

T.C.

KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE YENİ VATANDAŞLIK
İNŞASININ ARACI OLARAK HUTBELER

NİSANUR BALTUK

HAZİRAN 2024

T.C.
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE YENİ VATANDAŞLIK
İNŞASININ ARACI OLARAK HUTBELER

NİSANUR BALTUK

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Nergiz Aydoğdu

BEYAN

Tez içerisinde yer alan bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde bizzat elde edildiğini, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada özgün olmayan tüm kaynaklara eksiksiz ve doğru atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması halinde her türlü yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Nisanur BALTUK

13/06/2024

ÖZ

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE YENİ VATANDAŞLIK İNŞASININ ARACI OLARAK HUTBELER

BALTUK, Nisanur

Yüksek Lisans, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. Nergiz Aydoğdu

Haziran 2024

Hutbe konusu, dili itibariyle Osmanlı Dönemi'nde de eleştirilen bir konudur. Cumhuriyetin din dili reformları üzerindeki reformları elbette geçmişte sık eleştirilere maruz kalan hutbelerde de bir düzenlemeye gidilmesine yol açmıştı. Şekil, içerik ve dil açısından meclis kararıyla bir hutbe kitabı yazılmasına karar verilmiş ardından daha fazla hutbeye sahip olan, daha geniş konulara değinen ikinci hutbe kitabı Diyanet İşleri Reisliği tarafından 1936'da neşredilmiştir.

Yeni Hutbelerim adını taşıyan bu iki ciltlik hutbe kitabı savaştan çıkan toplumu muasır medeniyetler seviyesine taşımaya çalışan içeriklere sahiptir. Hutbeler her anlamda ilerleme ülküsü ile askeri, ilmi, siyasi, sosyal, sıhhi ve ahlaki konularda tabiri caizse okuma-yazma bilmeyen halka bir ders kitabı olmuştur. Hutbeler cumhuriyetin meşruiyetini, ilkelerini, toplumun ilerlemesini ve muasır medeniyetler seviyesini esas almıştır. İlerlemenin topluma aşılması için İslamiyet'in Türk kimliği ile olan benzerliklerine yer verilmiş ayrıca medeniyet seviyesine ulaşmak için dinden fayda sağlanarak günah ve sevap konuları işlenmiştir. Bunun her konuya yapılmadığını ve yapılan konuların hadislerle, ayetlerle veya ananelerle desteklendiğini söylenebilir.

Toplumun eğitim alan kesimine okullarda, eğitim alamayan kesimine de camilerde bir vatandaşlık eğitimi verilmiştir; ayrıca hutbeler milli ve dini vazifelerini hayata geçirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Erken Cumhuriyet Dönemi, Hutbeler, Laiklik, Milliyetçilik, Vatandaşlık.

ABSTRACT

SERMONS AS A TOOL FOR THE CONSTRUCTION OF A NEW CITIZENSHIP IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD

BALTUK, Nisanur

Master's Degree, Political Science and Public Administration

June 2024

The subject of sermons was also criticised in the Ottoman period in terms of its language. The Republic's reforms on religious language reforms, of course, led to an arrangement in the sermons, which had been subjected to frequent criticism in the past. In terms of form, content and language, it was decided to write a sermon book with a parliamentary decision, and then the second sermon book, which had more sermons and addressed wider topics, was published by the Directorate of Religious Affairs in 1936.

This two-volume book of sermons, titled "Yeni Hutbelerim" (My New Sermons), contains content that tries to bring the society emerging from the war to the level of contemporary civilisations. With the ideal of progress in every sense, the sermons became a textbook on military, scientific, political, social, sanitary and moral issues, so to speak, for the illiterate public. In the sermons based on the interest of the Republic, this interest was treated under the name of its similarity with religion, and a subject that appealed to the interest was explained as a good deed. We can say that this was not done for every subject and that the subjects were supported by hadiths, verses or traditions.

The educated part of the society was given citizenship education in schools and the uneducated part of the society was given citizenship education in mosques; in addition, sermons realised their national and religious duties.

Key Words: Early Republican Period, sermons, secularism, nationalism, citizenship.

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, cumhuriyetin ilk yıllarında devlet eli ile hazırlanan hutbeler incelenmiştir; özellikle cumhuriyet reformlarına yorumu, otoriteye bakışı, medeniyet adı altında toplumun nasıl yönlendirildiği ve ülkenin ilerlemesi için olan öğütlerin değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci Bölümde, kurucu ilkelerden biri olan milliyetçilik ilkesinin Osmanlı'da nasıl ortaya çıktığı ve işlendiğine dair bilgiler verilmiş, cumhuriyet döneminde yine milliyetçiliğin işlenmesine, dine olan bakış açısına ve milliyetçilik adı altında yapılan dini etkileyen politikalara yer verilmiştir.

İkinci Bölüm, cumhuriyetin kurucu ilkelerinden biri olan ve din üzerindeki reformların birçoğunda imzası olan laiklik ilkesi etrafında şekillenmiştir. Laiklik ilkesinin din üzerinden uyguladığı, dinin kısıtlandığı ve dini reformasyona uğratan politikalara yer verilmiştir. İmam- Hatip okullarındaki ders programına değinilerek, yıllar içerisinde politikaların yarattığı sonuçlara bir ışık tutulması amaçlanmıştır.

Üçüncü Bölüm ise modern Türk toplumunun hutbeler üzerinden nasıl işlendiğini ele almıştır. Yeni ahlak yapısı, siyasi hak ve özgürlükler yer alırken; ayrıca hutbelerde sıkça yer verilen çalışkanlık konusuna, eğitime, iş kollarına hutbeler ışığında değinilmiştir. Toplumun kırılğan yapısı olan kadınlara ve hutbeler ışığında kadın, aile, çocuk konularına yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde, çalışmanın amacı olan hutbeler; laiklik, cumhuriyet, seküler toplum, otorite, hukuk ve Mustafa Kemal çerçevesinde işlenmiştir.

Çalışmanın amacı olan Yeni Hutbelerim kitaplarının taranmasının yanı sıra, çalışmayla ilgili olan kitaplar, makaleler, yüksek lisans ve doktora tezleri ayrıca taranmıştır.

Son olarak; çalışmanın başından sonuna kadar yol göstericiliği, desteği, emeği ve kıymetli yorumları için danışman hocam Doç. Dr. Nergiz Aydoğdu'ya saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Değerli yorumları ve katkıları için Doç. Dr. Oğuz Kaan hocama ve niversite hayatımın ilk gününden beri emekleri ve değerli düşünceleri için Doç. Dr. Atıl Cem iek hocama saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Bana olan inanç ve destekleri için sevgili aileme, Ayşenur, Vuslat ve Kübra'ya teşekkür ederim.

Nisanur Baltuk

13/06/2024

İÇİNDEKİLER

BEYAN	iii
ÖZ	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR	x
TABLolar	xi

GİRİŞ	1
Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi	4
Osmanlı'da Milliyetçiliğin Ortaya Çıkışı	7
Türkiye'de Milliyetçilik	13

BİRİNCİ BÖLÜM

Türk Milliyetçiliği Çerçevesinde Din Politikaları	17
1.1 Dini Kurumlarla İlgili Düzenlemeler	20
1.2 Pozitivizm Çerçevesinde Dinin Yorumlanması	22
1.3 Din Dersleri ve Hutbelere Dair Düzenlemeler	24

İKİNCİ BÖLÜM

Laiklik Anlayışı Çerçevesinde Dini Biçimlendirme Politikaları	31
2.1 Tekke Zaviye ve Türbelerin Kapatılması	42
2.2 Din Adamlarının Toplumda Etkinliğinin Sınırlandırılması	49
2.3 Mustafa Kemal Atatürk ve Din	57

2.4 Kadınların Modernleşmesi	61
------------------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yeni Hutbelerim	69
3.1 Hutbelerde Siyasal Yönetim ve Otorite.....	74
3.2 Hutbelerde Cumhuriyet ve Demokrasi	76
3.3 Hutbelerde Yeni/Seküler Toplum Düzeni	78
3.4 Hutbelerde Atatürk ve Atatürk Sevgisi	80
3.5 Hutbelerde Siyasi Hak ve Hürriyetler Otoriteye Bakış Düzen.....	82
3.6 Hutbelerde Birey ve Yeni Ahlak	83
3.7 Hutbelerde Kadın, Kadın ve Aile, Çocuk ve Eğitim	86
SONUÇ.....	93
KAYNAKÇA	95
Ekler:	103
Ek 1	103
Ek 2:.....	105

KISALTMALAR

A.k.t.: Aktaran

C.: Cilt

Der: Derleyen

H.z: Hazreti

S.: Sayfa

Ss: Sayfalar Arası

S.a.v.: Sallallahü Aleyhi ve Sellem

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TABLÖLAR

Tablo 1: Hutbelerde Sıkıkla Tekrarlanan Konular 72

GİRİŞ

Cumhuriyet dönemi hutbelerinin dini niteliğinin dışında siyasi ve sosyal fonksiyonlarının da üzerinde durulması ve çalışılması Cumhuriyet dönemi siyasi politikalarının anlaşılmasında önem arz etmektedir. Bu çalışma, hutbelerin içeriği üzerinden devlet politikalarının, inkılapların yorumlanma biçimini inceleyerek, siyasi otoritenin toplumu biçimlendirme aracı olarak hutbeleri nasıl araçsallaştırdığını göstermeye çalışacaktır. Yeni vatandaşlık inşası sürecinde siyasi politikaları destekleyecek ve tamamlayacak bir politika olarak dini uygulamalardan biri olarak hutbelerin topluma vazife yüklemek ve yeni ahlaki davranış biçimleri oluşturmak bakımından kullanımına dikkat çekecektir. Modern devletin kamusal alan dışında toplumsal hayatın bütününe ve hatta bireyin özel alanına nüfuz edecek politikalar geliştirmeye çalıştığına bir örnek olarak hutbelerin, bireyi bütünüyle kuşatan siyasi yapının bir aracı haline nasıl geldiği, hutbelerin içerik olarak incelemesi ile tartışılabilir bir aydınlığa kavuşacaktır.

Dini, ahlaki ve içtimai vazifeleri olan bireylerin bu sorumlulukları yerine getirmelerini teşvik eden, yönlendiren bir dini metin olarak hutbeler İslam toplumlarında siyasi kurumların içerik ve uygulama olarak denetlediği kaynaklar olmuştur. Bu araştırma, dini bir ritüel olan hutbelerin toplumsal ilerleme amacına hizmet eden siyasi ilke, politika ve uygulamalar arasında yeri, önemi, katkısı ve fonksiyonlarını açığa çıkararak literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Çalışmamızda A. Hamdi Akseki tarafından kaleme alınan Yeni Hutbelerim isimli iki ciltten oluşan hutbe kitapları, araştırmanın konusu çerçevesinde analiz edilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden literatür tarama tekniği ve metin analizi yöntemi uygulanmıştır.

Hutbelerle ilgili yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde, Elisabeth Özdalga (2022) *Pulpit, Mosque And Nation* isimli kitabı kapsam, metodoloji ve ulaştığı bulgular bakımından önemlidir. Özdalga Akseki'nin hem Türkçe Hutbe hem de Yeni Hutbelerim kitaplarını incelemiştir. Özdalga Türkiye'yi zamansal ve kitlesel olarak daha geniş bir perspektiften değerlendirmiştir. Siyasi otoritenin Hutbeleri denetimine, dini ve sosyal kimliklerin oluşumunda

dini kaynakların ve metinlerin aracılığına, din adamlarının nasıl bir görev üstlendiğine değinmiştir (Özdalga, 2022). Recai Doğan (1998) “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler” isimli makalesinde hutbenin tarihi, önemi, Osmanlı dönemlerinde işlenişi ve aldığı eleştirilere yer verilmiştir. Bununla cumhuriyet döneminde hutbenin değişime uğramasının sebepleri araştırılmış, önemli bulgulara ulaşılmıştır (Doğan,1998).

Hutbelerin dini bir kaynak metin oluşunun yanında toplumsal işlevi Cumhuriyet dönemi siyasal hayatında da önemsenen unsurlardan biridir. Modern siyasi devletin oluşumunda Türk milliyetçiliği başat bir unsur olmuştur. Yeni siyasi yapının kurumlarının, anayasasının dizaynında Türk milliyetçiliği belirleyici bir siyasi anlayış olmuştur. Her ne kadar Türk milliyetçiliğinin içeriği ve yorumlanma biçimleri bu dönemde farklılıklar taşısa da Türkiye Cumhuriyeti devletinin temel ilkelerinden birisi milliyetçilik olmuştur.

Milliyetçilik, muğlak bir kavram olmasıyla beraber içerisindeki olguların baskınlığı milletten millete, kişiden kişiye değişiklik göstererek ayrılır. “Din topluluğu” anlamına gelen millet kelimesi, milliyetçiliği türetmiş ve dilimize Arapçadan geçmiştir. Türkçe ’de millet kelimesi “nation” kelimesine göre, aynı coğrafyada doğmuş insan grubu anlamında kullanılır (Oba, 2020, s. 23,24). Milliyet ve vatanperverlik duygularının karışımı milliyetçiliği doğurmuştur (Hayes, 1995, s. 14).

Ziya Gökalp millet kavramını “dil, din, ahlak ve kültürde ortak paydada buluşan bireyler” olarak (Gökalp, 2019, s. 19), Yusuf Akçura ise “ırk ve dil sayesinde ortak paydada buluşan bu sayede birlik olabilen insan topluluğu” olarak tanımlamıştır. Sadri Maksudi Arsal ise milleti oluşturan unsurları şöyle açıklar: bireylerin aynı devlet içinde yaşamaları, coğrafya, dil ve din birliği, bağımsızlık, ortak kültür ve çoğunluğun aynı ırktan olmasıdır. Bu noktada milliyetçiliğin aynı olmaya ve bir ortaklığa bağlı olduğunu söylemek mümkün olabiliyor. Bireylerin bir millete ait olması, onu vicdanen desteklemeleri, sevmeleri ve korumaları, ulus olabilme şuurunun eyleme dönüşmesi, milliyetçilik olarak açıklanabilir (Oba, 2020, s. 24, 25).

Seton -Watson, milliyetçiliği iki temel üzerinden açıklamıştır: İlk olarak milliyetçilik; milletlerin karakter, hak ve ödevler, menfaatlerini içeren fikirler, ikinci olarak ise bunları daha ileri götürmeyi amaçlayan siyasal akımdır (Oba, 2020, s. 25).

Hayes ise milliyetçiliği oluşturan ırk, soy, coğrafyanın haricinde, tarih ve kültürün daha etkili olduğunu, hatta dilin milliyetçiliğin temeli olduğunu açıklamıştır. Dil ve edebiyat bir milletin şimdiki hali ve ataları arasında bir bağlantı sağlar, bu bağlantı ister şiir ister roman olsun milliyetçiliğin temelinde, özellikle milli edebiyat noktasında dilin etkisi yadsınmayacak kadar değerlidir. Sırasıyla devam edecek olursak tarihi gelenekler, örf ve adetler gelmektedir. Her milletin geçmişinde dini alışkanlıkları mevcuttur. Din sadece inancı yaşatma gayesi taşımamıştır, toplumu birleştirici güce sahip olduğu için tören, yas gibi toplumu birleştiren önemli alışkanlıklar kazandırmış, ayrıca edebiyatı ve hukuku etkilemiştir. Her milletin toprağa olan bağlılığı vardır, o coğrafya atalarının doğduğu, yaşadığı ve hatta gömüldüğü topraklardır ve insan toprağa ataları aracılığı ile bağlı kalır. Her milletin siyasi ve mücadelecisi geçmişi de vardır; yönetim biçimi, diğer milletlerle ilişkileri, galibiyetleri, mağlubiyetleri, kahramanları vardır. Ekonomik geçmiş, bir milletin yaşadığı kıtlık ve bolluk noktasında önemli ve bilgi vericidir. Son olarak ise sanat, müzik ve bilim dünyası bir millet için önemlidir (Hayes, 1995, s. 16-18).

Renan'a göre ise millet kavramı ırk ile aynı anlama gelmemektedir. Irk, dil ve din unsurları tek başlarına yeterli nedenler değildir. Ortak çıkarların olması ulus olmak için yeterli değildir, ulus çıkardan çok duygusal bağa sahiptir. Ulusların ayrılıp oluşmasında coğrafyanın önemli bir payı vardır. Ancak toprak da ulusu oluşturmak için yeterli sayılmaz. Ulus ruhani bir ailedir ve ırk, dil, din, çıkar, coğrafya bu ruhani aileyi oluşturmaya yetmez (Renan, 2016, s. 41-49).

Milleti iki olgu oluşturur; biri geçmişte yaşanan acılar ve zaferlerdir, diğeri ise şimdide olan ortak amaçlar, beraber yaşama isteği ve geçmişte var olan kültür mirasını geliştirip yaşatma güdüsüdür. Geçmişte yaşanan acılar zaferlerden daha çok etkilidir, o acılar insanları birbirine daha çok bağlar.

Beraber olma ve birlik olma iradesi, ulusun mutlaka bir geçmişe ihtiyaç duyması ve gelecekte de beraber yaşamak için rıza ve isteğe ihtiyacı olması doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Ulus, halkın ahlaki bir bilince sahip olmasıdır. İrade ulusal kimliğin kaynağıdır (Renan, 2016, s. 50).

Milliyetçiliğin Tarihsel Gelişimi

XVIII. yüzyılın sonlarında ideoloji olarak ortaya çıkan milliyetçilik, asıl gücünü XIX. yüzyılda kazanmıştır (Öğün, 2000, s. 1). Modern anlamda ilk milliyetçi devrim, XVII. yüzyıl İngiltere'sinde yaşanan püriten devrim ile ortaya çıkmıştır (Oba, 2020, s. 32). Bu sayede İngiltere'de hümanizm, etik ve orta ticaret sınıfının oluşması liberal milliyetçiliği doğurmuştur (Hayes, 1950/ akt. Oba, 2020, s. 32). Önceleri dine yakın bir çizgide olan milliyetçilik, zamanla laikleşerek Amerikan ve Fransız devrimlerini de etkilemiştir (Oba, 2020, s. 32).

Amerika'daki Bağımsızlık Bildirisi ile oraya yerleşen kişilerin var olan haklarına değinilmiştir. Bu haklar hayat, hürriyet, huzur gibi haklardır ve devlet bu hakları muhafaza etmek ile sorumludur. Şayet bu haklar muhafaza edilmezse, bireyler ayaklanıp haklarını arayabilirler. Bu fikirler etkisini Fransız devriminde daha net göstermiştir (Oba, 2020, s. 33).

Fransız devrimi ile devrimci demokratik milliyetçilik adı altında yeni ve farklı bir milliyetçilik çeşidi ortaya çıkmıştır. Avrupa'da var olan feodal düzen, yerini millet çıkarı ve millet hâkimiyeti gibi kavramlara bırakmıştır (Oba, 2020, s. 33). Bu devrimin ortaya çıkışında Rousseau'nun "millet ve halk" kavramlarını anlamlandırması da etkili olmuştur (Carr, 1966/ akt. Oba, 2020, s.34).

Fransız devrimi sınıf ayrımını ortadan kaldırmış, laiklik etrafında dini kurum ve kuruluşlar milli amaçlara hizmet edecek seviyeye getirilmiş, milli devlet oluşturulmaya başlanmıştır. Devrim devamında vatan, vatana sadık olma, milli bayram, milli marş, bayrak gibi kavramları da doğurmuş, ilkokul eğitimini sistematik hale getirmiş ayrıca hürriyet, eşitlik, kardeşlik çağrılılarıyla yayılımını sağlamıştır (Oba, 2020, s. 34, 35).

Devrimci bir hareket olarak ortaya çıkan milliyetçilik, aynı dili konuşan aynı soydan gelen grupların devlet olmasını, buna karşılık kozmopolit yapıya sahip olan imparatorlukların yıkılmasını hedeflemiştir. Toplumsal ilerlemeyi amaç edinen milliyetçilik, bunu eğitim aracılığıyla yaparak toplumun her kesine ulaşmayı hedeflemiştir (Oba, 2020, s. 26). Bu eğitim denetlenen, kontrol altında olan ve milli bilincin ağırlıkta olduğu içeriğe sahiptir. Ortak dil ve tarih sayesinde milletin kültürel yapısı oluşturulurken, eğitimin de desteğiyle milliyetçilik çocuk yaştan öğretilmeye başlanır (Hayes, 1995, s. 25).

XIX ve XX. yüzyılda tüm bu gelişmeler sayesinde her millet kendini emperyalizmden kurtarmayı, özgür ve milli bir devlet kurmayı, kendi kaderini kendisinin tayin etmeyi, hak ve özgürlüklerin olduğu, maddi ve manevi refahın sağlandığı ülkelerde yaşamayı amaçlıyorlardı (Hayes, 1995, s. 114).

Milliyetçilik tanımı temelde kesin ve tek bir sonuca varılamayan, coğrafyadan ve ülkeden ülkeye değişiklik gösteren ayrıca halk ve kitle iletişim araçlarının hiç sorgulamadan öylece kabul ettiği bir kelimedir. Anlamlandırmadaki temel sorun, milliyetçiliğin siyaset ve kültür arasındaki ilişkisinde bulunur. Araştırmacılar milliyetçiliği bu sorun karşısında sınıflandırmak durumunda kalmışlardır (Özkırımlı, 2013, s. 79).

Bu sınıflandırmalar sonucunda etnik milliyetçilik ve vatandaşlığa bağlı milliyetçilik kavramları ortaya çıkmıştır. Etnik milliyetçilik; dışlayıcı olup kan bağı ve ortak kültürel mirasa dayanır. Dil, din, kültürel miras gibi unsurlar bireye doğuştan gelir; yani o millete ait olma, bireyin özgür seçimi değil, kaderidir. Vatandaşlığa bağlı milliyetçilik; devlete ve kurumlarına bağlı olma üzerinden tanımlanır. Ortak hedefleri olan, siyasi olarak millete bağlı olan ve eşit haklardan faydalanan birey, o millete aittir; bu aidiyet için dil, din, ırk benzerliğine gerek yoktur. Vatandaşlığa bağlı milliyetçilik bireyin kaderi değil, seçimidir (Özkırımlı, 2013, s. 79-81).

Siyasi hedeflere bağlı olan milliyetçilik; iyi olarak adlandırılır. Buradaki milliyetçilik, vatanseverlik üzerinden kurulduğu için herkese açık ve toparlayıcıdır. Kültürel mirası ön planda tutan milliyetçilik ise kötü olarak

adlandırılır, bunun sebebi dışlayıcı olması ve bireyin doğuştan gelen özelliklerinin ön planda olmasından kaynaklanır (Özkırımlı, 2013, s. 82).

Etnik milliyetçilik ve vatandaşlığa dayalı milliyetçilik, bu kalıplarla teoride birbirlerinden ayrıştırılmış olsalar da aslında pratikte birbirlerinden ayrılmamaktadırlar. Ortak bir tarih mirası edinmeyen milliyetçilik neredeyse yoktur. Bu noktada milliyetçilik olgusu siyaseti ve kültürü beraber kullanır. Milliyetçilik “Kültürü siyasallaştırır,” Siyaseti de kültürel bir temele dayar” (Özkırımlı, 2013, s. 85).

Milliyetçilikle ilgili temel kavramlar bakacak olursak ilk sırada milli sınırlar vardır. Göç, savaş gibi etkenlerle nüfus hareketleri değişiklik gösterebilir, bunların sonucunda millet ortaya çıkar. Milli sınır, topraklar milliyetçilik için temel niteliğindedir (Oba, 2020, s. 28).

İkinci olarak ise dil karşımıza çıkar. Bir milletin dini, ilmi, edebi ve kültürel yaşantısını ve geçmişini ortaya çıkaran önemli unsurlardandır. Saf dil fikri, zamanla dildeki yabancı kelimelerin arındırılmasını sağlarken, filoloji çalışmalarının yayılıp gelişmesinde katkıda bulunmuştur (Oba, 2020, s. 28).

Üçüncü olarak din kavramı gelmektedir. Aile yaşantısı, şehitlik, milleti için kendini feda etme düşüncesi milliyetçiliği destekler niteliktedir (Oba, 2020, s. 28). Ayrıca millet için önemli karar ve çağrılar birleştirici olan dini kurumlardan yapılması da bu destekleyici niteliğe örnektir. Hayes “milliyetçilik hem popüler hem de sürükleyici din duygusu uyandırmakta başarılıdır” (Hayes, 1995, s. 36) ifadesini kullanırken, bir noktada milliyetçilik ve din arasında bir alışveriş olduğunu ve belli dönemlerde birbirlerini desteklediklerini söylemek yanlış olmaz.

Kökler, milliyetçilik için büyük öneme sahiptir. Bir milletin tarihi ne kadar eskiye dayanıyorsa o kadar önemli değerlidir. Millet kavramı, milliyetçiler için nesnel bir anlama sahiptir, yani millet her zaman vardır. Ancak bireylerin bu anlamı bilmesi her zaman mümkün olmayabilir. Milliyetçi bilinç öznel bir yapıya sahiptir. Bir milletin yıkılması milliyetçi bilinç eksikliği ile olurken, yükselmesi de milliyetçi bilinç sayesinde olur. Milli uyanış, bu bilincin farkında olduğu zaman gerçekleşir (Öğün, 2000, s. 63-66).

Kültürel farklılıklar milliyetçiler için daima birer tehdit olmuştur. Çünkü milliyetçilik, ötekini kabul etmez. Bizi tanımlar ve yerel farklılıkların oluşması kaygısını taşır. Sadece dışarının farklılığına düşmanlığına bağışıklık sahibidir, içeridekinin farklılığı eğer uyumu bozup reddederse tehdit ihtimali taşır (Öğün, 2000, s. 68).

Osmanlı'da Milliyetçiliğin Ortaya Çıkışı

İlk olarak, Osmanlı'daki siyasi ve toplumsal yapıya bakacak olursak imparatorlukta yapılan ayırım ırka göre değil, dine göre olduğunu söyleyebiliriz. Bu noktada devletin Türk olmayanlara yönelik verdiği haklar, devlet hizmetinde çalışanların sayısının Türklerden fazla oluşu Türkleri memnun etmiyordu (Kushner, 1979, s. 2).

İkinci Mahmut ile beraber başlayan kurumların Osmanlı'ya entegre edilmesi, Tanzimat Dönemi ile büyük bir ivme yakalamış ve cumhuriyete kadar sürmüştür (Özkan, 2014, s. 924). Yabancı ülkelerde kurulan elçilikler, yurt dışına eğitime gönderilen öğrenciler, yeni açılan okullar ve davet edilen yabancı öğretmenler vatan, millet, özgürlük ve eşitlik gibi kavramları ülkeye getirmiş, bu noktada Osmanlı'nın temeli sayılacak doktrinleri sarsacak fikirler ortaya atılmıştır (Kushner, 1979, s. 3). Türk modernleşmesi incelendiğinde felsefi yanının oldukça geri planda kaldığı su götürmez bir gerçektir; yani teorik alt yapı yetersiz kalmıştır. Osmanlı aydınları amaç olarak devletin devamlılığını, araç olarak da çağdaşlaşmayı kullandıkları için kavram ve kurumlar felsefi bir temele oturtulamamıştır (Özkan, 2014, s. 924).

Osmanlı'daki toplum modelinin ırka değil, dine göre olduğundan bahsetmiştik. Avrupa'daki gelişmeler ve Fransız devrimi gibi etkenler, imparatorluk içerisindeki Hristiyan halk tarafından da öğrenilmiş, zaten kilise etrafında örgütlenen ve milli kültürlerini canlı tutmayı başarabilmişlerdi bu etkenler sayesinde de ayaklanmaları oldukça kolay olmuştur. Avrupa'da milliyetçiliğin doğuşu ve milli devletlere kilise ket vururken, Osmanlı'da aynı kurum milli bilincin kaybolmamasına ve doğuşuna sebep olmuştur.

Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarının sonuçsuz kalışı, Türkçülük akımının doğuşuna vesile olmuştur (Oba, 2020, s. 47).

Milliyetçiliğin önemli yapı taşlarından dil ve tarih konusu, Türk milliyetçiliğinin de ortaya çıkışında rol oynamıştır. Kültürel alandaki araştırmalar ve dili sadeleştirme çabaları, ilk olarak Tanzimat döneminde Mustafa Reşit Paşa tarafından yapılmıştır. Tanzimat dönemindeki yenilikler arasında eğitimin yaygınlaştırılması yer alıyordu. Ancak konuşma ve yazı dilindeki farklılıklar, Ziya Paşa ve İbrahim Şinasi gibi fikir adamlarını rahatsız etmiş ve Türkçenin sadeleştirilmesi “Türkçecilik” gibi konuların önem kazanmasına vesile olmuştur. Dildeki bu sadeleşme gazeteci dilinin oluşmasına, tiyatro, şiir, roman gibi edebi eser ve verilerin toplum tarafından anlaşılmasına da yardımcı olmuştur (Sarınay, 1994, s. 67,68).

Batıda başlayan Türkoloji araştırmaları da milliyetçiliğin dilden sonra başka bir alana yönelmesini sağladı. Türk tarihini araştıran aydınlar, onların göçebe yaşam tarzı ve savaşçı kişiliklerinden ziyade daha çok kültürel ve dini galibiyetleri konularına değinmişlerdir; bu kültürel galibiyet milli ırk ilkesine dayanıyordu (Kushner, 1979, s. 53). Tarihi yazan aydınlar, Türklerin İslam medeniyetine olan katkılarına sık sık değinmişlerdi, bunun asıl nedeni muhafazakâr karakterlere cevap vermeydi, ayrıca Avrupa’dan gelen uyarılara da bir cevap niteliği taşıyordu. Avrupa’da imparatorluğun parçalanmasını isteyenler Türklerin tarih boyunca barbar acımasız olduğunu yazıyorlardı, bu artık siyasi bir sorun haline gelmişti. Türk aydınlar, Avrupa’da yayınlanan kitaplardan çeviriler yapılarak Türkler hakkındaki olumlu görüşleri cevap niteliği amacıyla yayınlandı (Kushner, 1979, s. 57). Bu araştırmalar İslamiyet öncesinde yaşayan Türk kavimlerini araştırırken bir noktada Türklüğü İslamiyet’ten ayırıp laikleştirmeyi hedeflemiştir. Arkeoloji, dil ve tarih Türk ulusal hareketinin temelini oluşturmaktadır (Georgeon, 2009, s. 4).

Türkoloji’den ilk etkilenen isim, Ahmet Vefik Paşa yaptığı araştırmalarda Türklerin ve Türkçenin yalnızca Osmanlı ve Osmanlıca ile sınırlı olmadığını, Asya’dan Avrupa’ya bir genişlikte bulunan eski bir aile olduğunu açıklamıştır. Yusuf Akçura ise Ahmet Vefik Paşa’yı “Osmanlı’daki ilk Türkçüdür.” diye tanımlamıştır (Sarınay, 1994, s. 69).

Süleyman Hüsnü Paşa ise İslamiyet'ten önceki Türk tarihine değinerek o döneme ait yazılan ilk yazıyı kaleme almıştır. Süleyman Paşa, “Türkçe” adını eserlerinde kullanarak Osmanlı adının bir devlet adı olduğunu, dil ve edebiyat alanında kullanılmaması gerektiğini vurgulamıştır, ayrıca askeri okulların müfredatına milli tarihi ekletmesi de milliyetçilik için önemlidir (Sarınay, 1994, s. 68).

Ali Süavi, Türklerin çok eski tarihe sahip olduklarını ve İslamiyet'in yayılmasında da önemli rol oynadıklarını, Türkçeye Osmanlıca ifadesini kullanmanın hatalı olduğunu savunmuştur (Sarınay, 1994, s. 70). Türk tarihini bir konu olarak ele alan ilk aydındır (Kushner, 1979, s. 43). Ayrıca Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarını aynı anda savunmuş ve laiklik fikrini ileri sürmüştür (Sarınay, 1994, s. 70).

Namık Kemal, vatan ve özgürlük fikirlerini kendinden sonrakilere aktaran içeriklerini, Osmanlı-İslam tarihinden seçerek milli bilinç ile toplumu uyandırmayı hedefleyen bir fikir adamıdır. Osmanlıcılık fikrini savunan Namık Kemal vatan, millet ve Türkistan kelimelerine eserlerinde sıklıkla yer vermiştir. Eserlerinde bazen Türk'ün eş anlamlısı olarak Müslüman kelimesini kullanmıştır, ayrıca Namık Kemal milletin eş anlamlısı olarak ümmeti kullanmıştır. İslami ve Osmanlıcı ideallerden uzaklaşmadan ilerlemeyi amaçlamıştır (Sarınay, 1994, s. 70, 71).

Cemalettin Afgani'nin dil ve din birliğinin insanlar arasındaki birliği güçlendirmesi sözü, Mehmet Emin Yurdakul'u da etkilemiş, Yunan Savaşı ile Türkçülüğün edebiyat dönemi başlamıştır. Yurdakul'un Cenge Giderken şiiri bunun bir örneğidir. “Ben Türküm dinim cinsim uludur.” ifadesi dil, din ve ırkın bir milleti oluşturan birleşenler olduğu ve bu noktada milli edebiyatında temelleri atıldığı söylenebilir (Sarınay, 1994, s. 75).

Hayrullah Efendi, Türklerin yüksek ahlaki ilkeleri doğrultusunda diğer milletlerden ayrıldıklarını düşünüyordu. Türkler en sağlam İslam devletini kurmuşlardı ve ahlaki açıdan da diğer İslam devletlerinden farklıydılar çünkü Osmanlılar ayaklanarak bir devlet kurmamışlardı, yine kendi hakimiyetleri altındaki farklı milletleri hor görmemiş ortadan kaldırmamışlardı (Kushner, 1979, s. 57).

Osmanlı'daki milliyetçiliğin ilk ortaya çıkışı yukarıda bahsedildiği gibi daha çok ilmi alanlarda, dil ve tarih etrafında olmuştur. Dil ve tarih araştırmaları çalışmaları, Osmanlı'da milli bilincin oluşmasına katkı sağlamıştır ve Osmanlı edebiyatında “kaba, cahil” gibi anılan Türk adı, geçmişle artık gurur duyulacak bir noktadadır. Dönemin şartları doğrultusunda salt bir Türkçülük politikasına bürünülmemiş, Osmanlı milleti ve ümmetçilik önemini korumuştur (Sarınay, 1994, s. 72).

Çöküş süreci Osmanlı'da siyasi ve ekonomik olarak ikiye ayrılır. Osmanlı devlet adamlarının izlediği siyaset kaybedilen merkezi otoritenin tekrardan kazanılması anlamına gelen merkeziyetçilik siyasetidir (Özkan, 2014, s. 923).

II. Meşrutiyetin ilanına yakın bir zamanda, Osmanlı'yı kurtarma, eski gücünü geri kazanma ve koruma noktasında çeşitli fikir akımları ortaya atılmıştı. Bunlar Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük olarak siyasi hayatımıza girmişlerdi (Sarınay, 1994, s. 82). Sırasıyla Batıcılık geniş bir çerçeveden, daha küçük ve özel bir çerçeveye geçiş olarak adlandırılabilir. Geniş bir çerçeve diyoruz çünkü Batıcılık imparatorluk içerisindeki bütün vatandaşları ele alıyordu. Ancak gayrimüslim tebaanın seçimleri ve kararları dolayısıyla vazgeçilmiştir. Ardından İslamcılık, imparatorluk içerisinde bütün Müslümanları kapsıyordu. Ancak Türk olmayan Müslümanların seçim ve kararları noktasında ondan da vazgeçilmiştir. Geriye sadece Türkler kalınca ve zaten bu konu üzerine çeşitli gelişmelerde yaşandığı için son akım olarak siyasi hayatımızda yer almıştır.

Türk milliyetçiliğinin formüle edilmesi ise 1923 yılında cumhuriyetin kurulmasıyla başlamıştır. 19. yüzyılda bütün dünyada olan milliyet sorunu Osmanlı İmparatorluğu'nda da başladı. Merkezi otoriteye karşı isyanları ilk olarak Sırplar, Yunanlar ve devamında da Bulgarlar, Makedonlar ve Ermeniler izledi. Bu isyanların ortak noktası; Avrupa'dan etkilenmeleri, kültürel özerklik ve bağımsızlık istemeleridir. Müslümanlar ise 19. yüzyılın sonunda imparatorluktan bağımsızlık isterler. Önce Arnavutlar olmak üzere, Araplar, Kürtler ve Türkler de daha sonradan bu isteğe dahil olur. Bu açıdan bakıldığında imparatorluktan bağımsızlığını isteyen son millet Türklerdir.

Anadolu topraklarında milliyetçilik batıdan doğuya doğru ilerlemiştir. Müslümanlar imparatorluk içerisinde eşit oldukları için Türkler milliyetçiliğin etkisine geç girmişlerdir. (Georgeon, 2009, s. 1-3).

Osmanlı aydınlarının ilgisini çeken önemli konulardan biri Auguste Comte'nin pozitivizmidir. Pozitivizm, aydınlanmayla beraber ortaya çıkmış ve bilim daima inancın karşısında olmuştur. Pozitivizm yalnızca bilgi kuramı değil, siyasal ve sosyal söylemi de içerisinde barındıran bir düşüncedir. Sosyal ve siyasi olaylara tedavi edici bir şekilde yaklaşan, “toplum mühendisliği” yapan pozitivizm, arayışta olan Osmanlı aydınına elbette mantıklı gelmiştir (Özkan, 2014, s. 932).

Osmanlı'nın teknik, kültürel ve sanayi gibi alanlarda geri kalmış olması, bu noktada Comte'nin akli ve bilimi temelde tutarak düzen ve ilerlemenin sağlayabilme ihtimali, Osmanlı aydını üzerinde pozitivizmin bir ihtiyaç olduğunu gösterir. Ahlaki olarak pozitivizm yıkmaya değil, inşaa etmeye yöneliktir; yani yapılan kötülüğün üzerinde durmaktan ziyade eyleme geçmiş veya niyet edilmiş iyilik üzerinde durmayı felsefe haline getirmiştir ve böylelikle Osmanlı aydınına etkilemiştir (Özkan, 2014, s. 932,933).

Pozitivist düşünceyi ithal ederken batıyla kurulan bağlantılar son derece önemlidir. Comte, Mustafa Reşit Paşa'ya “insanlığın evrensel dini” olarak on sayfalık davet etme maksatlı bir mektup yollamıştır. Comte mektubunda tanrının yerine bilimi ve insanlığı konumlandıran ve yeni dinin peygamberi gibi Mustafa Reşit Paşa'ya seslenmiş, doğuda bu yeni dini yaymasını istemiştir. Halihazırda bir bilim özlemi içerisinde olan ve problemleri akıl ile çözmek isteyen Osmanlı aydını için Comte pozitivizminin tanrı yerine bilimi konumlandırması oldukça çekici gelmiştir (Özkan, 2014, s. 933).

Osmanlı aydınlarında pozitivizmi savunan ve benimseyen bir isim olarak Ahmet Rıza'yı verebiliriz. Ahmet Rıza pozitivizmi çöküş döneminde olan Osmanlı'da bir aydınlanma aracı olarak işlemiştir. Ayrıca Ahmet Rıza, din perdesi arkasında insanları zaafılarından vuran hocalara ve tekke şeyhlerine karşı cephe almıştır. Osmanlı aydını pozitivizmi ilim kuramından ayrı olarak toplumsal meseleler üzerinden düzen ve ilerleme şeklinde ele almıştır (Özkan, 2014, s. 948,949).

Pozitivist düşünceye sahip Türk aydını ne kadar Türklüğü İslamiyet'ten ayırmaya çalışsa da İslamiyet'e yaslanmaktan da vazgeçememiştir. Türk köylüsü İslamiyet'ten ayışamadığı için milliyetçiliğin dışında kalmıştır. Ancak köylüye hitap etmek için İslamiyet'e başvurulmuştur. İmparatorluk içerisinde yaşayan diğer milletler, devletle arasına mesafe koyarken Türkler mevcut devleti yenileyip bir ulus devlet kurmuşlardır (Georgeon, 2009, s. 4,5).

Rusya'da ve Kafkasya'da yaşayan Türkler ise Pantürkizm'i geliştirmiş ve Türk milliyetçiliğinin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Pantürkizm'i savunanlar, modern bir din anlayışı geliştirirken kadınların kurtuluşunu destekliyorlardı. Pantürkizm erken cumhuriyet döneminde solda yer alırken yıllar içerisinde sağa kayan bir olgudur (Georgeon, 2009, s. 5-7).

Türk milliyetçiliği, II. Meşrutiyet'ten önce hali hazırda zaten temelleri atılan siyasi gelişmelerden dolayı toplumda önemini kazanmıştı. II. Meşrutiyet'ten sonra da milliyetçilik, cemiyetler olarak siyasi hayatımıza katıldılar (Sarınay, 1994, s. 94).

Bu cemiyetler temelde Türk Derneği, Genç Kalemler ve Türk Ocakları olarak sıralanabilir. Dil tarih ve edebiyat alanındaki gelişmeler, milli bilinç ve millileşme ideolojileri özellikle aydın, eğitimli ve genç kesimde Türk Derneği ve Genç Kalemler etrafında örgütlenmişti. Türk Ocakları ise Türk milliyetçiliğine yeni bir boyut kazandırdı. Modern anlamda olmasa da modern olmanın eşiğinde bir milliyetçilik modeli çizdi. Savunulan ideoloji bir geçmiş arayışından çok, artık bağımsızlık ve milli kimlik gayesi taşıyordu. Bu yeni fikirler Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisinin temeli olma niteliğini taşıyordu (Sarınay, 1994, s. 222).

Türk milliyetçiliği Osmanlıcılık fikrine, ümmetçiliğe, Panslavizm'e, Avrupa'nın üstünlüğüne ve Hristiyanlığa muhalefet olarak ortaya çıkmıştır. Türk milliyetçiliği bu sorunlar içerisinde şekillenerek gelişir. Öncesinde bürokratik seçkin sınıf sayesinde ortaya çıkan Türk milliyetçiliğine, cumhuriyet kurulduktan sonra da yine aynı sınıf sayesinde içerik kazandırılmaya çalışılmıştır (Georgeon, 2009, s. 21).

Türkiye’de Milliyetçilik

Yukarıdaki gelişmeler yıllar içerisinde geniş çevrelere ulaşmıştı; savaşlar, işgal, hayatını kaybedenler halkı yormuş yeni bir yol aranıyordu. Milli mücadele başlamış milliyetçilik ve vatan sevgisi üzerinde bir milli çağrı yapılmıştı (Sarınay, 1994, s. 224). Milliyetçilik artık ilmi alandan ayrılarak tarih yazıyordu. Millî mücadele adı bile başlı başına milliyetçiliği çağrıştırırken, Mustafa Kemal’in sıklıkla kullandığı “irade-i milliye, millet, vicdan-ı milli, hakimiyet-i milliye” ifadeleri Türk milletinin kurtuluşuna yönelik prensiplerin başında milliyetçilik olduğunu vurguluyordu (Sarınay, 1994, s. 230). Bir diğer ortak görüş olarak Renan’a göre halk, ait olmak istediği ulusal topluluğu belirleyebilecek özgürlüğe sahip olmalıdır (Renan, 2016, s. 27). Mustafa Kemal milli egemenlik ilkesine, Türk milliyetçiliğini temel alarak Millî Mücadeleyi başlatmıştı. Ümmet’ten ziyade, millet olma gayesi taşıyan bir gelişme olarak Millî Mücadele, toplumu ortak milli hedefler noktasında birleştirmişti (Sarınay, 1994, s. 232). Başka bir ifadeyle kuldan vatandaşa evrilmenin bir göstergesidir (Toprak Z. , 1995).

Misak-ı Milli sınırları ile Türk milliyetçiliği artık gerçek bir anavatan düşüncesiyle tanışmıştı. Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Misak-ı Milli sınırları olarak ele alınan topraklar, korunması ve uğruna savulması gereken anavatan olarak kabul edilmiş ve Mustafa Kemal’in milliyetçiliği toprak konusunda bir temele dayandırılıp gerçekçi bir hal almıştır (Sarınay, 1994, s. 232). Anadolu’daki yoğun Türk nüfusu, ortak gelenekler, ortak geçmiş ve kültür anavatan olması için iyi bir fikirdi. Renan bunu “Türkiye, Anadolu dışında, bir ulus değildir” (Renan, 2016, s. 39) sözü ile desteklemiştir. Realist bir gözle bakan Mustafa Kemal, Panislamizm ve Panturanizm gibi konulara Anadolu’ya tehdit oluşturma ihtimaline karşı pek sıcak bakmamıştır (Sarınay, 1994, s. 232).

Hali hazırda öncesinde atılan kültür milletçiliği çerçevesinde toplum Türklük, millete duyulan bağlılık, kardeşlik fikirlerine aşınaydı. Milli sınırlar ile “Türklerin yurdu Türkiye ideali” ortaya çıktı. Sınırların belirginleşmesi sayesinde doğan millet- devlet özdeşliği, vatan kavramı ile de bütünleşince

daha kuvvetli bir hal almıştır Atatürk'ün vatani milletle birleştirmesi, milliyetçiliği sağlamlaştırmıştır (Sarınay, 1994, s. 234).

Gökalp'in milliyetçiliği, her ulusun kendi başına bir devlet kurması gerektiğini belirtiyordu, imparatorlukların amacı milletlerin hukuk açısından eşit olmaları gerektiği idi. Ancak imparatorluklar birden fazla milleti bir arada tutan bir devlet modeliydi. İmparatorluk içerisinde tek din, tek dil ve tek örf hâkim olmak mecburiyetindeydi, bu noktada o milletlerden sadece biri bağımsızdı ve diğer milletler için bu söz konusu değildi (Toprak, 1995, s. 40).

Millî mücadele döneminde amaçları belirlenen milliyetçilik, bir devlet kurularak amacına ulaşmıştır. Mustafa Kemal Osmanlı'da uzun yıllar araştırılan, geliştirilen ve öğretilen milliyetçilik fikirlerinden etkilenmiş ve milli devleti kurmuştur. Cumhuriyetin önemli amaçlarından biri de var olan sınırlar içerisinde bir millet yaratmaktır; özetle devlet, millettten önce doğmuştu (Sarınay, 1994, s. 234).

Öncelikle homojen bir Türk toplumu oluşturulmak istendi, bu noktada azınlıklar sorun teşkil ediyordu ve çözüm için mübadele yapıldı. Ancak ilk yıllarda Türk unsurunu açıklayan bir tanım yapılmadı. 1924 anayasası ile din ve ırk ayrımı yapmadan bütün vatandaşları Türk olarak kabul eden düşünce resmileşti. Atatürk'e göre "millet dil, kültür ve fikir birliği taşıyan vatandaşların oluşturduğu siyasi içtimai heyet" olarak karşımıza çıkar. Ziya Gökalp'e kültür milliyetçiliği noktasında benzerken, milleti vatan ile bütünleştirip siyasi sınırlar koyarak da ayrılmaktadır (Sarınay, 1994, s. 235).

1930'lu yıllarda dünyada olduğu gibi Türkiye'de de daha ırkçı bir tutum sergilenmiştir. Aynı dili konuşmadığı için farklı etnik kökenlere ve aynı dine sahip olmadığı için azınlıklara çeşitli ırkçı politikalar uygulanmıştır. Bu noktada Türklüğün, Türk vatandaşı olan eşitler arasında birinci sırada olduğunu ve bu uygulamaların, homojen bir toplumun oluşmasına amaç edindiği söylenebilir. Atatürk milletçiliği teoride vatandaşlığa dayalıyken, pratikte etnik milliyetçiliğe dayalıdır (Özkırımlı, 2013, s. 88-93).

Millî kültür, millet olma noktasında milleti pekiştiren, sosyal yapıyı güçlendiren, birleştirici ve milli kimliği oluşturan bir olgudur. Atatürk "millî kültürün her dönemde yükselmesini ve cumhuriyetin temel direği olacağını"

ifade ederken milli kültüre verdiği önemi vurgulamıştır (Sarıay, 1994, s. 236). Geçmişe olan bağlılık ve geçmişten edinilen kültür ile bugünü kurma ve devam ettirme çabası zıtlığın uyumunu kanıtlayabilir (Renan, 2016, s.61). Güneş dil teorisi, Türk tarih tezi fakülte ve üniversitelerin kurulması ile kültürün daha geniş tabana yayılmasını sağlamış ve aydın-halk arasındaki ayrımı azaltmayı amaçlamıştır (Sarıay, 1994, s. 236).

II. Meşrutiyet ve tek parti döneminde en yaygın kullanılan ve benimsenen ilkelerden birisi solidarizm, yani “dayanışmacılık, tenasüt” fikri idi. 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası programında yer alan 37’de anayasada yer alan halkçılık fikri, Gökalp’in dilimize kattığı ve solidarizmden esinlendiği bir ifadedir. Gökalp’e göre solidarizm, “içtimai halkçılık” anlamına geliyordu ve siyasal demokrasinin eşitlendiği gibi iktisadi sınıfların da eşitlenmesi gerektiğini amaçlıyordu. Gökalp için solidarizm Türk hukukunun genetiğinde vardı, bu sebeple yardımlaşma milli bir meslek olarak anılabilirdi. Solidarizm evrimci bir kavramdı; var olan düzeni olduğu gibi kabul ediyor ve kökten olan değişimlerden kaçınıyordu. İnkılabı gerek duymayan solidarizm yalnızca toplumsal düzenin aksadığı noktada akışa müdahale edilmesi gerektiğini söylüyordu (Toprak, 1995, s. 17-19).

Gökalp’in halkçılığı meslek zümreleri üzerinden toplumu bir organizmaya benzetiyordu, toplum geliştikçe uzmanlaşma da gelişip derinleşiyordu ve bu da meslek zümreleri arasında dayanışmayı artırıyordu (Toprak, 1995, s. 38).

İkinci Meşrutiyet aydınının tutunduğu en büyük dalın halkçılık olduğunu söylemek yanlış olmaz. Gökalp’in düşünce sisteminin önemli unsurlarından bir tanesi de buydu. Çünkü Gökalp gelişimi ilke edinmişti ve bu gelişim evrim yasalarıyla oluşabilirdi. Halkçılık solidarist özelliği ile de Türk toplumuna uyum sağlayabilen bir yapı içerisindeydi. Nitekim Şerif Mardin halkçılığın 20. Yüzyıl Türkiye’sinde en çok benimsenen akım oluşunu eski bir kültürel özelliğin yeniden anlamlandırılması olarak açıklıyordu. II. Meşrutiyet, halkçılığı halka doğru adım atılması, halkın problemlerinin öğrenilmesi ve bu problemlere yardım edilmesi olarak anlamlandırmış Osmanlı aydınlarını

göreve davet etmiştir. Halka olan bu yönelimde Türkçülüğün payı da büyüktür (Toprak, 1995, s. 2-6).

Halkçılık, tıpkı Ziya Gökalp gibi Mustafa Kemal’inde üzerinde durduğu bir konudur. Halkçılık ile sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya önem verilmiş, ayrıca sınıf mücadelesi gibi toplumu ayıran unsurlar kabul edilmemiştir. Egemenliği halka atfeden Mustafa Kemal toplumun ortak çıkarlarının savunulacağını, Halk Fırkasında da vurgulamıştır (Sarınay, 1994, s. 236). İkinci Meşrutiyet’te “halk” kelimesi ulus ya da millet kelimeleriyle aynı anlamı taşıyorken, Cumhuriyet Halk Fırkasındaki “halk” kelimesi bu kavram bütünlüğünün bir uzantısıydı. Tek parti döneminde millet ve halk kelimeleri iki ayrı kavram olarak birbirlerinden ayrılmış ve partinin altı okundan ayrı ayrı yerlerini almışlardı. (Toprak, 1995, s. 2). Milli egemenlik ilkesi ile halk; tebaa kul değil, birer vatandaş olurken, toplumun bu gelişme ile millet haline gelebilme süresi hız kazanmıştır (Sarınay, 1994, s. 236).

BİRİNCİ BÖLÜM

Türk Milliyetçiliği Çerçevesinde Din Politikaları

Niyet, eylem ve sonuç gibi etkenler ile açıklanan din politikasının karmaşık bir yapısı mevcuttur. Niyet ve eylem birbiri ile örtüşebilen iki kavram değildir. Bir ülkede din politikalarını anlayabilmek için niyete ve eyleme bakmak yeterli değildir. Politikaları anlayabilmek için mutlaka sonuca da bakılmadır (Erkol, 2014, s. 60).

Osmanlı'da öncelikle askeri alanda başlayan modernleşme hareketleri ekonomik, idari ve nihayetinde toplumsal hayata kadar ilerlemişti. XIX. yüzyılın sonlarında dini yorumlama ve din düşüncesinin farklılaşması, sekülerleşmenin temellerini oluşturduğu söylenebilir (Köktaş, 1997, s. 179).

Türkiye'deki laiklik algısının ilk izleri XIX. ve XX. yüzyıla dayanmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde dinin etkisi devlet üzerinden azaltılmaya başlanmıştır. Jön Türkler'in gözünde İslam dayanışma sağladığı için bir araç olarak kullanmıştır (Georgeon, 2009, s. 12-15). Mesela Kılıçzade Hakkı 1913 yılında "Pek Uyanık Bir Uyku" isimli yazısında tekkelerin kapandığı, din adamı dışındakilerin dini kıyafet giymediği, şapka kullanılan ve kadınlar için türbanın yasaklandığı, şeriat hukukundan vazgeçilerek laik bir hukuk sisteminin benimsendiği bir ülke hayal etmiştir (Bora, 2017, s. 147). Mustafa Kemal, laikliği cumhuriyetin temeline almadan önce Türkiye'de İslam zayıflamış ve yozlaşmıştır (Georgeon, 2009, s. 15). Laiklik konusunda ise Osmanlı'da pozitivist aydınların ortaya koyduğu fikirlerden ziyade, cumhuriyet döneminde daha radikal kararlar alınıp uygulanmıştır.

Türk inkılabı yalnızca siyasal ve ekonomik bir inkılap değildir, onu dünyadaki diğer inkılaplardan ayıran en önemli özellikleri; siyasal ve ekonomik olmasının yanı sıra, sosyal ve kültürel hayatı değiştiren özelliklerinin de olmasıdır. Bu da Türk inkılabının tamamen milli karakterini bizlere gösterir. Türk inkılabı, batıdan ziyade meydana gelen modern bir inkılap oluşuyla da batıdaki emperyalizme bir meydan okuma olarak gözükebilir (Bora, 2017, s. 130).

Halifelğin kaldırılması, radikal inkılaplar, dinin daha arka plana alınarak gericiilik sayılması ile laik bir sistem kurulmak istenmiştir. Ümmetten millete geçiş süreci, laiklik sayesinde hız kazanırken, dinin birleştirici özelliği yerini kültür milliyetçiliğinin birleştirici özelliğine bırakmıştır (Sarıay, 1994, s. 236). Ancak “Müslüman bir nüfus laik devlet” zıtlığına da sahip bir ülke olmuştur (Georgeon, 2009, s. 11).

Cumhuriyet döneminde seküler düşüncenin hayata geçirilmesi mühim bir gelişmeydi. Sekülerliğin temelinde eleştirel bir düşünce yatması cumhuriyet elitine cazip gelmiştir. Bunun sebebi toplumsal anlamdaki büyük değişim ve dönüşümlerin eleştirel bir zihne sahip olmalarından kaynaklanır ve bu eleştirel zihin güzel gelişmelerle olduğu kadar kötü gelişmelerle de sonuçlanabilir (Belge, 2001, s. 37).

Mustafa Kemal’in karizmasından yararlanarak “seküler kutsallık” oluşturulmuştur. Bunu yaparken de Mustafa Kemal’e yöneltlen İslami ifadeler, sağ kesimin Kemalizm’i küfür olarak kodlamasına ve sol kesimin ise dini kalıplarını yeniden oluşturmaya yol açmıştır. Bu sebeplerden dolayı Kemalist laikliğin en büyük çelişkisi, seküler kutsallığı oluşturma çabalarıdır (Bora, 2017, s. 122).

Seküler toplum ve laik devlet inşası için çeşitli inkılaplar reformlar yapılmaya başlanmıştır (Köktaş, 1997, s. 180). Yönetim şekli, hukuki yapı ve toplumsal yaşantıyı temele alan inkılaplar din ve devlet ilişkisine de değinmiştir (Dutar, 2015, s.80). Rustow “siyasal, sosyal ve kültürel hayatında bu dönem Türkiye’si kadar kapsamlı ve hızlı yenilikler yapan ülke sayısı azdır” demiştir. Bu ifade doğrultusunda, amacın yalnızca devleti laikleştirmek olmadığını söylemek mümkündür (Köktaş, 1997, s. 180).

Cumhuriyet pek çok açıdan Osmanlı’nın mirasçısı olmuştur, hatta Osmanlı modernleşmesinin cumhuriyet reformlarının başlangıcı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak aradaki temel fark, iki farklı dönemin din ile olan ilişkisidir. Osmanlı, modernleşme hareketinde dinden faydalanırken; cumhuriyet reformları, yeni yarattığı kimlik ve toplum ile dinden faydalanmamıştır (Dutar, 2015, s.80-83). İslamcı söylem cumhuriyet içerisinde sessiz kalmıştır (Altınkaş, 2011, s. 116). İslamcı söylemin laik

zulme sessiz kalmasının önemli nedenlerinden biri “Sizden olan emir sahiplerine itaat edin.” ayetinin bir devlet geleneği olmasından dolayıdır (Bora, 2017, s. 419). Dini araç olarak kullanılmaya devam edilmiştir ve sınırlandırıldığı halde etkisinin azımsanmadığı bir konumda olmuştur.

Ulus devletlerin temel niteliklerinde, halkı ortak amaçlar etrafında dil birliği ve eğitimle birleştirerek homojen bir toplum ve milli kimlik yaratma güdüsü vardır. Cumhuriyetin kuruluşunda da aynı sıralama takip edilmiş, Kemalist ideoloji çerçevesinde bir kimlik yaratılmıştır (Polat, 2010, s. 292). Kemalizm geçmişten radikal bir kopuşu amaçlamıştır. Kemalist kadrolar laiklik, modernleşme ve milliyetçi bir rejim kurmayı amaçlamış ve bunun sebebi ise ulusal kimliğin oluşumunda dinin dogmatik tarafının bir tür reddi bunun yerine seküler bir cumhuriyet insanı yaratma amacı vardır. Durkheim’ın “Organik Dayanışma” modeli toplumun birlikteliğinin dinden çok iş birliğine evrilmesidir. Laiklik ve milliyetçilik de bir organik düşünce modeli olarak toplumu bir arada tutma fikirleridir. Pozitivist ve laik dünya görüşünün etkileri altında cumhuriyet reformları yapılmıştır (Aykutalp, 2019, s.55-57).

Milliyetçilik ilkesine bağlı olarak yapılan batılı reformlara bakacak olursak, saltanatın kaldırılması (1922) ve cumhuriyetin ilanı (1923) ilk olarak söylenebilir. Harf İnkılabı (1928), Türk Dil Kurumu’nun kurulması ve Arapça ve Farsça kökenli kelimelerinin Türkçeden ayrıştırılması (1931), Türk Tarih Kurumu’nun kurulması ve böylece Türk tarihi üzerine çeşitli araştırmalar yapılması (1931) sayılabilir. (Köktaş, 1997, s. 181).

Milli ideoloji olarak bu kavramlar arasında karşımıza Kemalizm çıkmaktadır. Falih Rıfkı “Biz ne komünistiz ne de faşistiz, biz Kemalist’iz.” Sözleriyle Kemalizm’in diğer ideolojilerden ziyade, bitmeyen ve canlı bir ideoloji olduğunu belirtmiştir. Falih Rıfkı’ya göre bu bitmeme hali sakıncalıydı ve bu sebeple Kemalizm sistemleştirilmeliydi, eğer ki sistemleştirilmezse Kemalizm’in her tarafa çekilebilme ihtimalinden korkuyordu. Türkiye’ye özgü olan Kemalizm, ülkenin zor şartlarından dolayı pragmatik olmak zorunda kalmıştır (Altınkaş, 2011, s. 119, 120).

Türk milletinin milli modernleşme ideolojisi olan Kemalizm, esnek, pragmatik özelliklere sahip ve insanların kafalarında şekillenebilen bir düşünce olabildiği için hem bir ideoloji, ayrıca bu ideoloji eyleme dökülebildiği için, hem de bir doktrindir. Kemalizm'e devrim demek yanlış olmaz çünkü ülkeye ekonomik anlamda fırsat eşitliği sağlamış ve insan ayırmadan siyasal katılımı genişletmiştir; ayrıca Türk devrimi anti-emperyalist bir istiklal mücadelesiyle başlamış ve sonrasında modern bir devlet kurularak devam etmiştir, bu yönüyle de Kemalist devrim kendi türünün özgün tarafını ortaya koyar. (Ateş, 2001, s.319,320). Ancak Mustafa Kemal'in ölümünden sonra batıda bulunan faşizm gibi düşünceler, Türkiye'ye uyumluluk sağlayabilecek ideolojilerdi ve Kemalizm, Mustafa Kemal'in hiç istemeyeceği bir şekilde bir teori taşıyamadığı halde dogma bir hal almıştı (Belge, 2001, s. 38).

Heper'e göre *"Kemalistler, milliyetçiliği dinin yerine koydular"* *"Dil, kültür ve amaç birliği ile birbirine bağlı olan topluma, millet denir."* ifadesini baz alırsak dinin toplumdan soyutlandığını ve bireye indirgendiğini söylemek mümkündür (Köktaş, 1997, s. 183). Kurucu kadro, toplumu din ile değil de millet ve milliyetçilik kavramlarıyla birleştirmeyi amaçlamış; millet ve milliyetçilik kavramlarını da ortak dil, ortak kültür ve ortak ülkeye dayandırmıştır. Kültür ve ahlak kavramlarından da dinin dışlanmış, millet kavramı açıklanırken de dine referans yapılmamıştır (Köktaş, 1997, s. 183).

1.1 Dini Kurumlarla İlgili Düzenlemeler

Yeni kurulan ve milliyetçi laik ideolojiyi benimseyen cumhuriyetin, otoritesini kurma ve dini kontrol altına alma gayesi mevcuttu. Bu doğrultuda 1924 yılında çıkarılan kanunla Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti, artık başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığına dönüşmüştü (Kara, 2019, s. 63). Laik bir toplum yapısı oluşturmaya çalışan yeni kurulmuş bir devlet, din işlerini bakanlar kurulu içinde bir birime vermek yerine, idare içerisindeki bir örgütün yönetimine verdi. Bu doğrultuda dini toplumsal yaşamda kontrol etmeye alan bulabilmiştir (Gözaydın, 2020, s. 65).

Diyanet ile ilgili bir yorum olarak Osmanlı'daki şeyhülislamlık makamı halifelik, padişahlık ve sadrazamlıktan sonra devletin en yüksek rütbeye sahip makamıdır (Kara, 2019, s. 69). Yasama, yürütme, yargı gibi yetkilere sahip olan makam eğitim, adliye ve vakıfların idaresi ile de sorumluydu (Erkol, 2014, s.154). 1920 ve 1924 yılları arasında Şer 'iye ve Evkaf Vekâleti de bakanlık düzeyindeydi ancak şeyhülislamlıktan daha sınırlı bir kurumdur (Kara, 2019, s. 69). Şer 'iye ve Evkaf Vekaleti bakanlar kurulunda görev yapmakta, alınan kararlara dini görüş belirtmekte bu sayede din ile devlet arasındaki iletişimi sürdürmekteydi (Erkol, 2014, s.155).

Yeni rejim, dini kuruma bu kadar yetki vermeyi ve ideolojisine aykırı olduğu için daha sınırlı, yönetimde söz hakkı olmayacak şekilde konumlandığı, geçmişin bir devamı olarak gösterdiği ancak büyük farklılıkların olduğu Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulmasını istemiştir (Kara, 2019, s. 70). Diyanet'in kurulması yalnızca devlete değil, topluma da tesir etmiştir (Dutar, 2015, s.59). Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetki ve görev alanı sadece dini alan olmuştur (Erkol, 2014, s. 155). Örneğin; cumhuriyet devrinde diyanete atanan din adamları memurlardır, bu noktada Diyanet'in bir kamu hizmeti olduğunu söylemek mümkündür (Kara, 2019, s. 71). Diyanetin devletle olan bağı uzaklaştırılmış ve diğer kurumların altında örgütlenmiştir (Erkol, 2014, s. 155.156).

Diyanet İşleri Başkanlığı, din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak amacıyla kurulduysa da devletin daha çok dini alanı kısıtladığı ve müdahale ettiği bir noktaya gelinmiştir. Toplumun dini ihtiyaçlarını yerine getirmesi gereken kurum, toplumu din üzerinden kontrol eden bir mekanizmaya dönüşmüştür. Kurumun sorumluluğu, toplumu seküler hale getirmek olmuştur (Erkol, 2014, s.156). Osmanlı'dan sonra ulus devletin inşası sürecinde Diyanet'ten faydalanılmıştır (Dutar, 2015, s.58).

Yeni kurulan cumhuriyet, Osmanlı'dan kalan eğitim sistemini de değiştirmek zorundaydı. Halkı ve gelecek nesilleri, cumhuriyet insanı bilinciyle yetiştirmek ve eğitimde birlik sağlamak amacıyla eğitim alanında da yenilik yapıldı (Dutar, 2015s. 10,11). Eğitimin problemi ile ilgili yapılan açıklamada "*Tanzimat'tan sonra eğitimde yapılan yenilikle beraber iki tip*

eğitim anlayışı oluşmuş, bu da sonuç olarak iki farklı insan tipi doğurmuştur. Toplumdu duygu ve düşünce bazında bir yapabilmek için eğitimde birliğin olması gerektiği” ifade edilmiştir (Dutar, 2015, s.11). “Bir mektep bir terbiye” sözüyle (Bora, 2017, s. 148) 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılarak din işleri Diyanet’e bırakılmış, din eğitimi ve bütün eğitim kurumları Millî Eğitim Bakanlığı’na bırakılmıştır ve bu sayede eğitim tekelleştirilmiştir (Kara, 2019, s. 64). Bu yasa kabul edildikten sonra eğitimde reformlar başladı. Maarif Vekili Vasıf Bey, yasanın işleyişiyle ilgili görevlendirildi. Medreselere başlarken eğitim alınan hazırlık okulları kapatıldı ve öğrenciler yaşlarına göre sınıflara kaydedildi (Dutar, 2015, s.12). Kanun gereği 1924 yılında kurulan Darülfünun İlahiyat Fakültesi, 1933 yılında programını bakanlığının hazırladığı İmam Hatip Mektepleri de 1930 yılında kapatılmıştır (Kara, 2019, s. 64) Taşradaki okullara da azınlık okullarına da aynı tutum uygulandı. Dini eğitim veren kurumların sayılarında her geçen yıl azalma olduğu fark edilmeyecek gibi değildir (Dutar, 2015, s.12,13).

Sakaoğlu (1991)’e göre yasanın asıl amaca ilk, orta ve lise düzeyindeki öğrencilere milli kültür, milli kimlik unsurlarını aşlamak ve öğrencileri farklı fikirlerin görüşlerinden uzak tutarak ülkesini seven vatandaşlar yetiştirmektir (Dutar,2015, s.13).

1.2 Pozitivizm Çerçevesinde Dinin Yorumlanması

Auguste Comte’unun savunucularından olduğu pozitivizm, dini arka plana atan her şeyi bilim ile açıklayan, bu sayede özellikle İttihat Terakki’yi büyük oranda etkileyen, siyasi hayatı yönlendirebilen bir fikirdir (Erkol, 2014, s.104).

Kurucu kadro, pozitivist fikirlerden etkilenen ve o fikirleri uygulama eğilimine sahipti etnik ve dini bağ önemli işlevlere sahip değildi. Dini bağ sadece gerekli durumlarda bir araç olarak kullanılabilirdi. Mustafa Kemal’in “Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki, son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa

tetabuk etmesi lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutabıktır” sözleri bir sosyal pozitivizm örneği iken ayrıca dinin modern yaşantıya entegre olabileceğini de göstermektedir (Erkol, 2014, s.129-131).

1927 Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesinde *“Fırka, inanç ve vicdanları siyasetten ve siyasetin türlü müdahalelerinden kurtararak milletin, siyasi, toplumsal, iktisadi bütün kanun, teşkilat ve ihtiyaçlarını müspet ve deneysel ilim ve fenlerin muasır medeniyete bahş ve temin ettiği esas ve şekillere uygun olarak tahakkuk ettirmeyi, yani devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en mühim esaslardan sayar.”* (Erkol, 2014, s. 170). Bu maddeye göre çıkarılacak kanunların bilim ışığında olması bilimsel pozitivizme örnek iken, ayrıca dini dünya işlerine karışmamayı vurgulamıştır. Bu noktada din politikasının seküler siyaset ile toplumu kontrol etmeyi amaçladığı söylenebilir (Erkol, 2014, s.171).

1926 yılında Ruşeni Barkın’ın, Mustafa Kemal’e sunduğu bir raporda *“Din Yok Milliyet Var: Benim Dinim, Benim Türklüğümdür”* ifadesiyle dinin yerini milliyetçilik alırken, vatandaşlık ahlakının da altı çizilmiştir. Bu durum, dini tamamen ortadan kaldırmamış, dine yüklenen anlam hafifletilmiştir (Erkol, 2014, s. 172).

Tek parti dönemi ve muğlak düşünce yapısına bir yorum olarak, Adnan Adıvar *“Batı düşüncesinin, daha doğrusu Batı pozitivizminin egemenliğinin altında”* ifadesini kullanarak *“resmi dinsizlik dogması”* demiştir (Erkol,2014, s. 181). Dinin dünyevileştirilmesi, kısıtlanması, kontrol altında tutulması çoğunluğu Müslümanlardan oluşan toplum için zıtlıklara sebebiyet verdiği ve bu tutumunda eleştirildiği gözlemlenmiştir (Kara, 2019, s. 91).

Pozitivist bilimle inşa edilen din ve toplum yapısı oluşturmak, kurucu kadronun en büyük gayelerindendir ve toplumu bu doğrultuda eğitmek için çabaları da olmuştur. Aynı bilince toplumu ulaştırmak için bir “öteki” yaratılması gerekiyordu, kurucu kadronun iki çeşit ötekisi vardı; biri batıl inançla yozlaşmış din ve bu durumdan faydalanan irticacıları. Bu irticayı engelleyebilmek için hayata geçirilen reformların birçoğu; dini sınırlandırmak, denetim altına almak ve din olgusunun yerini yeni dogmalarla doldurmaya çalışmaya yöneliktir (Erkol, 2014, s. 151).

İkinci öteki düşman ise; padişah, saltanat kurumudur. Bu noktada toplumun çoğunluğunu oluşturan köylüye yeni rejimi kabul ettirmek için Osmanlı'da da sorun olan aşar vergisi ve iltizam sisteminin kaldırılması önemli bir hamledir. Yine eşkıyalık adı altında Kürt sorununa da yer verilir. Devamında 1930 Ekonomik Buhran ile kaçakçılık ve dış düşmanlar öteki olarak gösterilir (Üstel, 2016, s. 209-212).

1.3 Din Dersleri ve Hutbelere Dair Düzenlemeler

Türkiye'de din eğitimi, politik farklılıklara paralel olarak daima değişmiş ve değişmeye devam etmiştir. Eğitim de diğer kurumlar gibi Osmanlı mirasının üzerine inşa edilen ve mutlak suretle reformlara ihtiyaç duyulan bir alandı. Osmanlı dini kodlara sahip bir devlet iken, İslam Eğitim Geleneği 'ne de sahipti ve dini eğitime önem verirdi. Modernleşme hareketleri, eğitim alanına da uğramış; özellikle XX. yüzyıl başlarında vatandaşlık eğitimleri müfredata girmiştir. İkinci Meşrutiyet'ten cumhuriyete kadar olan süreçte savaşlarında etkisiyle vatan, hürriyet, birlik ve beraberlik gibi kavramların işlendiği bir dönemdir. Ancak bu dönemde arzu edilen başarıya ulaşılamamış, cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte eğitimde önemli reformlar yapılması gerektiği kanaatine varılmıştır. (Nazıroğlu, 2013, s. 128-130)

Cumhuriyet döneminde yapılması gereken en mühim iş, bir milli eğitim anlayışı oluşturmaktır. Bu eğitim anlayışı hem dini eğitime hem de enternasyonal eğitim anlayışına karşıydı. Milli eğitim anlayışı sayesinde, Türk milli kimliği öğrenilecek ve nesilden nesile aktarılan bir kavram olabilecekti. Tevhidi Tedrisat Kanunu, millet bilinci için birlik için önemli bir noktadadır. Ancak önemli olan ikinci konu ise din eğitimine olan uzaklıktır (Nazıroğlu, 2013, s. 131, 133)

Yeni birey- yeni toplum algısı II. Meşrutiyet'le başlayıp ve cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürdüğünden bahsetmiştik. Bu algı okulda başlayan yurttaş eğitimi ile hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Halka yurttaşlığı aşılama, ortak amaca, ortak duygulara sahip olma düşüncesinin öncelikle okullarda başlaması, temelden bir yurttaş yetiştirme projesi olarak karşımıza

çıkabilir. Yeni kurulan cumhuriyeti topluma kabul ettirmek ve ortak paydada buluşabilmek için öncelikle okullarda başlayan eğitimde Tevhidi Tedrisat Kanunu eşliğinde Türkçe, Türkiye Tarihi ve Malumat-ı Vataniye gibi yeni dersler müfredata eklenmiştir. Azınlık okullarında ve meslek okullarında da bu derslerin okutulması eğitimde birlik projesinin en temel özellikleri arasındadır. Yurt bilgisi dersi ile yurttaş eğitiminin okullarda okutulması, vatandaşlığın okullarda birleştirici bir element unsuru olduğunu göstermektedir. Bu dersin amacı; çocuğa ahlaki, iktisadi, hukuki konuları aktarmak, millet ve aile kavramlarının önemini vurgulamak, hak ve sorumluluklarını öğretmek, devlet ve millet sevgisini aşılama, devletçilik ilkesi kapsamındaki işletmeleri ve devletin nasıl işlediğini öğretmektedir (Üstel, 2016, s. 127-133).

Din derslerinde çizilen yeni ahlak modeli ile bir anlamda vatandaşlık eğitimi de verilmeye çalışılmıştır. Vatandaşlık eğitimi bireyi seküler ahlaktan beslenen bir toplum yaratmayı amaçlar, bunu yaparken de dini yöntemleri kullanır. Bu noktada aktarım açısından bakıldığında din ve vatandaşlık eğitiminin bazı noktalarda paralel ilerlediği söylenebilir. (Nazıroğlu, 2013, s. 136, 137)

Okullardaki eğitimin yanı sıra köylünün eğitimi ve vatandaşlık hakkında bilgi sahibi olması da önemli konular arasındadır. Köylünün vatandaşlık eğitimi hakkında Mustafa Kemal 1922 TBMM konuşmasında “Bütün köylüye okuma yazma ve vatanını, dinini, dünyasını tanıyacak kadar coğrafya, tarih, din ve ahlak bilgisi ve dört işlemi öğretmek maarif politikamızın ilk hedefidir.” (akt. Kozanoğlu, Z, 2000, s.149/ Üstel, 2016, s.135). Burada köylünün de günlük yaşamını idame ettirecek kadar donanıma sahip olması gerektiği, ayrıca yeni kurulan rejimi tanıması ve o rejime ait bir vatandaş olması gerektiğinin önemi vurgulanmıştır.

Millilik yurttaş eğitimi açısından başat bir noktadadır. Yurttaşın milli kültüre, ülkeye ve ortak amaca bağlı olması önemlidir. Yurttaş eğitiminde yer alan konuların bir diğer gayesi de “*aynılaştırma*” projesi olmasıdır. Millilik düşüncesi, milli ahlak ve Türkçülük yeni rejim, inkılaplar en çok işlenen

konular arasındadır. Devlet ve birey arasında bağlanma- özveri- itaat sistemine dayalı bir ilişki bulunur (Üstel, 2016, s. 138-142).

Cumhuriyet döneminde ulus devletin inşası ve “*yeni toplum, yeni birey*” anlayışına paralel olarak okutturulan Malumat-ı Vataniye ve Yurt Bilgisi derslerinin, Meşrutiyet döneminde okutturulan derslerle benzerlik gösterdiği noktalar vardır. Bu dersler hem yeni devletin hem de dünyanın koşullarına göre Osmanlılık, Türkçülük ve bazen de İslamcılıkla pekiştirilmiştir. Diğer önemli husus ise ulus devletin istediği bazı konulardaki aidiyet duygusunu ikinci plana atmaktı. Bunlardan ilki hemşerilik diğeri ise dindi. Bu konuları ikinci konuma atıp ilk konuma vatan-yurt ve kültürü almak amacı taşıyordu (Üstel, 2016, s. 156,157).

Vatan, millet, aile, dil, tarih, kan bağı konuları sıklıkla işlenmiştir. Ahlak konusu da ders kitaplarında yerini almıştır. Ahlak “*Türk Ahlakı*” adı altında işlenmiş ve dinle ortak noktaları olsa da dinden soyutlanmaya çalışılmış ve cumhuriyetin de aslında ahlaki temellere dayandığını göstermek amacını taşımıştır. Makbul vatandaş hem medeni hem de vatansever olmalıdır. İkinci olarak ise makbul vatandaş cumhuriyetçi, laik ve ahlaklı olmalıdır; buradaki ahlak bireyin hem kamusal hem de özel hayatını düzenleyen bir ahlak anlayışıdır (Üstel, 2016, s. 173-175).

Makbul vatandaş, seve seve ya da sevine sevine vatan hizmetlerini (vergi vermek, askere gitmek, oy kullanmak) yapmak zorundadır. Din, vicdan, düşünce ve ibadet özgürlüğü ise kitaplarda hoşgörü ile karşılanması üzerinden ifade edilir. Ayrıca bireyin hakkını devletin koruduğu vurgulanır. Aile içerisindeki iş bölümü ve kadınların- erkeklerin görevleri cinsiyetçilik üzerinden işlenmiştir. Makbul vatandaş çalışır, işsiz kalmaz; bu noktada cumhuriyetin ötekileştirdiği birey çalışmayan, işsiz bireydir. İnönü tembelliği ahlaksız ve vatana ihanet olarak vurgulanmıştır. Hijyen, sağlıklı yaşamak makbul vatandaşın görevleri arasındadır. Alkol, sigara tüketimine ise karşı çıkmış, alkol kullanan kişiler Yunanlı bir düşman olarak tasvir edilmiştir (Üstel, 2016, s. 182-195).

Köy için ise muhtar- öğretmen- jandarma- ziraat memuru önemlidir çünkü bilgi sahibi olmaları ve köylüyü eğitmeleri lazımdır. Bunlara ek olarak

köy imamının da bilgili, aydınlanmış ve eğitilmiş olması gerekir. Pozitivizmin yansıması, cumhuriyet memurlarından beklenen eğitimde karşımıza çıkarken, eşitsizliği de bilgili olan ve bilgisiz olan arasında yapar. Merkezi yönetim, köylüyü disipline etmek için denetlemiştir. Anadolu'daki çok kültürlülük etnik, dinsel hatta mezhepsel yapı görmezden gelinmiş, silinmeye çalışılmış ve homojen bir yapı inşa ettirilmek istenmiştir (Üstel, 2016, s. 204-207).

Cumhuriyetin ilanı ile öğretmenlerin asıl amacı, geçmişte yani Osmanlı'daki eğitimden farklı yeni Türkiye'yi inşa eden ve ülkelere bağlı olan bir eğitim vermektir. 1931 yılı laiklik ilkesinin de parti programına eklenmesiyle din sadece vicdani alana bırakılmış, din eğitimi de aileye bırakılmıştır. Özellikle 1927 yılından itibaren din eğitimi, ailelerin isteğine bağlı bir şekilde öğrencilere verilmiştir. Yıl yıl din derslerinin saatleri azaltılmıştır. Yayınlanan din kitaplarında da milliyetçilik izleri bulunur. M. Şerafettin Yaltkaya'nın 1943 yılın "Benim Dinim, Din Dersleri" kitabının son bölümünde "Türk Bayrağına İlâhi" mevcuttur (Jaschke, 1972, s.82, 83).

Hutbeler İslam dininde önemli bir yere sahip olan, Cuma namazlarından önce ve bayram namazlarından sonra hatibin cemaatle ile yaptığı dini konuşmadır. Hutbenin amacı insanları doğruya yönlendirmek onlara öğüt vermek, kötülüklerden uzaklaştırmak, halka İslam hakkında bilgiler vermektir. Örgün eğitim gibi halkı bilgilendirmesi ancak örgün eğitimden farklı olarak bir meslek sahibi etmemesi hutbenin özellikleri arasındadır (Doğan, 1999, s. 491- 493).

Hutbeler, Osmanlı'da mutlaka Arapça okunmuştur. Hatipler, Arapça kafiyeli sözler ile hutbeyi oluşturur ve her hafta hadisler değiştirilirdi. Hutbe için önemli olan içerik değil, şekildi. Cemaatin Arapça birbirine kafiyeli cümleleri huşu içinde dinlemesi önemliydi (Kılıç, 2017, s. 138, 139). Hutbeler bu noktada dinleyenlerin anlamadığı, içeriğin dini mi siyasi mi yoksa toplumsal mı olduğunun anlaşılmadığı bir biçimdeydi. Bu anlaşılama durumu problemli (Doğan, 1999, s. 499). O dönemde çözüm olarak kürsü şeyhliği getirilmiş, bu uygulama önce İstanbul'da sonra çeşitli sancaklarda uygulanmış fakat devamı ve faydası çok fazla olamamıştır. Kürsü

şeyhinin amacı, hatip tarafından okunan Arapça hutbeyi namazdan sonra halka açıklamaktı. Kürsü şeyliğinin ortaya çıkarılması bile hutbelerin anlaşılamadığının bir kanıtı niteliğindedir. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde hutbelerin dili ve içeriği sorgulanmaya başlanmış ve bu konuya çözüm arayışları olmuştur. İstenilen, hutbenin dil ve içerik anlamında yeniden düzenlenmesi ve gündeme değinen konular üzerinde durulmasıdır (Kılıç, 2017, s. 139, 140).

1 Mart 1922 tarihinde açılış oturumunda Mustafa Kemal Şer’iye ve Evkaf vekaletine cami, mescit ve minberlerin halkı aydınlatacak ve doğru yolu gösterecek ruhani ve ahlaki bir kaynak olduğunu bu noktada hutbelerin halkın anlayacağı şekilde düzenlenmesiyle ilgili görev vermiştir. 1923 yılı Balıkesir Zağnos Paşa Camisi’nde Mustafa Kemal, hutbelerin Türkçeleştirilmesinin bir politikaya dönüşeceğini vurgulamış ve Arapça okunan hutbelerin içerik bazında geçmişi yansıttığını ifade etmiştir (Erkol, 2014, s. 176, 177).

İbadetin Türkçeleştirilmesi, Ziya Gökalp’in de değindiği konular arasındadır. “Vatan” şiirinde Gökalp, Türkçe Ezan ve Türkçe Kur’an’a değinmiştir. Türkçeleştirilme düşüncesi ezan ve Kur’an’la kısıtlı değildi. Gökalp her noktanın anlaşılır olması gerektiğini düşünüyordu; Tilavet dışında ibadet ederken okunan dua, sure, yakarışlar ve hutbeler gibi (Jaschke, 1972, s.42).

24 Kasım 1922’de Müfid Efendi, Fatih Camii’nde ilk Türkçe hutbeyi okumuştur. Ancak tamamen uygulamaya geçmesi 1925 yılında olmuştur. Karesi Mebusu Vehbi Bey, hutbelerin kafiyeyle bir şekilde sade ve anlaşılır bir Türkçeyle okunması “bana hitap edecek adam benim dilimde etmeli “ifadesini kullanmış, hutbelerin yalnızca ahlaki konulara değinmesi, siyasete değinmemesi gerektiğini vurgulamıştır (Kılıç, 2017, s. 142).

Denizli Mebusu Mazhar Müfid Bey, hutbenin Türkçe okunmasında bir sakınca olmadığını, Arapça okunan hutbenin anlaşılmadığını, yalnızca saygıdan dinlendiğini ve etkisinin olmadığını ancak Türkçe okunacak hutbenin anlaşıldığı için daha etkili olacağını vurgulamıştır (Kılıç, 2017, s. 142).

Türkçe hutbe konusu beraberinde bir sorunu da getirmiştir: Hutbeler konusunda yeni bir düzene geçilirken bunu yapacak kişi ve kaynak olmaması. Türkçe okunacak olan hutbenin hatibinin olmaması konusunda Safvet Efendi'nin buna çözümü ise Türkçe hutbe kitabı hazırlanmasıdır. Bir heyet kurulmuş ve Türkçe hutbe hazırlanması istenmiştir. Bu heyet, Kur'an-ı Kerim'i Türkçeye çevirecek ekipti. Isparta Mebusu Hüseyin Hüsnü konuyla ilgili çeviriden önce bir hutbe kitabı hazırlanması gerektiğini, 48 hutbe 2 de bayram hutbesi olarak Türkçe hutbe hazırlanması gerektiğini vurgulamıştır (Kılıç, 2017, s. 142, 143).

Yine Hüseyin Hüsnü, hatiplerin isterse cemaati isyan ettireceklerini, isterse de cemaati vatanına bağlı bir toplum yapacağını vurgulamıştır. Çünkü hutbelerin etkili bir iletişim aracı olduğunu ve halkı yönlendirme gücünün olduğunu bu yüzden hutbelerin kontrol altında tutulması gerektiğini savunmuştur. O sırada "o zaman geçmişte kaldı" tepkisi aldıysa da Hüseyin Hüsnü düşüncesinin arkasında durmuştur. Hüseyin Hüsnü ellerinde bu kadar önemli bir güç olan Hatiplerin şartlarının iyileştirilmesi ve memnun edilmeleri gerektiğini dile getirmiş bu konuda ona Aksekili Ahmed Hamdi Efendi'de ekonomik açıyı vurgulayarak destek olmuştur (Kılıç, 2017, s. 143, 144).

1925 yılında kurulan içerisinde Ahmet Hamdi Akseki'nin bulunduğu heyet, 2 yıl sonra çalışmalarını tamamlamış ve Şubat 1927 yılında toplamda 51 hutbenin bulunduğu Türkçe Hutbe kitabı yayımlanmıştır (Jaschke, 1972, s. 44). Dönemin Diyanet İşleri Reisi Rıfat Bey, Hutbe Kitabına bir mukaddime yazmış, mukaddimede hutbenin dili, şekli, yapısı, önemi ve Cuma namazının öneminden bahsedilmiştir. İlk baskısı 1927 yılında, ikinci baskısı da 1928 aralık ayında tamamlana Türkçe Hutbe kitabı; müftülük vasıtasıyla il, ilçe müftülüklerine gönderilmiştir (Kılıç, 2017, s. 146, 147).

1936 yılına gelindiğinde Türkçe Hutbe Kitabının bir devamı veya daha kapsamlı hali diyebileceğimiz iki ciltlik hutbe kitapları yayınlanmıştır. Yeni Hutbelerim isimli bu hutbe kitabı da Ahmet Hamdi Akseki tarafından yazılmış ve 2 cilt, toplamda 151 hutbeden oluşmaktadır. İlk kitaba göre daha kapsamlı olan bu hutbe kitabı, Türkçe Hutbe Kitabının tükenmesi ve her

ihtiyaca cevap verememesi sebebiyle hazırlanmıştır. Yeni hutbelerimin girişı Türkçe Hutbeler kitabı ile aynıdır ve hutbelerin şekli ile ilgili olan izahat bu kitapta da bulunmaktadır (Kılıç, 2017, s. 147, 148).

Uzun yılları alan Türkçe hutbe fikri hayata geçirilmiş, merkezileşmiş, içerik ve dil bakımından devlet eliyle kontrol altına alınmıştır. 1935 Cami Hademesi Nizamnamesinde hutbelerin denetimi Diyanet İşleri Reisliği 'ne verilmiştir ve bu görev dahilinde Diyanet İşleri Reisliği müftülöklere hiçbir şekilde kitapların dışına çıkılmayacağını, hutbe konularının önceden hatiplere iletileceğini ve bu şartlara hatiplerin uyup uymadığının denetleneceğini iletmiştir. Hutbe kitaplarının dışına çıkıldığı bazı istisnai durumlar olmuştur ve bunlar Diyanet İşleri Reisliğinin bazı durum ve konulara özel hazırlattığı hutbelerdir, bu hutbelerde müftölük vasıtasıyla hatiplere iletilmiştir (Kılıç, 2017, s. 149).

İKİNCİ BÖLÜM

Laiklik Anlayışı Çerçevesinde Dini Biçimlendirme Politikaları

Laiklik ya da laisizm; genel bir ifade ile din ve devlet işlerinin birbirinden ayrıştırılması, devletin dini veya dinsizliği referans almaması ve dinin devlet işlerine müdahale etmemesi anlamına gelir. Demokratik devlet anlayışının temelinde meşruiyetini dinden almaması, resmi bir dini olmaması, dinler karşısında hoşgörülü olması, din ve vicdan özgürlüğünü sağlaması yer alır (Duman, 2010, s.286).

Laik bir rejimde devlet, bireylerin dini yaşama ve dini inançlarına uygun hareket etme hakkını sağlamak zorundadır. Yine laik devlet farklı din ve inanışlara karşı eşit ve mesafeli olmalı, halkının dini tercihlerine saygılı olmalıdır (Duman, 2010, s.287).

Osmanlı’da başlayan batılılaşma ve modernleşme çabaları, sekülerleşmenin temellerini oluşturmaktaydı. Geleneksel din düşüncesinin İslam’ı anlama ve yorumlama şeklinin modernleşme ile değişmeye başladığını ve dini konumlandırma düşüncesinin tartışma yaratmıştır. Zafer Tunaya, XIX. yüzyıl Osmanlı’sının İslami kurumlar ile laikliği beraber yürütme çabasında olduğunu belirtmiştir. (Köktaş, 1997, s. 179, 180).

Laiklik fikrinin esas temelleri ise Jön Türklere kadar dayanmaktaydı. Öyle ki Jön Türkler, evrensel bir hukuk düzenini ve şeyhülislamlığın yalnızca din işlerini sürdürmesi gerektiğini savunuyorlardı (Jaschke, 1972, s.95). Jön Türkler Avrupa’da batılı eğitim almış, bu noktada laikliği ve seküler yaşamı tanıyıp fikir dünyalarına almışlardır (Heper, 2006, s. 27). Ziya Gökalp ise “Meşihat” isimli şiirinde ilmi ve hukuk gibi konuları ehline bırakarak yalnızca din ile ilgilenmesi gerektiğini söyleyerek şeyhülislamlığı eleştirmiştir. O dönemki hükümet, hukuk alanında şariat mahkemelerini Adliye Nezareti’ne bağlayabilmiştir. Ancak medreseleri Maarif Vekâlet’ine bağlayamamıştır (Jaschke, 1972, s.96). Bu noktada dinin devlet işlerinden ayrılma fikrinin temelleri, Osmanlı’nın son dönemlerine dayanıyor demek ve laiklik fikirlerinin Jön Türklere dayanmasının, din ve devlet işlerini ayırma fikrini taşıdıklarını söylemek yanlış olmaz.

Laikliğin temelleri, Jön Türklere dayansa da siyasi ve hukuki olarak dini ilkelerin devlet düzeninden ayrıştırılması cumhuriyet döneminde gerçekleşecekti. Laiklik gibi bir hukuki düzenleme arkasında ise seküler bir din anlayışı vardır. Bu hukuki düzenlemeler siyasi hayatımıza inkılap, reform ve devrim ifadeleriyle giriş yapmıştır.

Reform fikri, cumhuriyetin amaçları üzerinde de etkiye sahiptir; örneğin batıyı yakalama ve bunun için ekonominin kalkınması, bilim ve teknolojinin ilerlemesi aydınlar tarafından büyük hedefler haline gelmiştir (Altınkaş, 2011, s. 115). Reformun öncüleri, sosyal ve milli hayatın birey ve kurumlar ile çelişkilerden uzak ve birbirini daima tamamlaması gerektiği, solidarist bir dünya görüşünün önemine varmışlardır (Toprak, 1995, s. 50). Hedeflerin hayata geçmesinde öncelik kültürel ve endüstriyel anlamda gelişirken, demokrasi ise toplumun olgunluk seviyesine göre kademeli olarak hayata geçirildi. Yeni sistem halkın talebi ile değil, kurucu kadronun ve elitlerin çabalarıyla oluşturuldu. Cumhuriyet eliti, değişimi destekleyen, ilerlemeye hevesli, bunun için çabalayan ve toplumu eğiten bir misyona sahipti (Altınkaş, 2011, s. 115).

Dinin belli alanlarda yavaş yavaş tasfiye edilmesi gerekiyordu. İlk olarak İslamiyet'e göre meşru güç Allah'tır, yönetici de tıpkı Osmanlı'da olduğu gibi yönetici otoritesini yaratıcıdan alırdı. Ancak yeni kurulan cumhuriyette egemenlik millete aitti, yönetici otoritesini halkının onayından alıyordu (Gözaydın, 2020, s. 240). Millet kavramına yüklenen bu yeni görev devamında milliyetçilik ve laikliğin birbirini daima pekiştirip tamamlamasının temeli olacaktı (Köker, 1993, s. 162). İkinci olarak dinin birey ve yaratıcı arasında olan vicdani bir mesele olması gerekiyordu, bunun için Cumhuriyet Halk Fırkasının 9 Eylül 1923 tarihli nizamnamesinin 3. Maddesinde "Parti inanç ve vicdan meselesini politikadan uzaklaştırmayı, devlet işlerinde din ve dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en önemli ilkelerden sayar" (Jaschke, 1972, s.96) diyerek bu vicdani mesele resmileştirilmiş oldu.

Saltanatın kaldırılmasının ardından yeni düzendeki cumhurbaşkanı ve halifelik arasında bir otorite problemi oluşmuştur. Halifelik ve hanedan,

halkın saygı duyduğu kurumlar arasında ve İslam dünyasının lideri olduğu için halifelik makamı farklı ülkelerden görüşmeleri kabul ediyordu. Bu etmenler 1924 yılında halifeliğin kaldırılmasına ve Osmanlı Hanedanına mensup isimlerin ülkeden ayrılmasına yol açmıştır. 7 Mart 1924'ten itibaren camilerde okunan hutbeler “halife-i müslimin” yerine “cumhuriyet hükümeti ve İslam milleti” adına okunmaya başlamıştır. Halifeliğin kaldırılması, dini kimlikten ayrılma ve koparılma şeklinde yorumlanmakla beraber ilerideki reformlarında habercisiydi (Dutar, 2015, s. 95).

İslam, halifeliği koşul olarak görmüyordu; bu noktada halifeliğin kaldırılması, bu gibi dini gerekçelerle meşru bir reform haline gelmiş ve İslam'ın böyle bir yükümlülük altına sokmaması, muhafazakâr kadroyu sakinleştirebilme düşüncesindedir. Halifeliğin halkı temsil etme yetkisi artık meclise bırakılmış ve dinin bilim ile ittifak etmesi fikri sebebiyle İslam reformu yapılmasına karar verilmiş, dini yozlaşmadan arındırmak ve ulemanın cumhuriyete sadakati üzerinden şekillendirilmiştir (Bora, 2017, s. 150).

1924 yılında Osmanlı devlet idaresinin en yüksek makamlarından biri olan Şeyhülislamlık makamının kaldırılışıyla, bu yüksek makamı kaldırarak dinin en büyük tasfiyelerinden biri yapılmış, böylelikle devlet idaresinde dinin bir etkisinin olmayacağını söylemeyi mümkün kılmıştır. Yine aynı yıl Tevhid-i Tedrisat kanunun kabulü gereği medreselerin kapatılması, eski din eğitiminin tasfiye edilip yerine yeni ve milli bir din eğitimi getirileceğini de göstermektedir. Şer 'iye ve Evkaf Vekâlet'inin kaldırılması ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması dini kadroların yönetim, eğitim bağlamındaki kurumlarının laik sisteme uygun hale getirildiğinin göstergesidir. Öncelikli laiklik politikalarının bu kurumlar üzerinden yapılması, toplumu laik temellere alma noktasında kolaylık sağlayacaktır (Köktaş, 1997, s. 181).

Şer'i hukuk yerine 1926 yılında İsviçre Medeni Kanun'u ve Borçlar Kanunu'nun kabul edilmesi dinin hukuk alanından da tasfiye edildiğini göstermektedir (Köktaş, 1997, s. 181). Bunların içerisinde Medeni Kanun'un kabulü, laik devrimlerin en önemlileri arasında yer alır, Türkiye'nin batıdan geri kalmasının en önemli sebebi dini dünyaya saplantılı olarak kalmasıdır ve

bu geri kalmışlığı çağa ayak uydurarak telafi edebiliriz (Bora, 2017, s. 148). İsviçre Medeni Kanun'u çağın gerisinde kalmamak, milli beka endişesi açısından araç olarak kullanılmak ve evrensellik ilkesinin önemli yapı taşı olması sebebiyle kabul edilmiştir (Bora, 2017, s. 148). Dinin hukuk ile olan son bağlantısı, İtalyan Ceza Hukuku'nun kabulüyle ortadan kalkmıştır (Jaschke, 1972, s.25). Ziya Gökalp'in "*Milli hukukun bütün dallarını, dinsel etkilerden ve din adamlarının baskısından kurtarmak.*" fikri bir amaca ulaşmış gerçekleşmiştir (Kara, 2017).

1930 yılında kapatılan İmam-Hatip Okulları, 1932 yılında ezanın Türkçe okunması, 1935 yılında cuma günü olan hafta tatilinin pazar gününe alınması gibi reformlar millilik ve Türkçenin önemi bakımından ele alınsa da dini açıdan önemli bir geleneği zedeleyecek bir reform olmuştur. Hafta tatili ise yine dünyaya ayak uydurmaya yönelik bir gelişme olarak ele alınsa da dini anlamda günlük yaşantıya zarar vermiştir (Köktaş, 1997, s. 181).

1928 yılında Arap harflerinden vazgeçilerek Latin Harfleri kabul edilmiştir (Dutar, 2015, s. 19). Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında Mustafa Kemal "*Büyük Türk milletinin bilgisizlik devrini daha kolay aşabilmesi için kendi güzel dilinde kolayca anlatabileceği bir vasıtaya ihtiyacı vardır. Bilginin bu anahtarı Latin yazısına dayanan Türk Alfabesidir.*" (Jaschke, 1972, s.31) ifadelerini kullanmıştır. Aynı gün Büyük Millet Meclisi, Latin Alfabesini kabul etti. Türk Alfabesi Kanunu, eski harflerle Türkçe kitapların basılmasını ve eski harflerle basılan kitapların eğitimde kullanılmasını yasaklıyordu. Jaschke, Latin Alfabesi konusunu Türk milletinin batının yararından faydalanma çabasını, gerekirse kendi kültürüyle bağlarını koparma pahasına büyük bir azimle uygulamaya aldığını ifade etmiştir (Jaschke, 1972, s.31)

1924 Anayasası'nda "*Türkiye devletinin dini İslam'dır*" 1928 yılında kaldırılmasına ek olarak, milletvekili yeminlerindeki "vallahı ve billahi" ibareleri de kaldırılmıştır (Köktaş, 1997, s. 181) bunun laikliğe giden yoldaki son adımı atma olarak yorumlanması yanlış olmaz. 1927 yılında Mustafa Kemal, Türkiye Cumhuriyeti'nin modern karakterine uyuşmayacak,

lüzumsuz ifadelerin çıkarılmasını teklif etti. “Vallahi, billahi” gibi ibareler yerine “namusum ve vicdanım üzerine yemin ederim” ifadeleri daha uygun görüldü (Jaschke, 1972, s.25)

1932 yılında ezan, kamet ve hutbeler, kısacası ibadet dili Türkçeleştirildi (Dutar, 2015, s. 101). Burada asıl amaç milli dil prensibine faydalı olmaktı (Jaschke, 1972, s.43). Mustafa Kemal *“Türk milletinin milli dili ve özellikleri hayatının her alanında hükmünü yürütecektir.”* ifadesi ile ibadet dilinin Türkçeleşmesi gerektiğini vurgulamıştır (Jaschke, 1972, s.43). Öncelikle 3 Şubat 1932’de teravih namazından sonra ilk Türkçe ezan okundu (Jaschke, 1972, s.45). Halkın tepki göstereceği kararlardan biri olan Türkçe ezan çeşitli şekilde protesto edildi, ayrıca Ulu Cami’de Türkçe ezan aleyhine vaaz verilmiştir (Jaschke, 1972, s. 43-45). Türkçe ezan yaptırımlarının ağır olduğu bir karar iken ulaşımın zor olduğu bölgelerde Arapça ezan okunmaya devam etmiştir (Dutar, 2015, s. 131).

1937 yılında ise laiklik anayasaya girmiştir (Köktaş, 1997, s. 181). Osmanlı devleti dini bir devletti ve o devletten kalan dini mirasın öncelikle yavaş yavaş tasfiye edilmesi ve kurucu fikirlerden olan laiklik ideolojisinin son adım olarak anayasaya dahil edilmiştir.

İnkılaplar yapılmadan önce Mustafa Kemal, netleştirmesi gereken bir sorun fark etti; inkılaplar yukarıdan aşağıya doğru yapılmalıydı, bunun asıl amacı halkın eğitimsiz oluşu ve bu süreçte kandırılma potansiyeliydi. Saltanatın ve hilafetin kaldırmasının ardından Mustafa Kemal, Anadolu’yu gezerek halkın tepkilerini ölçtü. Halktan özgürce sorular sormasını istemiş, cevap niteliğinde de 6-7 saat aralıklarında seminerler vermişti. Bu noktada halkın fikirleri önemli görüldüğü için egemenliğin tek adamda veya bir padişahda olduğunu söyleyemeyiz. Ancak bir yönlendirme de söz konusu olduğundan egemenliğin tamamının halkta olduğunu da söyleyemeyiz (Heper, 2006, s. 72).

Yapılan reformlar, dinin referans aldığı alanların yeniden inşa edilmesi ve bu sayede dini alanda herhangi bir gayri resmi unsurun söz hakkı almasını engellemekti. Laikliğin anayasaya girmesinden önce yapılanlar, eski sisteminin tekrarını engellemek, reformlara olabilecek tepkiyi azaltmak

kurumsallaşmış dini figürleri ortadan kaldırarak bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır (Dutar, 2015, s. 25-29).

Dinsel etkilerin baskın olduğu bir devlet ve toplum düzeninden ayrılarak modern ve Batılılaşan yeni bir rejime geçmek, zor bir süreçti (Gözaydın, 2020, s. 30). Yukarıda anlatıldığı gibi, laik sistemi kabul etmek ve toplumu bu alanda dönüştürmek için yapılan inkılaplar, anayasaya laiklik ifadesi eklenmeden önce yapılmıştır. Laiklik ifadesinin anayasaya eklenmesinin ardından, laiklik temelli reformların bu kadar yoğun yapılmadığı görülmektedir. Bu ilke anayasaya eklendikten sonra yapılanlar, laikliği topluma yerleştirmeye yöneliktir (Köktaş, 1997, s. 181).

Yapılan inkılaplarla beraber dinin millileşmesi, İslam'ın Türk milletiyle örtüşmesi üzerinde durulmuştur. Bu düşünce yapısı İslam'ın Türklere uyum sağladığını ve Türklerin de İslam'ın koruyucusu olduğunu karşımıza çıkartır. Şemsettin Günaltay, dini toplumsal bir kurum ve milleti birleştirici bir güç olarak gerekli görür. İslam'ın insan yapısına uygun bir din olduğu sık sık dile getirilmiş, örneğin oruç ibadetinin nefis terbiyesi olarak işlendiği görülmüştür (Bora, 2017, s. 420, 421).

Binnaz Toprak inkılaplarla ilgili, Osmanlı ve İslam geleneklerini yıkarak yerine bunların batıdaki karşılıklarının koyulduğunu ifade etmiştir. Yine Binnaz Toprak'a göre cumhuriyetin ilanından sonra laikliğin hemen uygulamaya konması, dinin bir tehlike olarak düşünülmesinden kaynaklanmaktadır çünkü İslamiyet, karşı bir ideoloji olarak görülmüştür. B. Daver yapılan reformların, toplumsal hayatı ve kurumları tamamen değiştiren ve dinden ayırtırmayı hedefleyen inkılaplar olduğunu ifade etmiştir. Bu devrimlerin çoğu, toplumun değer sistemini değiştirmek, modern bir devlet ve toplum yapısı meydana getirmek ve bu modern devlet tanımı da batılılaşma ile ilintilidir (Köktaş, 1997, s. 182,183).

Batılılaşmanın cumhuriyetle birlikte büyük ivme yakaladığından bahsetmiştik, devamında ise aydınlar aracılığıyla atılan büyük adımlar hedeflenen yapıyı hayata geçirdi. Cumhuriyet aydınları pozitif bilim ve teknoloji amacıyla evrensel kültürü tek başına odağına alırken, ulusal kültürü göz ardı etti (Altınkaş, 2011, s. 115).

1935 programında millet ifadesi “*Ulus; dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurttaşlardan oluşan sosyal ve siyasal bir bütündür.*” Bu açıklamaya göre millet ifadesinin tanımından din faktörü silinmiş, onun yerine amaç, kültür ve dil gibi etkenler eklenmiştir (Köker, 1993, s. 151). Böylelikle din, millet ifadesinden açıkça dışlanmış, ayrıca kültür ve ahlak gibi ifadelerin alt başlığında bile yer alıp bütünleştirici bir göreve sahip olamamıştır (Köktaş, 1997, s. 183). Dolayısıyla ahlak dinden kopararak dünyevileştirilir, sonradan ise millileştirilir. Milli duygular dini duyguların yerini alır. Afet İnan, ulusun din birliği ile kurulduğunu reddeder ve dinin milli duyguları, bağları yok ettiğini ayrıca İslamiyet öncesinde de Türklerin ahlaki anlamda Müslüman oldukları ifade eder, Arapları ise ötekileştirir (Üstel, 2016, s. 225).

Halil Nimetullah Öztürk, Türk inkılaplarının amacını ulusal prensipler ışığında geleneklerle bezenmiş Osmanlılığı atmak ve özümüzdeki Türklüğü bulmakta görmüştür. Öztürk’e göre inkılapların içeriği dinin tenkit edilebilmesi ve seküler fertlerin yetiştirilmesidir; yine Öztürk’e göre İslamcılığın devri bitmiş, modern bir ulus devlet olan Türkiye’de Türkçülük önemli bir çıkış kapısı olmuştur. Osmanlı’nın şariat ile yönetilmesi ve dine tanınan o büyük alanın aksine cumhuriyette dinin vicdanlara bırakılması pozitivist teorinin başarısı olarak görülür (Altınkaş, 2011, s. 121).

Türk laikliğinin kökleri, çağdaşlaşma – modernleşme projelerinin en temel etkeni olmasıdır, bunun öncesinde ise Fransız pozitivismi ve bilimciliği yatmaktadır (Köktaş, 1997, s. 184). Dinin temelini hedef alan ifadeler yerine, dinin vicdana bırakılması ve kişilerin manevi dünyalarında olması gerektiğine inanılmıştır.

Türk laikliğinin şahsına münhasır tarafları da vardır. Örneğin laiklik batıda yorumlandığı gibi devlet ve dinin birbirinden ayrılması anlamına gelmez, devletin dini kontrol altında tutma ve kendi çıkarlarına göre yönlendirme tavrını da içerir, bu noktada devletin taraflı olduğunu söylemek mümkündür. Yapılan düzenlemeler ile din üzerindeki denetim genişletilmiştir. Devlet yapısı içerisinde kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı,

laiklik ve dini temsil noktasında tartışmalara neden olan bir kurumdur (Köktaş, 1997, s. 185).

Cumhuriyet aydınları, cumhuriyetin öncesinde gelişen düşünce yapısının temellerini atmış ve bu bilinçte onu geliştirmiştir. Ancak cumhuriyet bilincine ters düşebilecek kararları, cumhuriyet çatısı altında hayata geçirmiş, bu noktada cumhuriyete ters düşen prensiplerin ataları onlar olmuştur (Belge, 2001, s. 29).

Devlet, dini denetim altında tutmaktan ziyade düzenlemeye de yeltenmiştir. Örneğin 1928 yılında Fuat Köprülü başkanlığında bir komisyon dini, zamana göre yorumlama amacı taşıyan dinde reform programına tepkiler sebebiyle ortadan kaldırılmıştır (Köktaş, 1997, s. 186).

Türkiye’deki İslamcılıktan bahsedecek olursak, İslamcılar kendini İslamcı olarak tanımlamak yerine, Müslüman olarak tanımlamayı yeğlemişlerdir. İslamcılık, dini merkeze alan politik bir ideolojidir ve dönemin İslamcıları, bu düşünceyi zaten Müslümanlığın gereği olarak gördüklerinden dolayı İslamcı yerine Müslüman ifadesini kullanmışlardır. Ekrem Demirli İslamcılığı “modern hayatta dinin savunusu” olarak tanımlar, bu savunuyu aslında bir kelam hareketidir. İslamiyet’teki kelam ilmi, bir savunma refleksidir ve dinin savunulması bu şekilde İslamiyet’le örtüştürülmüştür (Bora, 2017, s. 415).

İsmail Kara, cumhuriyet İslamcılığını, meşrutiyet İslamcılığının ruhsuz bir yansıması olarak tasvir etmiştir. Bunun sebebi İslamcılık değildir, Kemalist inkılapların İslamcılık üzerindeki kötü etkisidir; en nihayetinde laik modernizasyon İslam’ın zihinsel paradigmasını yaralamış ve söylemlerine zarar vermiştir. İslamcı paradigma cumhuriyetle beraber yaralanmamış, onun yaralanması tarihte meşrutiyete kadar dayanmaktadır. Meşrutiyet İslamcılarından Said Halim Paşa, batı medeniyetine çalışma, eğitim ve vatanseverlik noktalarında imrendiğini ancak batıyı anlamadan taklit etmenin yanlış olduğunu belirtmiş, çözümü ise batıyı anlayıp “muhite ısındırmak” olarak görmüştür. Meşrutiyetten cumhuriyete kalan İslamcı mirası Tanıl Bora “Avrupa’dan maddi medeniyet taşınması ve dinin özüne dönmek” olarak açıklar (Bora, 2017, s. 416).

Mehmet Akif Ersoy, meşrutiyet-cumhuriyet sürekliliğinin önemli bir karakteridir, İslamcılık temelli yazdığı bilinen bir dizesi “*Doğrudan Kur’an’dan alıp ilhamı /Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam’ı*” batıcılığı eleştirdiğini göstermiş, ayrıca gelişimin dinin temeliyle olacağını vurgulamıştır. Örneğin İstiklal Marşı’nda “*Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar*” ifadesi ile batıda bulunmayan ahlaki değerleri eleştirmiştir. Mehmet Akif’e göre Müslümanların bulunduğu durumun sebebi tembellik, karamsarlık ve anlaşmazlıktır. Kemalistlere göre de kabul görececek fikirlerin başında cahillik ve tembelliğe olan eleştirisi gelir. İsmail Kara’ya göre Mehmet Akif’in İslam’ı yeniden canlandırma fikrinde acele ettiğini düşünür ve tasavvur ettiği İslam ile toplumun yaşadığı Müslümanlık arasına ciddi bir mesafe koymasını tenkit eder (Bora, 2017, s. 416,417).

İslamcılara göre Mustafa Kemal ve cumhuriyet eliti Millî Mücadele’nin ruhunu önemsememişlerdi, dini ve onu temsil eden ümmeti kurtaran Millî Mücadele laik bir cumhuriyetin kurulması ile ve laik reformları ile İslamcıları hayal kırıklığına uğratmıştı. İslamcı Muhalefet ülke içerisinde sessiz bir direniş halindeyken ülke dışındaki İslamcı Muhalefet oldukça sesli idi. Yurt dışında yaşayan bu isimler, orada yayınlar çıkartıyor ve eleştirilerini bu şekilde sunuyorlardı; son Şeyhülislam Mustafa Sabri de bunlardan biriydi ve yayınladığı Yarın Gazetesi ile Türkiye’nin din düşmanlığından, dinsizleşmenin getirdiği ahlaksızlıktan, taklitçilikten dem vuruyordu, tabii ki bunların bazıları gerçek bazıları ise gerçeği yansıtmayan yayınlardı. Hafız İsmail Efendi ise Müsavat Gazetesinde oldukça acayip haberlere yer vermiştir, bu haberlerden biri İstanbul’un adının Kemaliye olarak değiştirilmesidir. Bu gibi isimler batıya ve Kemalizm’e muhalefetlerinin yanı sıra, millet ifadesini de yarasız görürler, Türklerin milliyetçilikten kurtulması gerektiğini ve zamanında Araplaştırılmamalarına tenkitlerde bulunurlar (Bora, 2017, s. 417,418).

Erken cumhuriyet döneminde CHP’nin yönettiği Türkiye, İslam’ı daima arka plana itti. Bu noktada hükümet ve parti Anadolu’ya ve halkına yabancılaştı (Köktaş, 1997, s. 186). Levent Köker bu konuda, laiklik ve halkçılık arasındaki çatışma üzerine, halkın dini değerlerini siyasal iktidar ve

toplumsal yeniliklerin uygulanması açısından en büyük rakibi olarak görmüştür ve bundan kaynaklı olarak Kemalizm'in halkın duygu ve düşünceleriyle çatışma halinde olduğunu ifade etmiştir (Köker, 1993, s. 169).

Öyle ki; sağcı veya solcu fark etmeksizin bütün toplumun Kemalist görünme zorunluluğu taşıması gerektiği, Nihat Erim'in de "aklın diktatörlüğü" olarak tanımladığı, toplumu domine eden bir ideoloji olarak da açıklayabiliriz. Kemalist görünme zorunluluğu, gerçek Kemalistler arasında da Kemalizm'i anlama ve yorumlama noktasında bir anlaşmazlık oluşturuyorken, muhafazakârlar arasında da Kemalist zorbalık başka bir anlaşmazlığa yol açıyordu. Bu noktada sol kesime göre Kemalizm, en mükemmel hali gerçekleştirilemeyen ve mutlaka gerçekleştirilmesi gereken bir hayal olarak karşımıza çıkıyorken, sağ kesim tarafından da korkunç bir kâbus olarak görülür (Bora, 2017, s. 119,120).

Devlet yalnızca dini kontrol altında tutmamış, dinin geçtiği ve laikliğin zedelenebileceği her alanı kontrol altına almıştır. Örneğin 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, laik ve liberal bir çizgide olan partidir. Ancak programının altıncı maddesinde "Parti dini inanç ve düşüncelere saygılıdır." ifadesi ile gericiliğe sebep olduğu ve muhalefeti topladığı, bunun sonucunda isyanlara cesaret verdiği gerekçesiyle 1925 yılında kapatıldı (Köktaş, 1997, s. 187). Aynı şekilde Serbest Cumhuriyet Fırkası da laik ideolojiye sahip olduğu halde CHP karşıtı muhaliflerin partide yer almaları sonucunda üç ay sonra kendini feshetti (Köktaş, 1997, s. 187). Çünkü İslamcı kadrolar yeni kurulan bir partide hızlıca örgütlenebiliyorlardı (Ateş, 2001, s. 321). Laikliğe ve rejime gölge düşürebilecek her unsura ortadan kaldırma eğilimi, kurucu kadronun eylemleri noktasında hakimdir.

Laikliğe, İslamcı tarafın eleştirisi; "*baskı politikası*", inançlı insanları korkutma, sindirme ve yıldırma politikası olarak adlandırılmıştır (Gözaydın, 2020, s. 31). İnkılapların ilk yıllarında yeni düzenin kontrolünü yönetici sınıf sağlıyordu, bununla beraber siyasal katılım seçenekleri daha da yaygınlaşmıştı (Gözaydın, 2020, s. 241). Ancak dinin kontrol altına alınıp denetlenmesi, dindar kesimi rahatsız ediyordu desek yanlış olmaz.

Kurucu kadronun laiklik ile ilgili yanılgılarından bir tanesi de dinin, insanların, modern toplumlarda bile siyasal davranışını etkileyebilme gücüdür. Kemal Karpat'a göre köy halkı gibi çevrede yaşayan halk, din ile ilgili olmayan konuların devlet eliyle daha sağlıklı yürüyeceğini, İslam'ın modern yaşamın ihtiyaçlarına ayak uyduramayacağını fark edip kabullenmişlerdir. Örneğin halk tarafından yapılan Kur'an Kursu'na yardım, İmam Hatip'lere toplanan yardım gibi toplulukların, devletten ziyade bir tüzel kişilik olarak yerel ve kültürel isteklerinin karşılandığı bir araçtır (Gözaydın, 2020, s. 241,242).

Laikliğin sonucu olarak Binnaz Toprak "Dini devletten ayırmanın imkansızlığı, dinin devlet bürokrasisine bağlanarak kontrol edilmesiyle noktalandı." demiştir (Gözaydın, 2020, s. 253). Cumhuriyetin kurucu kadrolarının modern bir ulus devlet yaratma güdülerini, öncelikle dini bir rakip olarak görmüş, başka bir taraftan da dini unsurları tümüyle yok etme amaçları olmadığı için iki tarafı da topyekûn rahatsız etmemiştir (Gözaydın, 2020, s. 372).

Harald Fischer (1932) "*İslam, devletin temeli olmaktan ayrılarak hizmetçisi oldu.*" ifadesini kullanmıştır (Jaschke, 1972, s.107). Laik politikalara yönelik, laiklik fikri adı altında dinin nasıl konumlandığını ve örselendiğini açıklamıştır.

H. E. Allen (1935) "*İslam onların kontrolünde ne kadar şiddetli cezalandırılmış olursa olsun, İslamiyet Türklerin kalbinde gizlice yaşıyor ve din, ülkenin kültüründe önemli bir yapı taşı sayılıyor.*" ifadelerini söylemiştir (Jaschke, 1972, s.108). Laiklik fikri için belki de kurucu kadronun belirttiği gibi fertlerin vicdanına bırakılmış ve laik politikalar çevre halk tarafından tam biat edilmemiştir demek yanlış olmaz.

H. W. Duda (1948) "*Din düşmanlığı Kemalist Türkiye'nin kültür politikasında meydana gelmiştir, din adamlarının eğitiminin imkânsız hale gelişi, dindarlığın cehalet olarak algılandığı bir propaganda ortaya çıkmıştır. Arapça duaların Türkçeleşmesi bir din reformunun karikatürünü andırmaktadır.*" demiştir (Jaschke, 1972, s.108). Dini eğitimin engellenmesi, dindarlığın küçümsenmesi, cumhuriyetin dini eğitimi yeniden

biçimlendirmesi ilerideki yıllarda rejim destekçiliğine fayda sağlayacak faktörlerden bir tanesiydi. Dindarlığın küçümsenmesi ise toplumsal hayattan dini ekarte etmenin manipülatif bir sonucu desek yanlış olmaz.

Adnan Adıvar (1947) *“Genç Cumhuriyet, İslami düşünceye bir ayrıcalık vermek taraftarı değildi; ama halkın geleneksel dini ibadetlerini de engellememiştir. Türkiye pozitivist bir türbeye dönüşmüştür.”* İfadesini kullanmıştır (Jaschke, 1972, s.109). Adıvar’ın *“pozitivist türbe”* ifadesi, Türkiye’deki din ve laiklik çatışmasının özeti niteliğinde bir ifadedir dersek yanlış olmaz. Kurucu fikrin pozitivist olması fakat halkın inançlı ve dindar olması bir harmoni içerisinde zamanla kendini ortaya koymuştur.

Şerif Mardin ise cumhuriyetçiliğin mutaassıp bir laikliğe indirgenip kendi ethosunu geliştirememesinden bahsetmiştir (Bora, 2017, s. 152). Fanatik laiklik ciddi bir boyuttaydı ve ulus-devlet gereği olarak her zaman düşmanları vardı. Bu sebeple cumhuriyet kendi ahlakını geliştirme üzerinde çok fazla duramadı.

2.1 Tekke Zaviye ve Türbelerin Kapatılması

Tanzimat ile başlayan reformlar süreci ne yazık ki başarısızlıkla sonuçlanıyordu, buna karşılık yeni kurulan cumhuriyette kati reformlar yapılarak milli devlet olma bilincinin inşa edilmesi gerekiyordu. Kurucu kadronun asıl hedefi, devleti “muasır medeniyetler” seviyesine ulaştırmaktı ve bunun yapabilmesi için de dinin geleneksel kural ve kaidelerinden sıyrılarak toplumun ilim ve bilimle hareket edebilmesi sağlanmalıydı. Yapılan reformlar iktisadi, sosyal, siyasi toplumun bütün kesimlerine ulaşabilecek ve her alanda bulunabilecek bir genişlikte olmalıydı; bu sebeple reformlar da geniş bir perspektif üzerinden uygulanmaya başlandı (Apaydın, 2017, s. 151).

Cumhuriyet bilincinin tam karşısında bulunan tarikatlar, rejim için daima dikkat ve kontrol edilmesi gereken bir pozisyondaydı, bunun sebebi ise “tarikatlar” dediğimiz dini yapıların daha geleneksel bir zeminde oluşmalarından dolayı rejime karşı bir tutum sergileyebilme potansiyelleriydi (Apaydın, 2017, s. 151).

Tarihi ve sosyal bir yapı olarak tekkelere bakacak olursak tekke kavramı “oturulacak, yaslanılacak” gibi bir anlam ifade ederken, İslam dünyasında “dergâh, ribat” gibi anlamlara gelmektedir. Medreseler, esas dersleri ve dini eğitimi öğretmekle yükümlüyken; tekkeler, daha çok toplumun din ve ahlaki eğitimiyle yükümlüydü. Tekkelerin görev tanımları oldukça geniştir; ibadethane, barınma, tören alanı gibi yerlere ev sahipliği etmişlerdir. Tekkeler, tasavvufi boyutta önemli bir merkez olarak adlandırılabilirler. İçerisinde tarikat çalışmalarının önemli ölçüde işlendiği alanlardır, ayrıca sosyal hizmetler gibi yardımlaşma, dayanışma çerçevesinde de bütünlük oluşturulmaya çalışılmıştır. İlgi alanları yalnızca din ve ahlak olmayan tekkelerin bilim, edebiyat, iktisat ve askeri alanlarda da bir kaynak haline gelmişlerdir. Başlarda daha küçük bir yapılanma iken, sonraları genişleyen ve yaygınlaşan bir yapı haline gelmiştir. Devlet yöneticileri ve şeyhler tarafından da inşa edilmiştir (Dokuyan, 2021, s. 218).

Tekkeler tarihi açıdan azımsanmayacak niteliklere sahiptirler. Türklerin Anadolu’ya geldiği ilk toprakların merkezi olan tekkeler, o toprakların etrafında nüfusun birikip çoğalmasını sağlamışlardır. Anadolu’nun Türkleşmesi, Müslümanlaşması gibi alanlarda çalışmalar yapıp başarılı olmuşlardır. Cihat anlayışı ve İslam’ın esasları tekkelerin sıklıkla ele aldığı konulardan bazılarıdır (Çelik, 2005, s. 34- 38).

Osmanlı’ da tekkeler ve dervişler önemli rol oynamışlardır, öyle ki önemli kararların alınması ve devlet yönetimiyle ilgili konularda dervişlere ve şeyhlere danışılmıştır. Padişah ve derviş, şeyh gibi isimlerin yakın iletişim halinde oldukları ve tekkede zaruri bir durum olduğunda saray ahalisinin maddi yardım yaptığı bilinmektedir. Bir mahalle veya köyde tekke ve zaviyenin olduğu o mevkiinin adından anlaşılırdı, örneğin Dedeköy, Erenköy, Tekkeder, Tekkeköy gibi mevkiiler isimlerini tekke ve zaviye varlıklarından almışlardır (Cüre, 2021, s. 107). Tekke ve zaviyelerin ilk başlarda geleneksel İslam felsefesi, tasavvuf, devlet, saray ahalisi ve bütün Osmanlı toplumu tarafından değer verilen bir pozisyonda olduğunu söylemek yanlış olmaz.

XVI yüzyıldan sonra tekke ve zaviyelerde bozulmalar başlamış ve tarikatlar arası çatışmalar ortaya çıkmıştır. Tekke ve zaviye mensupları

amaçlarından şaşarak devlete itaat etmemeye başlamış, izinsiz tekkeler açmış, tekkeleri amaçları dışında kullanmış, toplum üzerinde etkinliklerini artırmaya çalışmış, toplumda sosyal bölünmelere yol açmış ve modernleşme hareketlerine karşı çıkmışlardır. II. Mahmut döneminde tekkeler, yeniçeri ocağının da kaldırılmasıyla beraber güçlerinin en önemli kısmı olan Bektaşilik tarikatının yasaklanmasıyla ciddi bir zarara uğramışlardır. O dönemde tarikatın bazı gelir ve gayrimenkullerine el konulmuştur (Dokuyan, 2021, s. 219).

Osmanlı'nın son döneminde bütün devlet fonksiyonlarının hemen hemen hepsinde oluşan bozulmalar tekkelere de sıçramış ve eğitim, yardımlaşma ve dayanışma kurumu olan tekkeler bazı durumlarda siyasetin aracı haline gelmiştir. İslamcılığın yaygınlaştığı Sultan II. Abdülhamit döneminde tarikatlarla olan ilişkiler önem arz etmekteydi, eğer ki tarikatlar iktidara ters bir tutum sergilerlerse padişahın baskısına maruz kalırlardı (Dokuyan, 2021, s. 219). Bu durum ne kadar olumsuz gibi gözükse de tarikatların siyasileşip güçlenmesi açısından önem arz eden bir durumdur; neticesinde tarikat liderleri II. Abdülhamit'in baskısına uğradığı noktada ona muhalif olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yaklaşmışlardır ve bu durumda tarikatların en başta dediğimiz gibi siyasi bir araç halinde bulundukları söylenebilir (Yanardağ, 2012, s. 133).

Savaşlar esnasında tekke mensuplarının milli mücadelede yer aldığı görülmüştür; örneğin Birinci Dünya Savaşı esnasında Mücahidin-i Bektaşiiye Alayı, Bektaşî tarikatının 7000'den fazla katılımcısının olduğu ve Doğu Cephesi'nde savaştığı önemli mücadele örneklerinden bir tanesidir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışında Rifai Şeyhi Ali Baba onu Havza'da karşılamıştır, Şeyh Fevzi Efendi ise Erzurum ve Sivas'ta karşılamıştır, bunlar Millî Mücadele'de tarikat desteğinin önemli figürleridir; ayrıca İstanbul'daki Özbekler Tekkesi, Anadolu'ya silah taşınmasında ve silahların muhafaza edilmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışının da Hacı Bayram-ı Veli Camii'nde kılınan bir Cuma namazından sonra dini geleneklerle gerçekleşmesi ayrıca birinci mecliste

Şeyh Mazlum Baba, Cemalettin Çelebi gibi tarikat temsilcilerinin yer alması önemli gelişmelerdendir (Yılmaz, 2020, s. 153- 162).

Bu desteklerden ziyade, ayrıca mücadeleyi sekteye uğratacak dini yapılanmalar da olmuştur. Çıkarılan isyanlarda halkın dini duygularının kullanılması, kurucu kadronun dikkatinden kaçmamıştır, Millî Mücadele devam ettiği için bu durumla alakalı bir yapılandırma yapılmamış ancak meclisin dikkat alanında bulunulmuştur (Dokuyan, 2021, s. 220).

Tekke ve Zaviyeler önceleri Anadolu'ya olan desteklerinden dolayı Osmanlı'nın bir kültürü, saygı duyulan kurumu haline gelmiştir. Ancak zamanla diğer kurumlarda oluşan bozulmalar tekke ve zaviyelere de sıçramış, modernleşme reformları reddedilmiş, asıl amacı olan tasavvuf ahlakından uzaklaşmış, buna karşılık çıkarlar ön plana alınmış ve ayrıca bazı noktalarda otoriteye muhalif olunmuştur. Tamamını katamamak da büyük bir çoğunluğu amacına aykırı hareket ettiği için, ayrıca tekke ve zaviyeler fikir açısından cumhuriyet ideolojisine uygun olmadığı ve dönüştürülemediği için kapatılmıştır.

Reformlar, daima bir plan program ve gereklilik halinde ortaya çıkmışlardır. Halifeliğin kaldırılması, medreselerin kapatılması, üçüncü adım olarak da Tekke ve Zaviyelerin kapatılması ve buna sebep olarak da Şeyh Sait İsyanının gösterilmesi hem toplumun alışmasına yardımcı olmuş hem de reformu meşru bir zemine oturtmuştur (Apaydın, 2017, s. 152).

13 Şubat 1925 yılında başlayan Şeyh Sait İsyanı, yönetimi huzursuz eden olaylardan biridir. İsyan ne kadar bir Kürt isyanı gibi gözükse de yöneticiler tarafından dini temelleri de bulunan bir isyandı. Dönemin başbakanı Ali Fethi Bey isyanla ilgili bir meclis konuşmasında isyanın halifelik, şeriat, padişahlık ve Sultan II. Abdülhamit'in oğullarından birinin padişah olması gibi temelleri taşıyan bir Kürt isyanı olarak vurgulanmıştır. Çünkü Şeyh Sait halkı isyana teşvik ederken dini konuları sıklıkla dile getirmiş ve halkı öncelikli olarak din üzerinden kışkırtmıştır. Bu isyan sonucunda Ali Fethi Bey görevinden istifa etmiş ve İsmet Paşa yeniden iktidara gelip Takrir-i Sükûn Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur (Dokuyan, 2021, s. 221).

1925 yılındaki mahkeme iddianamesinde tekke ve zaviyelerin cumhuriyet ruhunu zayıflattığı, Şeyh Sait'in sadece şeyh ünvanı sayesinde halkı kandırdığı, sahte şeyhler ve tekkeler halkın devlet ile bağıını zedeleyebilecek birer yapı olarak görülmüştür. Tekkelerin artık bir ibadet merkezi olmaktan çıktıkları, siyaset ve gayrimeşru cemiyet merkezi haline geldikleri, bunun da asayişini sağlamada zorluk çıkaracağı belirtilmiştir (Dokuyan, 2021, s.222).

Bu isyanın yeni rejime ciddi bir tehdit olduğunu eski düzeni, saltanatı isteyenlerin daha caydırıcı yöntemlerle engellenmesi gerektiği düşünülmüştür. Artık tekke ve zaviyelerin rejime zarar veren bir konumda olmalarından dolayı kaldırılmaları gerektiği düşünülmüştür (Dokuyan, 2021, s.222).

Yine aynı yıl Mustafa Kemal Paşa tekke ve zaviyelerle ilgili olan düşüncesini ve çağrısını şu şekilde açıklamıştır: *“Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en gerçekçi tarikat medeniyet tarikatıdır. Tarikat reisleri kendiliklerinden hemen tekkelerini kapatacak, müritlerini artık ergenliğe ulaştıklarını elbette kabul edeceklerdir.”* (Atatürk, 2006./akt. Dokuyan, 2021, s. 222). “Medeniyet tarikatıdır” ifadesiyle Mustafa Kemal, aslında bir tasavvuf terimini kullanmıştır, böylece laik dilin tasavvuf kavramları içerisinde de yer aldığını ve tasavvuf kavramlarını değiştirdiğini görebiliriz (Bora, 2017, s. 423).

Tekke ve zaviyeler için Mustafa Kemal Paşa ‘nın başka bir çağrısı da şöyledir: *“Tekkeler kesinlikle kapatılmalıdır. Türkiye Cumhuriyeti her kolda doğru yolu gösterecek güce sahiptir. Hiçbirimiz tekkelerin uyarmasına muhtaç değiliz. Biz uygarlıktan, bilim ve teknikten kuvvet alıyoruz.”* (Kocatürk,2005/Dokuyan, 2021, s. 223).

Mustafa Kemal Paşa tekke ve zaviyelerle ilgili *“Toplumumuzun hurafeperest, ilkel bir kavim olmadığını göstermek bakımından ne kadar elzem idi.”* sözleri tekke ve zaviyelerin bilim, teknik ve medeniyetin önünde birer engel olarak durduğunu göstermektedir (Aykutalp, 2019, s. 61). Türbelerin kapatılması ile *“En doğru, en hakiki tarikat medeniyet tarikatıdır.”* sözleriyle halkın ölümlerden medet ummamasını, batıl inançlardan

uzaklaştırılmış yeni bir dini inanç sisteminin oluşturulması gerektiğini vurgulanmıştır (Aykutalp, 2019, s. 61). Kemalist ideoloji; dine ait batıl inançlardan toplumu ayırıştırıp yeni bir millet inşa edip topluma yeni bir kimlik atfederek din ve ahlakı birbirinden ayırıp yeni davranış modeli belirlemiştir ve bunları siyasal, iktisadi ve sosyal alanlara uyarlamıştır (Köker, 1993, s. 168).

1925'teki olayların ardından CHP'nin Kürt isyanını bahane göstererek Takrir-i Sükûn Kanunu'nu kabul etmesi, dini hareket ve oluşumları denetleyebilmesini sağladı; kanun Türkiye'ye karşı her türlü İslam kaynaklı muhalefeti bastırmayı hedefliyordu. Tüm bu olaylar ve kanunlar seküler bir Türkiye'nin gelişmelerini izledi; Şapka Kanunu, Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Kapatılmasına Dair Kanun, Miladi Takvimin Kabulü, Latin Alfabesinin Kabulü gibi (Mardin, 2021, s. 68).

Zaman içerisinde çeşitli kararnameler çıkarılmış olsa da 30 Kasım 1925 tarihinde Konya Milletvekili Refik Bey'in tekke, zaviye ve türbelerle ilgili kanun teklifi mecliste görüşülmüştür. Refik beyin yaptığı teklifte bu yapıların bozulduğunu fesatlaştığını rejime aykırı girişimleri olduğunu belirtmiş büyük eleştiriler ise şeyhlerin sahip olduğu gayrimenkullere halkın parasıyla yapılan konutlara el konulması yönünde olmuştur (Dokuyan, 2021, s. 223).

Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklar ile birtakım unvanların men ve ilgasına dair 677 sayılı kanun, 13 Aralık 1925 sayılı resmî gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna karşı hareket edenler, türbe ve tekke gibi organları açanlar, toplu olarak ayinler yapanlar cezalandırılacaktı (Apaydın, 2017, s. 154).

Tekke ve zaviyelerle ilgili kanun, İslamiyet içerisinde farklı kollara bölünmüş dini yapıları tek bir çatı altında toplamanın önünü açarken din adamlarının da toplum içerisindeki saygınlığını azaltmayı amaçlamıştır. Şeyh, derviş mürit gibi Osmanlı'da kazanılan unvanlar kaldırılmış ve bu kişilerin halk üzerindeki etkilerinin de azalacağı düşünülmüştür (Aykutalp, 2019, s. 61).

Tekkelerin kapatılmasıyla beraber tarikat kültürü ve işlevleri yasaklanırken, tarikatların büyük bir kısmı da iradi ve yapısal olarak

muhalefete geçemedi. Varlıklarını, farklılıklarını ve sürekliliklerini zor şartlarda devam ettirmeye çalıştılar; değişip dönüşerek sürekliliklerini sürdürdüler. Gelenek ve eğitimleri zayıflarken yeni şartlara uyum sağlamaları güçlendi. Şeyhler ve tarikat mensupları uyum noktasında ikiye ayrıldılar: Bir taraf cumhuriyetçi tavır sergileyerek şapka ve kravat takan hale gelirken; diğer taraf ise içine kapanarak muhafazakarlığı derinden yaşayarak ve hakkını savunmak için sabırlı olmayı tercih etti. Cumhuriyet Halk Fırkasına bağlı tarikat üyelerinin sayıları yoğunlukta idi, bunun sebebi Halk Fırkasının dinle alakalı yapılanlardan hariç bir devlet partisi olmasından kaynaklanıyordu (Kara, 2019, s. 211).

Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, tasavvuf kurumunun ve tarikatların yasaklanması, bunların gayrimeşru alana itilerek kamusal alandan tamamen dışlanması bir noktada denetime ket vuracak bir şekildedir (Aykutalp, 2019, s. 61). Ayrıca sivil toplumun yok oluşuna sebep olmuştur; yasadan en çok etkilenen ve tarikat ayinleri halk ile beraber yapılan Mevlevilere ek olarak zikre bağlı Nakşibendi ve diğer tarikatların da faaliyetleri yasaklanmıştır. Ayin ve zikirler küçük topluluklar halinde evlerde yapılmıyordu ve bu da gayrimeşru bir zeminde olduklarını kanıtlıyordu. Üstelik Tarikatların ve ilmiye sınıfının yasaklanması Türkiye’de iki önemli dini dayanağın ortadan kaldırıldığını göstermektedir (Kara, 2017, s. 119-121).

Kapatılan tekkeler mescit, okul gibi alanlarda değerlendirilmeye amaçlanmıştır. Ancak bazıları çok kıymetli işçiliklerle yapıldığı, içerisinde çok değerli eşyalar olduğu için Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne bırakılmıştır (Dokuyan, 2021, s. 232,233).

Binnaz Toprak, toplumdaki dinsel grupların gayrimeşru zemine itilmelerinden dolayı denetimin de dışında kaldıklarını ve bu noktada sistem dışı hareketlere itildiklerini ifade etmiştir. Bu dönemde cumhuriyetçi elitlerin uygulamak istediği batılılaşma bütün toplumda aynı etkiye sahip olamamıştır (Toprak, 1978, s. 177).

2.2 Din Adamlarının Toplumda Etkinliğinin Sınırlandırılması

Osmanlı Dönemi'nden konuyu ele alırsak, din adamları hem devlet hem de toplum tarafından önemli bir noktadaydı. Hukuk, eğitim ve din alanında medrese eğitimi alan “ilmiye sınıfı” olarak anılan alimler görevlerini icra ederdi. Osmanlı'da dinin konumu daha iyi anlamak için şu örneği vermenin sakıncası yoktur: Osmanlı anlayışına göre din bir ağaç ise, devlet onun dallarıdır. Bu noktada alimlerin ve din adamlarının devletin çeşitli alanlarında yer alması, yadsınamaz bir durumdur. Farklı alanlarda görev alsalar da din adamlarının misyonu, nizam-ı alem ülküsünü vatandaşa tanıtmaya ve yaşatmaya amacı vardır (Akın, 2006, s. 67,68).

Din eğitimi daha 4-5 yaşında Sıbyan Mekteplerinde başlarken, medrese ile tamamlanırdı. Buna ek olarak halkın eğitimi ise cami ve mescitlerde fetvalarla, imam ve hatiplere yöneltilen sorularla yapılırdı (Bulut, 1999, s. 109).

Din adamları dini anlatma, yayma ve yaşatma dışında çok önemli bir göreve daha sahipti. Bu görev, yöneticiler ile vatandaş arasında bir köprü bir elçi olma görevidir. Bu sebeple halk içerisinde bir güçleri de vardı (Akın, 2006, s. 70).

Unvanlara bakacak olursak, imamlar için genellikle “salahü'l- milleti ve'd din, imamü'l -müslimin” ifadeleri müezzinler içinse “seyyidü'l-müezzinin ve fahru'l- mü'minin mübeyyinü'l -evkat” ifadeleri kullanılıyordu. Bu sıfatlardan ziyade derviş, es-seyyid, molla, şeyh, çelevi ve halife gibi unvanlarda kullanılıyordu. Şeyh unvanı burada dikkat çeker; nitekim şeyh unvanının daha çok tasavvuf ilmine vakıf kişiler olduğunu ve bu kişilerin tekkelerin idarecisi olduğunu belirtirsek, bu noktada tekkeler ve cami ilişkisinin yakınlığına vurgu yapabiliriz (Akın, 2006, s. 79- 81).

Din görevlileri ile ilgili başka bir önemli husus ise diğer memurlardan daha üstün tutulmalarıdır. Bu, devletin din adamlarına verdiği değerin önemli bir göstergesidir. Öyle ki, eğer bir kişi din adamlarına hakaret ederse cezalandırılırdı; din adamları sosyal statüleriyle ve konumlarıyla hem halktan hem de diğer memurlardan daha ayrıcalıklıydı (Akın, 2006, s. 84).

Medrese sistemi, bir eğitim geleneği olarak bütün İslam dünyasının önemseydiği bir eğitim türüydü; bir öğrenim kurumu olma amacını XIX. yüzyılda kaybetmiş ve cumhuriyetin kurulması ile beraber 1924 yılında kaldırılmıştı (Jaschke, 1972, s.69). 1924 yılında, yirmi dokuz yerde ilk İmam Hatip Okulları açılmış, medreseler yerine İlahiyat fakülteleri açılarak laikliğin de etkisiyle gelenek ile var olan o bağın koparılma zamanı gelmişti (Kara, 2017, s. 119). Açılan imam hatip okulları ve ilahiyat fakültesi, 1930 yılına gelindiğinde öğrenci olmaması sebebiyle kapatılmıştır (Gözaydın, 2020, s. 216).

Kapanan okullardan sonra 1930 ve 1950 yılları arasında, din eğitimi ve öğretimi verecek olan bir kurum ve kuruluşlara Tevhidi Tedrisat gerekçe gösterilerek açılmasına izin verilmemiştir. Bu noktada dini eğitim donanımsız kişilere ve ailelere bırakılmıştır. Yıllar içerisinde toplumda oluşan batıl inanç algısının artması, din eğitiminin olmaması ile açıklanmış ve aslında cumhuriyetin din ile ilgili temel amacı olan “dini hurafelerden arındırma” fikrinin başarısız olduğunu göstermiştir. Çok partili hayata geçiş sürecinde, politikacıların halka dönüp onların isteklerine kulak verdikleri o dönemde, din eğitimiyle ilgili yeni kararlar alınmasının halk tarafından talep edildiği anlaşılmıştır. 1947 yılından itibaren 4. ve 5. Sınıflar için din bilgisi dersi müfredata eklenmiş ancak bu ders isteğe bağlı olarak ve ders saatleri dışında işlenmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı, İlköğretim Genel Müdürlüğü’nde 1949 yılında din adamı yetiştirmek için 10 farklı ilde İmam-Hatip Kursları açmıştır (Çınar, 2013, s. 182, 183).

1924-1933 yılları arasında İmam-Hatip okullarında, toplamda 29 farklı ders müfredattadır ve bunların 15’i genel kültür 9’u ise dini derslerdir. Toplamda 4 sınıf olan İmam-Hatip Okulları’nda birinci sınıfta 10 saat dini dersler ve 18 saat genel kültür dersleri olmak üzere toplam 28 saat, ikinci sınıfta 14 saat dini dersler ve 16 saat genel kültür dersleri olmak üzere toplam 30 saat, üçüncü sınıfta 17 saat dini dersler ve 13 saat genel kültür dersleri olarak toplamda 30 saat, dördüncü sınıfta da 17 saat dini dersler ve 13 saat de genel kültür dersleri olarak toplamda 30 saatlik bir müfredata göre dersler

işlenmiştir (Çınar, 2013, s. 186). Bu noktada genel kültür derslerinin saat anlamında dini derslerden fazla okutulduğu sonucuna varabiliriz.

İnkılaplar dönemi başlayınca Latin harflerinin kabulü gündeme geldi ve yasa daha yürürlüğe girmeden din görevlilerinin okuma-yazma öğrenmesi gerekli görüldü (Kara, 2017, s. 121). Bu noktada, özellikle din adamlarına yapılan bu uygulamanın bir ötekileştirme bir baskı ve tehlike olarak görüldüğünü söylemek yanlış olmaz.

Devamında gerçekleşen bir diğer inkılap ise kılık kıyafet ve şapka inkılabı idi ve bu yenilikler, yine tüm toplumu kapsarken özellikle din adamlarını yönelmişti. 1925 yılında din adamları dışındaki bireylerin cübbe ve sarık giymesi yasaklanmıştır (Erdoğan, Taşçı, Yıldız, 2019, s. 306). Cami'deki ibadetlerde şapka takılması zorunluluğu, camilere şapka asılması için ekipmanlar konulmuş devamında ise din adamlarının kılık kıyafetlerine daha fazla bir şekilde müdahale edilmiştir (Kara, 2017, s. 122). 1934 yılında aynı kanun bir değişikliğe girmiş, bu değişiklik yalnızca ibadet yerlerinde sarık ve cübbe giyileceği yönünde düzenlenmiştir (Erdoğan, Taşçı, Yıldız, 2019, s. 306). Öyle ki din adamlarının diğer zamanlarda, örneğin tarlada çalışırken bile, cami içerisindeki kıyafetleri giymeleri yasaklanmıştır; bunun sonucunda din adamlarının toplumda dini duruşlarıyla yer alması ve dinsel faktörlerin toplumu biçimlendirmesinin önüne geçilmiştir. Bu kılık kıyafet uygulamaları kadınlar üzerinde pek de gerçekleştirilememiştir. Kadınların kılık kıyafetinin modernize edilmesi ile ilgili, 1927 yılında bir karar alınmıştır. Ancak eleştiri, tepki ve tahrikler neticesinde baskıcı bir uygulama yapılamamıştır (Kara, 2017, s. 122).

Ulusal bir din oluşturulmaya çalışılmış, bu noktada en ekili yöntem de din adamlarını kullanmak olmuştur. Cumhuriyetin temel amaçlarından biri olan ilim ve bilimin her şeyin üstünde gelmesi, din adamlarına da sirayet etmiş ve entelektüel bir din adamı yetiştirmek amaçlanmıştır. Köy imamlarının sağlık, matematik, coğrafya ve tarih derslerinden imtihana girmeleri ve başarılı olmaları sonucunda göreve başlamaları şart gösterilmiştir (Kara, 2017, s. 126).

Ancak din adamı yetiştirecek olan İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri, öğrenci eksikliği sebebiyle kapatılmak zorunda kalmıştır. Din adamları, Diyanet İşleri Başkanlığı'ndaki Kur'an kurslarında eğitim almaya başlamıştır; bu da halk üzerinde büyük bir güvensizlik yaratmıştır. İbadethanelerin bazı kurum ve kuruluşlara devredilmesi veya kullanılmaması halkın tepkisine sebep olmuştur (Kara, 2017, s. 127).

Hutbe ve vaizlerde; cumhuriyetin niteliklerinden, dinin karşısında olmadığından, cumhuriyet ideolojisi ve onun amaçladığı olgulardan bahsetme görevi din adamlarına verilmiş, bu noktada din adamları devlet ve halk arasında bir köprü görevi görmüştür (Kara, 2017, s. 132).

Din adamlarının verdiği vaizlerde tayyarenin önemi anlatılmış ve toplumun tayyare cemiyetine katılması için teşvik edilmesi istenmiştir; bir örnek teşkil edilmesi amacıyla 1927 yılında bütün din adamları tayyare cemiyetine üye olmuş fitre, zekât, kurban derisi gibi çeşitli dini sorumlulukların tayyare cemiyetine yapılması istenmiştir. Tayyare cemiyetine yardım toplanılması için bir piyango uygulaması yapılmış, buna karşı çıkanların ise mahkemeye verileceği belirtilerek özellikle din görevlileri uyarılmıştır (Kara, 2017, s. 126, 132).

Cumhuriyet elitinin amaçlarından biri olan entelektüel din adamı, İmam Hatip Okullarında ve İlahiyat fakültelerinde ne yazık ki yetişememiş, bu da özellikle Anadolu'da bir din adamı eksikliğine neden olmuştur. Özellikle muhafazakâr kesimin, dini hayat noktasında cumhuriyete kıyasla Osmanlı'yı bir altın çağ olarak görmeleri ve cumhuriyetle beraber "*cenaze yıkayacak bir imamın dahi olmaması*" toplumsallaşmanın yön değiştirmesinin önemli nedenlerden biridir. Muhafazakâr kesim, bir yanda imam eksikliğinden şikayetçiyken, öte yandan aynı kesim gayrimeşru bir şekilde medrese geleneğine devam etmiş ve bütün baskılara rağmen müderris ve hafız yetiştirdiklerini, bu sayede de dine sahip çıkıldığını iddia etmişlerdir. Meşru zemindeki din adamı eksikliği, beraberinde eğitimi yeterli olmayan bir din adamı profilini de yanında getirmiştir (Çağlar, 2015, s. 113-118)

Mirasçılık konusu aydınlar arasında da devam etmiş, cumhuriyet aydını Osmanlı ulemasının yerine almış ve tek farkları; ulema milli kültürü, batıya

karşı muhafaza ederken; cumhuriyet aydını, toplumu ve kültürü batılılaşmaya itmiştir. Modernleşme çabaları, Osmanlı uleması ve hatta devlet tarafından da başlatılmış ve cumhuriyetin ilanı ile birlikte eskinin yeri, yeninin muvaffak olmasıyla sonuçlanmıştır (Altınkaş, 2011, s. 116).

Osmanlı'da büyük öneme sahip din adamının cumhuriyet devrinde önemini yitirdiğinden bahsetmiştik. Bir itibar kaybı yaşayan din adamlarının bu kaybı 19. yüzyıla dayanmaktadır. Ancak cumhuriyette din adamlarının yeni bir işlevi doğmuştu, bu işlevin doğma amacı devletin dini denetlemesi ve laikliğin topluma yerleşmesi için devletin dinden faydalanmasıdır. Aslında Osmanlı'da da din adamı aynı işleve sahipti fakat cumhuriyet devrinde din adamı bir itibar kaybına maruz kalmıştı. Cumhuriyetin din adamları laikliğin toplum tarafından benimsenmesi gibi bir göreve memur olmuştu (Bora, 2017, s. 419).

Ahmet Hamdi Akseki, cumhuriyet rejimi ile din arasında kurulan bağlantının en önemli figürlerinden biridir. İslam'ın insan yapısına uygunluğunu sık sık dile getiriyor “*Cennet, cehennem dünyada kazanılır*” ahlakı ve disiplini topluma aşılama çalışıyordu. İnsanların devletsiz yaşayamayacağını, Uhud Savaşı'nda Peygamberin verdiği savaş taktiğini kullanmayan askerlerin hikâyesini anlatarak vurguluyor ve bununla birlikte “*Büyüklerle, emir sahiplerine, otoriteye*” asla karşı çıkılmamasını ve mutlaka sözlerinin dinlenmesini öğütlüyordu. Akseki askerlere ve cihata sempatisiyle bilinirdi ve cihadı en iyi Türklerin yaptığını belirterek bir Türk üstünlüğünü perdeli de olsa yansıtıyordu; yalnızca askerlik üzerinden değil, bütün vatandaşlık ödevlerini dini etik ile bağdaştıran Akseki, çalışkan olmak, vergi vermek gibi ödevleri de öne sürüyordu. Böylelikle yalnızca ahiret için çalışılmayacağını, bu dünya için de çalışılması gerektiğini “*Peygamberimiz Hendek Savaşı'nda namazlarını kazaya bırakıp hendek kazmıştır.*” ifadesiyle açıklamıştır (Bora, 2017, s. 421).

Din aydınları içerisinde yeni rejimi destekleyenler olduğu kadar desteklemeyenler de vardı. Bazı din adamları ise içerisinde bulundukları durumdan rahatsızdı. Ancak dini daha olumsuz koşullardan korumak için görevlerine devam ettiler (Bora, 2017, s. 419,420).

Cumhuriyet romanlarında din adamı profiline bakacak olursak, muasır medeniyet seviyesinin önündeki en büyük engel olarak din adamı gösterilmiş ve buna karşılık muasır medeniyeti destekleyip yaymaya çalışan kişi olarak da karşı tarafa bir öğretmen profili çizilmiştir. Din adamları ve dindar kesim kötü karakter olarak yaratılmış ve Kurtuluş Savaşı döneminde vatan haini olarak tasvir edilmiştir. Öğretmenler ise ilerici ve vatanperver olarak tasvir edildiği için din adamı ve öğretmen arasında gerginlikler ortaya çıkmıştır (Özbolat, 2012, s. 2473, 2474).

Cumhuriyet romanı toplumun önder rolünü öğretmenlere atfetmiş, din adamlarını bireyselden ziyade sosyal bir kalıpta ifade ederek din adamının dar görüşlülüğünü bütün muhafazakâr çevreye atfetmeye çalışmıştır (Özbolat, 2012, s. 2477). Özellikle 1930’lu yıllarda cumhuriyet prensiplerini benimsemiş yazarlar, Osmanlı’dan miras kalan yapılara ve kendilerince gerici, yobazlık diye tanımladıkları profillere karşı aydınlanma hareketi başlatmışlardır (Altınkaş, 2011, s. 119). Cumhuriyet romanlarının genelinde dine, din adamına ve dini çevreye büyük bir saldırı, eleştiri, küçümseme ve haksızlık yapanların mutlaka bu çevreden olması dikkat çeker (Özbolat, 2012, s. 2478). Çünkü dini yapılar ve kişiler gelenekçidir, dar görüşlüdür ve bilimle ciddi bir iletişimleri olmadığından cahil olarak addedilirler.

Ahmet Kutsi Tecer, Behçet Kemal Çağlar ve Reşat Nuri Güntekin gibi birçok yazar Kemalizm’in, inkılapların ve laikliğin savunmasını yapan eserler yazmışlardır. “*Edebiyat kanonu*” olarak adlandırılan kavram, Kemalist rejimin topluma anlatıldığı entelektüel bir girişimdir. Bu sebeple Kemalizm savunması yapan yazarlar, kanonlaştırmanın bir gereği olarak Cumhuriyet Halk Partisi’nden milletvekili olarak seçilmişlerdir. Devletle iç içe olma durumu Osmanlı ulemalarında da görülen bir durumdur. Ancak buradaki temel nokta Batıcılık veya İslamcılık gibi farklı ideolojiler yerine cumhuriyet aydınının bölünmeden salt bir şekilde Kemalizm’i savunmasıdır (Altınkaş, 2011, s. 122).

1950 yılında Ahmet Hamdi Akseki’nin din öğretimi ve dini kurular isimli bir raporu bulunur. Akseki bu raporda 1920 yılında 465 medrese varken 1924 yılında bunların yalnızca 38 tanesinin imam-hatip okuluna çevrildiğini

bunlarında kısa sürede kapandığına değinmiştir. 26 yıldır gerçek bir dini eğitim öğrencilere verilmediğini dile getirmiş ve dini eğitim eksikliği sebebiyle batıl inançların arttığını belirtmiş bundan kurtulmak için “ilim ve irfanla birlikte yürüyen bilinçli bir din eğitiminin çözüm olduğunu söylemiştir. Yeni açılacak olan İmam-Hatip liseleri ve ilahiyat fakültelerinin seviyelerinin artırılması gerekliliğini vurgulamıştır (Jaschke, 1972, s.130, 131).

Erken cumhuriyet dönemi muhafazakâr aydınları, kendilerine muhafazakâr demek yerine, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu gibi “ananeçi” ifadesiyle kendilerini adlandırmayı tercih etmişlerdir (Altınkaş, 2011, s. 128). Muhafazakarlık, uzun yıllar İslamcılık akımının takma adı olarak siyasi hayatımızda varlığını sürdürmüştür (Bora, 2017, s. 342). Kendilerini muhafazakâr ifadesiyle adlandırmama sebebini Nazım İrem, Kemalist seçkinlerin geleneksel Osmanlı sistemini canlandırmaya yönelik irticai bir hareket olarak görebilme eğilimlerine bağlı olarak çekingen kaldıkları şeklinde ifade etmişlerdir (Altınkaş, 2011, s. 128).

Cumhuriyet dönemi muhafazakarları Kemalistlerle bir anlaşmazlık halindeydiler. Ancak bu bütünüyle bir Kemalizm karşıtlığı değildi, hatta muhafazakârlar içerisinde kendilerini Kemalist olarak ifade edenler bile var idi (Bora, 2017, s. 346). Cumhuriyetçi muhafazakarlardan biri olan Peyami Safa, Kemalist modernasyonun tüm hücreleriyle bağlandığı Batılılaşmanın yeterince bilinmediğine dikkat çekmiştir. 1934 yılında yayınlanan “Yeni Adam” dergisi ile İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, cumhuriyetçi muhafazakarların varlığını göstermiş ve onları temsil etmiştir. Cumhuriyetçi muhafazakârlar özellikle Ziya Gökalp’i eleştirmiş ve geleneklerin ön plana getirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır (Altınkaş, 2011, s. 128). Ziya Gökalp batılılaşma fikrini medeniyet çerçevesi etrafında toplamıştır (Belge, 2001, s. 34). Batıdan bilimin alınmasını bunu yaparken Türk kültürünün korunmasını, Gökalp’in iddialarının aksine, bir medeniyeti tamamen kabullenmenin yanlış olduğunu vurgulamışlardır. Bu noktada değişimi onaylamış ancak bu değişimin yavaş yavaş olmasını ve kültüre zarar vermemesini istemişlerdir (Altınkaş, 2011, s. 128).

Yahya Kemal'in Fransız politikacı Clemenceau'dan alıntıladiğı "Ah cumhuriyet, imparatorluk devrinde ne kadar güzeldin." ifadesi, erken cumhuriyet muhafazakârlarının düşüncelerini aktaran bir cümledir. Neticede muhafazakâr aydınlar cumhuriyeti kabul etmiş, onu sevmiş ve eskiden benimsemişlerdi fakat eskiye dair geleneklerini, yaşam tarzlarını ve kendi modern yaşam ideallerini özlüyorlardı, muhafazakâr aydınlar cumhuriyet modernizasyonunu bir tasarı olarak görüyorlardı. Tabii ki ilerleyen yıllarda Kemalizm'e karşı alternatif bir toplum projesi geliştireceklerdi (Bora, 2017, s. 346).

Muhafazakâr yayınlardan biri olan Dergâh dergisi geleneğin temelini oluşturan dinin önemini vurguluyor, dinin milli karakteri oluşturan önemli öge olduğunu belirtiyor, pozitivizm ve modernizm gibi düşüncelerin ona zarar verdiğinden bahsediyorlardı. Dinin, kültürel ritüel barındıran halini savunuyor, laikliğin bir maneviyat kaybına sebep olmasından yakınıyorlardı (Bora, 2017, s. 346).

Muhafazakâr kesim ile ilgili bilinmesi gereken en önemli nokta ise, muhafazakâr sıfatı 1930'lardan 1940'ların ortalarına kadar ifade edilmekten çekinilen bir olgudur. Muhafazakâr kesim Dergâh dergisinde, Kültür Haftası gibi etkinliklerde toplanabilmiş ve entelektüel bir ağırlık taşıyabilmişlerdir. Ancak muhafazakâr eleştiri tamamen olgunlaşmamış ve tek çatı altında toplanamamıştır (Bora, 2017, s. 348).

Din adamları Millî Mücadele döneminde, destekleriyle ve halkı harekete geçirip yönlendirmeleriyle Mustafa Kemal'in de takdirini kazanmışlardır. *"Mütareke yıllarının isimsiz kahramanları içine başı sarıklı din adamlarını, imam ve müezzinleri, kürsü vaizlerini, tekke mensuplarını, medrese hocalarını da dahil etmek mecburiyetindeyiz. Bunlar dini mefkureler, sevki ve milli mücadelenin muvaffakiyetine canı gönülden çalışmışlar, kavlen ve fiilen bu uğurda ellerinden geleni yapmışlardır."* Mustafa Kemal, milletin bağımsızlığı için çabalayan vatanperver din adamlarını takdir etmiştir. Ancak din adı altında yapılan pazarlık, halkı manipüle etme ve dini kullanma noktasında da bazı din adamlarını eleştirmiştir. Dini önemli ve gerekli bir kurum olarak gören Mustafa Kemal, "din oyunu aktörleri" ifadesiyle bu tip

din adamlarının başına buyruk hareket etmemesi ve onları denetim altında tutabilmek için Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kurmuştur. Dini kullananlara, dine maddi kaynak gözüyle bakanlara ve kendi çıkarları için halkı galeyana getiren din adamlarına daima karşı çıkmıştır. İlk Diyanet işleri başkanı olan Rıfat Börekçi gibi din alimleriyle daima iftihar etmiş ve onlara olan takdirini sık sık dile getirmiştir. Rıfat Börekçi'nin "Paşam, beni mahcup ediyorsunuz." sözlerine cevap olarak *"Din adamına saygı göstermek Müslümanlığın icaplarındandır."* ifadelerini kullanmıştır (Önder, 2012, s. 78-81).

2.3 Mustafa Kemal Atatürk ve Din

Atatürk, cumhuriyeti kurarken onu her anlamda medeniyetle harmanlamak istemişti. Bu medeni toplum için Osmanlı'da başlayan modernleşme çabaları, yıllar içerisinde artarak devam etmiştir. Osmanlı aydınları düşüncelerini cumhuriyetle bağdaştırarak geliştirmişlerdir (Belge, 2001, s. 29). Osmanlı ve cumhuriyet devamlılığında yaşayan kuşağın, cumhuriyet ideolojisine katkısı yadsınamayacak kadar fazladır.

Bu kuşağın içerisinde düşünceleriyle ve cesaretleriyle tanınan onlarca önemli isim vardır. Ancak bir tanesi, yarattığı etkiyle ve daima hatırlanacak olmasıyla diğerlerinden ayrılır. Bu isim Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Cumhuriyette yer alması gereken önemli nitelikler olmalıydı. Osmanlı'daki savaşların etkisiyle milliyetçilik fikri yeşermiş ve asıl çıkışı cumhuriyetin önemli fikirleri arasında ilk sıralarda yer almasıyla meydana gelmişti. Sonrasında dinin etkilemediği eğitim, hukuk ve toplum; bu düşünce devamında laikliği getirecekti. Milliyetçilik ve laiklik, cumhuriyet için gerekli olan ve Mustafa Kemal'in benimsediği ilkeler arasındadır (Tanfer, 1999, s. 42,43). Kapsamlı bir tarih bilgisine sahip olan Mustafa Kemal, milliyetçilik ve laiklik gibi kavramları yeniden anlamlandırıp topluma uyarlamış ve Türk toplumunun milli karakteri haline getirmiştir (Tanfer, 1999, s. 43).

Mustafa Kemal için önemli olan, Türkiye'nin muasır medeniyetler seviyesinde bir ülke olmasıydı. Bunun için geçmişte toplumu ilerletmeyen

geleneklerle, bağların koparılması gerekiyordu. Medeni Bilgiler kitabında Mustafa Kemal, “millet” in tanımını vermişti. Mustafa Kemal’e göre millet; siyasi birlik, ırk ve menşe birliği, dil birliği, ortak tarih ve ortak ahlaklı. Ahlakı dinden ayırmak ve millet tanımından dini çıkarmak düşüncesindeydi (Köker, 1993, s. 152).

Dinin insanların vicdanına bırakıldığı cumhuriyet döneminde, bireysel gelişme ve ilerleme sosyal, iktisadi ve siyasi anlamda toplumu geliştirip medeni bir toplum olma amacı hakimdi (Köker, 1993, s. 186).

Cumhuriyet ideolojisinden ziyade, biz burada Mustafa Kemal’in din ile olan ilişkisini ve dini yorumlamasını ele alacağız. Mustafa Kemal, Millî Mücadele yıllarında bazı din alimlerini ülkenin çeşitli yerlerinde görevlendirerek halkın Millî Mücadele’ye destek olması amacıyla vaazlar vermelerini istemiştir (Erdoğan, 2021, s. 1411).

Cumhuriyet döneminde Kur’an-ı Kerim’in Fransızcadan Türkçeye çevrildiği görülmüştür ve bu çevirinin tefsir hataları fazladır. Bunun üzerine Mustafa Kemal; Mehmet Akif Ersoy, Ahmet Hamdi Akseki ve Mehmet Hamdi Efendi’den Kur’an-ı Kerim’i Türkçeye tercüme etmelerini istemiştir (Erdoğan, 2021, s. 1411).

Kur’an-ı Kerim’in Türkçeye tercüme edilmesi ile ilgili Mustafa Kemal; “Allah, Kur’an-ı Kerim İçin *“Biz onu anlaşılın diye indirdik”* buyurmuşlardır. Ancak anlaşılmadan okunması Allah’ın emirleriyle çelişmektedir.” diyerek din dili sorununu ifade etmiştir. Din dilinin Türkçeye çevrilmesi İslam’ı, Türk halkına hurafelerden ve yanlış geleneklerden ziyade, saf ve öz haliyle anlatmaktır (Erdoğan, 2021, s. 1411,1412).

Halkın dine atfettiği değer üst seviyelerdeydi. Mustafa Kemal de halkla olan yakın iletişimde, dine verilen değer farkındaydı. Bu yakın iletişimin sağlanabilmesi, Mustafa Kemal’in yaptığı yurt gezilerinden dolayıdır. Mustafa Kemal, 14 Ocak 1923 ve 17 Şubat 1923 tarihleri arasında Batı Anadolu gezisine çıkmış ve bu gezide Balıkesir’i de ziyaret etmiştir (Arslan, 2019, s. 1282). Balıkesir, Batı Anadolu’da Kuvayi Milliye cephelerini kuran önemli bir şehirdir (Çevik, 2021).

Balıkesir Zağnos Paşa Camii'nde, 7 Şubat 1923 Çarşamba günü öğle namazının ardından, şehitler için mevlit okunmuş ve sonrasında Mustafa Kemal minbere çıkarak hutbe okumuştur (Arslan, 2019, s. 1284).

“Ey millet! Allah birdir, şanı büyüktür. Allah'ın selameti, sevgi ve iyiliği üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Cenab-ı Hak tarafından insanlara dini hakikatleri tebliğe memur edilmiş ve resul olmuştur. Temel nizamı, hepimizin bildiği Kur'an-ı Azimüşşan'daki açık ve kesin hükümlerdir. İnsanlara manevi mutluluk vermiş olan dinimiz, son dindir, mükemmel dindir. Çünkü dinimiz; akla, mantığa ve gerçeklere tamamen uymakta ve uygun gelmektedir. Eğer akla, mantığa ve gerçeklere uymamış olsa idi bununla diğer ilahi tabiat kanunları arasında birbirine zıtlık olması gerekirdi. Çünkü bütün tabiat kanunlarını yapan Cenab-ı Hak'tır.” (Çevik, 2021).

Mustafa Kemal hutbesine bu cümlelerle başlamış, öncesinde İslam dininin temelini ifade etmiş ve İslamiyet'in akılla olan uyumuna değinmiştir. Pozitivist düşünceyi, din üzerinden dolaylı olarak aktarmıştır; fakat bu durum İslamiyet'e aykırı olmamakla beraber, İslamiyet'in de akıl ve bilime verdiği değer son derece fazladır.

Peygamber s.a.v 'ın iki evi olduğunu, birinin kendi evi diğerinin de Allah'ın evi olduğunu söyleyerek; halkın işlerini Allah'ın evinde icra ettiğini, kendisinin de o an Allah'ın evinde olduğu için bugünün sorunlarını ve geleceğin kararlarını Zağnos Paşa Camii'nde alabileceğini söylemiştir. Ardından böyle bir durumda olmanın şeref olduğunu, bu sayede büyük bir sevap kazanacağını ümit ederek, ona bu ortamı hazırlayan Balıkesir'in dindar ve kahraman insanlarına övgülerini iletmiştir (Çevik, 2021). Bu ifadelerden hareketle Mustafa Kemal peygamber sünnetini yerine getirmiş, caminin din ve siyaset için önemli olduğunu vurgulamıştır.

“Camiler, söylenenleri dinleme ve ibadet ile beraber din ve dünya için neler yapılması lazım geldiğini düşünmek, yani birbirimizin görüş ve düşüncelerini almak için yapılmıştır”. Camilerin bir sosyalleşme ve bir iletişim aracı olma durumundan söz etmiş, yalnız din için değil, millet işlerinin gelecek ve hakimiyeti için de önemli bir mekân olduğunu vurgulamıştır (Çevik, 2021).

“Ben yalnız kendi düşüncemi söylemek istemiyorum. Hepinizin düşüncelerini anlamak istiyorum. Millî emeller, millî irade yalnız bir şahsın düşünmesinden değil, millet fertlerinin tamamının arzularının, emellerinin birleşmesinden ibarettir. Bundan dolayı benden ne

öğrenmek ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim.
(Çevik, 2021)”

Son olarak bu ifadeleri ile milli iradenin ne kadar güçlü olduğunu göstermiş ve halkın fikirlerinin önemine kendisiyle iletişime geçerek, bazı kararların alınmasında ona iştirak edebileceklerini ifade etmiştir. Bu ifadelerdeki bir diğer amaç için halkın düşüncelerini öğrenmek olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Mustafa Kemal, ardından seçtiği yirmiden fazla soruyu yanıtlamıştır. İlk soruya verdiği yanıt, okunan hutbelerin dili ve içeriğinin halk tarafından anlaşılabilir ve zamanın sorunlara yönelik olması gerektiğini vurgulamıştır. Mustafa Kemal, Peygamber s.a.v’in ve dört halifenin hutbe konularını dönemin sosyal, siyasi ve askeri konular üzerine aktardığını söylemiş, halkı yöneten kişinin halkı dinlemesi ve doğruyu söylemesi gerektiğini ifade etmiştir; ayrıca Mustafa Kemal halkın anlayamayacağı dilde okunan hutbenin halktan doğruları sakladığını ifade etmiştir. Böylelikle dini dilin Türkçeleştirilmesi, bizzat Mustafa Kemal tarafından meşrulaştırılmıştır (Arslan, 2019, s. 1285).

1922 yılında Millet Meclisi’nde minberlerin halkın beyni ve vicdanı olduğunu, okunacak olan hutbenin sözlerinin bilinip anlaşılmasının fen ve bilime uygun olması gerektiğini, değerli hatiplerin sosyal ve siyasi meseleleri yakından takip ederek halkı doğru yönlendirmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buradan hareketle hutbelerin Mustafa Kemal açısından bir kitle iletişim aracı olduğunu ve halkı etkisi altına alabilen bir gücü olduğunu söylemek mümkündür (Arslan, 2019, s. 1285).

Mustafa Kemal, dinin hurafelerden ayrıştırılıp ilim ve fennin ışığıyla harmanlanana kadar, “din oyunu aktörlerinin” her zaman var olacağını söylemiştir (Aykutalp, 2019, s. 68). Burada göze çarpan detay, dini kendi amaçları ve çıkarları doğrultusunda kullanan kesimi durdurma gerekliliğidir.

Bilgin, laiklik ve din çatışmasıyla ilgili biri laikliği dinsizlik olarak eleştirirken, diğeri devletin dini olmayacağı tezini savunmuş ve buna göre politikalar geliştirmiştir. Buradan hareketle her iki noktanın da güçlü olduğu ve eleştirileriyle birbirlerini güçlendirdiklerini söylemek mümkündür (Bilgin, 1983, s. 270).

Sonuç olarak; yeni kurulan cumhuriyetin toplumun her noktasında Osmanlı ile olan devamlılığını kesmesi gerekiyordu. Bunu için yapılan sırasız devrimler, kapatılan ve yerlerine açılan yeni kurumlar, dini özel hayata çekerek; eğitimi, bilimi, halka dayatmaya çalışmış ve cumhuriyet ideolojisinin sağlam bir şekilde oluşturulmasının en büyük amacı haline gelmiştir. Nihayetinde devlet, yeni inkılaplarla beraber kendi otoritesini korumak ve muhafaza etmek zorundadır. Bu noktada dini alanı, direkt olarak denetim altına almıştır.

2.4 Kadınların Modernleşmesi

Tanzimat Dönemi ile birlikte kadınların, eğitim hayatına ve sınırlı da olsa iş hayatına atılmaları başladı. Osmanlı'da o dönemde eğitim alanında reformlar meydana gelmiş, bu reformlar kız çocuklarını da içine almıştır. Ne yazık ki kız çocuklarının eğitime ulaşma fırsatından, toplumun bütün tabakaları aynı oranda faydalanamamıştır. Ancak aydın ailelerin kız çocukları, daha yüksek oranda eğitim fırsatından yararlanmış, ileriki dönemlerde ise kız çocukları ve kadınların daha iyi imkanlarda yaşamaları için çabalamışlardır. (Özkay, 2017, s. 2,3).

Osmanlı'daki modernleşme hareketinin bir kolu da kadınları olumlu anlamda etkilemiştir. Geride kalmanın sebeplerinden biri, kadınların eğitim almamaları olarak görülmüş ve bu noktada kız çocuklarının kamusal alanda eğitim alabilecekleri kurumlar oluşturulmuştur. İlk olarak 1842 yılında Askeri Tıbbiye 'ye bağlı Ebe Okulu, 1869 yılında İnan Sanayi Mektebi, 1870 yılında Darülmuallimat açılmıştır. Bu sayede kız çocukların tıp, sanat ve öğretmenlik gibi meslekleri icra etmesi sağlanmıştır (Sağ, 2001, s.16).

Yine Osmanlı'da kadınlar, nüfus sayımında sayılmazlar ve imalathanelerde çok düşük ücretler karşılığında çalışırlardı. Evlenme, boşanma ve miras gibi konularda ise daha geniş haklar istiyorlardı. (Ahmad, 2020, s. 105). Fatma Aliye ve Emine Seniye gibi kadın yazarlar, kadınlık ve kadınların yaşadıkları problemler üzerine düşünmüşlerdir. (Gökçe, 2011, s. 28).

Kadının kimliğinin gelişim süreçlerine bakmak için öncelikle Osmanlı dönemine bakacağız. Türk kadınının modernleşmesi Osmanlı modernleşmesi ile paralel bir süreçtir (Yellice, 2018, s. 323). Osmanlı'nın son dönemlerinde kadını toplum içerisinde konumlandırma ve daha ön plana alma eğilimleri mevcuttu. Bu çabaları yayınlar vasıtasıyla topluma duyuruyorlardı burada önemli bir detay ise “feminist adamlar” olarak adlandırılan erkek yazarlar kadın ismiyle kadın varlığının gelişimine destek oluyorlardı. Bu isimlerin en önemlilerinde biri Seniha Hikmet mahlasıyla yayınlar yapan Aka Gündüz'dü (Bora, 2017, s. 741, 742).

Erkeklerin böyle bir çabaya girmesinin en önemli sebeplerinden biri, toplumsal değişimlerde kadınların imzası ile gelişen yeni dünyaya ayak uydurabilen eğitilmiş bir millet olma ümidiydi. Erkek feminizmi, kadınları cesaretlendirme noktasında bir başarı yakalamıştır. Ancak bu başarının tek sorumlusu erkekler değildi; kadınlar da yayın yapmaya 19. yüzyılın yarısından itibaren başlamışlardı. Kadın yayınları 1868 yılında bir gazetenin eki olarak “Muhadderat” ismiyle yayınlandı, 1886 ise tamamı kadınlardan oluşan “Şüküfezar” isimli ilk kadın dergisi yayınlandı. Buradaki asıl amaç; örneğin saç uzun aklı kısa gibi toplumun belli başlı söylemlerinin karşı çıkmak, kadınların hemen her işte başarılı olabileceklerini, yalnızca ev hanımı olmayacaklarını duyurmaktır. Bu sebeple dünyadaki kadın hareketlerini yakından takip ediyorlardı (Bora, 2017, s. 742).

Kadınların görünmediği hemen her konuya değiniyorlardı, ev işlerindeki emeğin görünmeyişine dikkat çeken Rabia Ahmet'in “zatımız kapalı olduğu gibi vazifemiz de kapalıdır” ifadesi hem kadının hem de emeğinin görünmemesinin en güzel ifadelerindendir. Kadınların eğitim konusuna yaklaşım şekli de çok mühim bir noktadaydı, “Bir kadın ne kadar eğitilmişse, çocuğunu da o şekilde terbiye eder” mottosuyla kadın eğitiminin meşrulaşması sağlandı (Bora, 2017, s. 743).

Tanzimat Dönemi'nin önemli isimlerinden olan Abdülhak Hamit Tarhan ve Namık Kemal, yayınlarında kadın figürü üzerinde durmuşlardı. Görücü usulü evliliği eleştirmekle beraber, kadınların meslek sahibi olması gerekliliğini vurgulamışlardır (Sağ, 2001, s. 17).

Kadınlar yalnızca yayınlarıyla değil, kurdukları derneklerle de seslerini duyuruyordu. II. Meşrutiyet Dönemi kadınları Asri Kadınlar Cemiyeti, Teali Nisvan gibi derneklerle kadın statüsünü oluşturma çabalarındaydı (Sağ, 2001, s. 17). Yine II. Meşrutiyet Dönemi'nde kadın haklarının savunmasında artış meydana gelmiştir, bunun en önemli sebepleri ise savaşlarda hayatını kaybeden erkeklerden dolayı, kadınların nüfusunun erkeklere oranla yüksek olması ve Jön Türkler içinde yer alan Liberallerin, kadınların modernleşmesi için teşvik edici söylemleridir. İttihatçılar, kadın haklarını genişletirken, kadınların bir statü kazanmasını da sağlamışlardır. 1917 yılında çıkarılan bir kararname, erkeklerin birden fazla evlenmesini kadının iznine bağlayan ve kadınlara boşanma hakkı veren bir kararnameydi. (Ahmad, 2020, s. 106,107). Bu dönemde, toplumda kadının etkisi arttıkça kadın kimliğinin oluşmasının temellerini atmıştır. (Sağ, 2001, s.17).

Kadınların II. Meşrutiyetle beraber kamusal alanda daha görünür olması eğitimde, iş hayatında, modayla ilgilenmesi, yayınlar yapması, dernekler kurması mahremiyetten çıkışının bir yansımasıdır. Şehir yaşamında kadınlara bir kısıtlama getirilmişti; örneğin tramvay, tiyatro, lokanta gibi toplumsal mekanlarda kadınların ayrı bölümleri bulunuyordu. Kadınların sokaklarda gezmesi, tramvaya binmeleri, erkeklerle muhatap olmaları ve giyimlerini kendilerini göre uyarlamaları, Batılılaştıkları yönünde eleştirilere maruz kalmalarına neden oldu. Sözde İslamcıların özgürleşmek isteyen kadınlara olan tepkisi, bir hayli sertti; öyle ki kadınları taciz etmeye, taşlamaya, yüzlerine tükürmeye varan vukuatları meydana gelmişti (Göle, 2011, s. 70,71).

Tüm bunlar kadınların görünürlük mücadelesini durduramadı. Şehirli kadınların eğitim, iş hayatı, moda gibi alanlarda varlıklarını koruyarak kadın erkek ayrı alanlarda olmalı savını çürüterek giyim kuşam ve toplumsal hayatta mahremiyetten sıyrıldılar (Göle, 2011, s. 72).

Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemi fikir akımlarından olan Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük dönemin tartışmalarını yorumlamalarıyla da önemli bir boyut kazandırmıştır. Kadın konusu önemli tartışma konularından biriydi. Akımlar öncelikle kadın kimliğini anlamlandırdılar. Batıcılara göre kadın ve

toplum arasında doğrudan bir bağlantı vardı; kadın geride kalırsa toplumda geride, kadın ilerlerse toplumda ilerler anlayışına sahiplerdi (Köse, 2020, s. 258). Bu noktada kadın muhakkak ilerlemeliydi, kadının ilerlemesi gelecek kuşaklar üzerinde de bir etkiye sahipti. İlerlemenin önündeki en büyük engel ise İslamiyet'ti. Kadının İslami ananelerden ayrıştırılarak hür olmasını istemişlerdir (Göle, 2011, s. 49).

Batıcılar için kadın-erkek eşitliği ve kadının kamusal hayata dahil olması gereklidir (Göle, 2011, s. 50). Abdullah Cevdet ve Selahattin Asım gibi isimler de kadının ilerleyememesinin sebebinin İslamiyet olduğunu vurgulamıştır; kadının mahrem alana itilmesi, çok eşlilik, örtünme gibi konular bu geride kalmışlığın sebebiydi (Köse, 2020, s. 258).

İslamcılara göre ise batı kültürünün bu noktada kullanılması ahlaki bir bozulmaya yol açacaktır. “Avrupa’daki feminist hareketler Türk kadınına zarar verecek” görüşü, İslamcılarda hakimdi. İslamcılar dinin kadınların ilerlemesinde bir mâni olmadığını, Hz. Muhammed’in yaşadığı döneme atıf yaparak işliyorlardı ve ayrıca batıcıların örtünme konusuna olan yorumlarını eleştiriyorlardı. Fatma Aliye hem İslamcı hem de bir kadın yazar olarak Kadınlara Mahsus Gazete isimli yayınlarında, İslam’ın kadınlar üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığını, aksine kadınların geliştiğini ve hakları konusunda bilgili olduğuna değinmiştir; bu noktada Fatma Aliye’nin İslamcılık ve kadın konusunu bağdaştırdığını söylemek mümkündür (Köse, 2020, s. 258, 259).

Türkçülük akımında ise kadının ilerleyememesinin nedeni, Türk kültüründen ayrılmaktır (Köse, 2020, s. 259). Bundan dolayı ziya Gökalp’e göre Türk kimliğini, Arap ve Fars kültürlerinden temizlemek gerekmektedir. Gökalp’e göre milli kültürü oluşturmak için İslamiyet’ten önceki Türk kültürüne dönülmelidir, Türk kültürünün özünde kadın ve erkek eşittir; bu sayede Türk kadını kolayca çağa ayak uydurabilecek ve batının Türk kültürüne uyarlanması da engellenecekti (Göle, 2011, s. 67,68).

Ziya Gökalp eski Türk tarih ve geleneklere dönülmesi halinde kadınların daha özgür ve daha eşit koşullarda yaşayacağını açıklamıştır. Türkçülere göre

Türk kadını için gerekli olan tek şey, İslamiyet öncesi Türk kültürüne dönmektir (Köse, 2020, s. 259).

II. Meşrutiyet döneminde kadınların kazandığı özgürlükler, Millî Mücadele yıllarında da artarak devam etmiştir. Kadınlar savaş yılları boyunca çok emek sarf etmişler ve savaşın kazanılması için büyük katkılarda bulunmuşlardır. (Ahmad, 2020, s. 107). Kadınlar toplumsal sorunlarda daha aktif olduklarını kanıtlamışlardır. Erkeklerin savaşa gitmesi, onlardan boşalan iş kollarına kadınların istihdam edilmesine yol açmış ve kadınların ülkenin işgalden kurtulması için gerek savaşmalarını gerek yayınlarıyla ülkeyi korumayı görev edinmelerini sağlamıştır (Bolat, 2014, s. 29). Kadınlar ilk yayınlarında daha önce bahsettiğimiz gibi bir özgürlük arayışına girmiş ve bu sebeple siyasi söyleme yer vermemişlerdi. Ancak Balkan Savaşları'nın da etkisiyle, kadınlar da siyasete söylemsel olarak dahil olmuştu (Köse, 2020, s. 261).

Balkan Savaşı'nın milliyetçilik ve feminizmle bağdaşması mühim noktalardan biridir. Modern bir toplum olmanın yolları, kadın ilerlemesi ve kamusal yaşama katılmayla açıklanırken yeni bir görev daha eklenmişti; vatan savunması artık kadınlar içinde milli bir görevdi. Bu milli görev kadınlara ait bir olgu olan annelikle kodlanmıştı, Türk kadını “vatan ana” sıfatını millî bir gurur halinde büyük bir şevkle kabullendi (Bora, 2017, s. 747).

1922 yılında ise Türk Kadınlar Birliği, Nezihe Muhiddin ile birlikte kadın hareketi olarak karşımıza çıkar. Nezihe Muhiddin ve arkadaşlarının amaçladığı ise, kadının siyasi haklara sahip olması ve toplumsal hayatta daha aktif olmayı istemeleridir (Koç, 2020, s. 588,589).

Cumhuriyetin ilanından sonra, kadınlar tekrardan eski geleneksel hayatlarına devam etmek istemiyorlardı. Daha fazla hak ve özgürlük istiyorlardı. Bu doğrultuda Nezihe Muhiddin, 1923 yılında Kadınlar Halk Fırkası'nı kurdu. Fırkanın kurulma amacı; Nezihe Muhiddin'e göre oy hakkına, her erkek gibi Türk kadınının da sahip olmasıydı. Fırkanın ikinci başkanı Nimet Rumeyde'ye göre amaç; Anadolu'daki geri kalmışlığın önüne geçmek, kadını ve aileyi iyileştirmektir. Ancak o yıllarda kadınların siyasi

hakları mevcut olmadığı için Kadınlar Halk Fırkası parti niteliği taşıyamıyor ve tüzüğünden dolayı daha çok dernek niteliği taşıyordu. Nezihe Muhiddin, 1924 yılında Türk Kadın Birliği'ni kurdu. Birliğin önemli amaçlarından bir tanesi, yardım kuruluşu gibi çalışmasıdır. Zor durumda olan kadın ve çocuklara yardım etmişlerdir. Cumhuriyet Hükümeti Türk Kadın Birliği'ni her defasında takdir ve çalışmalarına devam etmesi için teşvik etmiştir. 1925 yılında “kamuya yararlı dernekler” içerisinde Türk Kadın Birliği de yer alır. (Koç, 2020, s. 590- 592).

Cumhuriyet, kadına istediği hakları verme noktasında niyetliydi. Kadın erkek eşitliğinin sağlanması ve topluma empoze edilmesi, toplumu ilerletmeye yönelik başarılı bir hareket olacaktı. Bu düşünceden dolayı kadınların aile kurumu içerisinde ve toplumsal hayatta erkeklerle eşit haklara sahip olacağı kararlar alındı (Yellice, 2018, s. 324).

Kadınların eğitim, sağlık, iş hayatı ve görünüşüyle ilgili düzenlemelerde yapıldı. 1924 yılında bütün toplumun eğitim almasını amaçlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu, kadınlar açısından önemli yeniliklerden bir tanesidir (Yellice, 2018, s. 332).

1926 yılında Türk Medeni Kanunu kabul edildi, bu kanun aile ve kadın erkek eşitliği noktasında büyük öneme sahiptir. Medeni Kanun sayesinde kadın aile kurumunun üyesi sayılırken, çocukları üzerindeki hakları da yasal bir zemine oturtuldu, çalışma, boşanma, velayet ve miras gibi haklara sahip oldu. Ayrıca “evlenme ilanı ve akdi” ile evlilik yasallaştırıldı, kadınların evlilik üzerindeki mağduriyetleri azaltıldı. Medeni Kanun aile kurumunda yapılan değişikliklerle ve kadın üzerindeki özgürlükçü, eşitlikçi haklarla hem geçmişten kopuşun güzel bir örneği hem de kadın ilerlemesinin büyük bir adımıdır (Yellice, 2018, s. 325, 326).

Türk kadınının savaş döneminde iş hayatına atıldığından bahsetmiştik. Osmanlı'da kadın, sanayi kollarında ucuza çalıştırılıyordu. Türk kadın hareketleri için Zafer Toprak o dönemle ilgili feminizmin sessizleştiğini, kadınların hak aramaktan ziyade bir yaşam mücadelesine girdiğini belirtmiştir. Savaş bitip erkekler cepheden dönünce, kadınlar iş yerlerinden ayrılıp evlerine dönmüştür. Kadınların tekrardan cumhuriyet döneminde iş

hayatına katılmasını sağlamak, Mustafa Kemal'in amaçlarından biriydi. Böylece eğitim ve kültür programlarının hayata geçirilmesiyle kadınlar, daha nitelikli mesleklerde uzman olarak çalışabileceklerdi. Kız Enstitüleri ve Kız Sanat Okulları gibi eğitim olanaklarıyla kadınlar, sosyo-ekonomik bir özgürlüğe kavuşabilmiştir, ayrıca kadınların yüksek öğrenim kurumlarında da eğitim almaları onları uzmanlaştırmış ve böylece tıp, hukuk, mühendislik gibi birçok alana dahil olmuşlardır. Cumhuriyet döneminin önemli kadın hakları savunucularından biri olan Sabiha Sertel, "Resimli Ay" isimli yayınladığı dergisinde kadınları eğitime ve çalışma hayatına teşvik etmek için meslek sahibi olan kadınlara sayfalarında yer veriyordu (Yellice, 2018, s. 331- 333).

1930 yılında kadınların iş hayatındaki haklarını güvenceye alabilmek için Umumi Hıfzıssıhha Kanunu çıkarıldı. Bu kanun ile beraber iş hayatındaki kadınların özlük hakları, çalışma süreleri ve koşulları güvence altına alındı (Yellice, 2018, s. 333).

1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verildi (Köse, 2020, s. 263). Ayrıca Mustafa Kemal, daima Türk kadının yükselmesi gerektiğini dile getirerek Türk kadınının değerine değinmiştir. (Özkay, 2017, s. 8).

Türk kadını önce kamusal alanda, ardından siyasal hayatta erkeklerle eşit bir şekilde yaşamak için çabalamışlardır. Eğitim, iş, aile hukuku, oy hakkı Osmanlı'nın son dönemi ve cumhuriyetin erken döneminde yaşayan aydın Türk kadını için önemli olmuştur. Yine aynı dönemlerde, toplumun aydın kesiminde yaşayan kadınlar hak talebinde bulunmuşlardır. Türk kadınının erkeklerle aynı haklara sahip olması gerektiğini düşünen Mustafa Kemal, bu haklara paralel olarak cumhuriyet kadını kimliğinin oluşması için çeşitli hak ve özgürlükleri Türk kadınına sağlamıştır

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yeni Hutbelerim

Hutbe Arapça konuşmak, hitap etmek anlamına gelir. Cuma günü namazdan önce ve bayram namazlarından sonra minberden cemaate hatip tarafından yapılan konuşmadır (Zengin, 2008, s. 380). Hutbeler hem dini bir iletişim aracı olma hem de dini merkezli bir eğitim aracılığı taşıma görevlerine sahiptir (Keyifli, 2013, s. 72). Hutbeler bu görevlerinin yanı sıra, bir ibadet olma işleviyle de donatılmıştır. Tüm bu özellikler ekseninden bakacak olursak hutbenin içerik ve dil açısından anlaşılabilir olma ve aktarılan konuların öğretici açıklayıcı olması gerekmektedir (Zengin, 2008, s. 380).

Osmanlı Dönemi üzerinden hutbeleri inceleyecek olursak, Arapça hutbe okunduğunu söylemek mümkündür. Hutbenin Arapça okunması hem kültürel hem de toplumun örfleri açısından mühim bir noktadaydı, Türkçe hutbe okunması buna müsaade edilmesi bile tepkiye yol açabilirdi (Zengin, 2008, s. 386). Arapça okunan hutbenin, cemaatin anlayamadığı için içeriklerinin çok önemli olmadığı, bir ahenkle yazıldığı, sık kelime tekrarları ve şekil açısından uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Hutbelerde anlatılmak istenilenin “kürsü şeyhi” tarafından, Arapçanın ardından Türkçesinin okunduğu da bilinmektedir (Yaşaroğlu, 2016, s. 95).

II. Meşrutiyet Dönemi’nde hutbe konusu ile ilgili eleştiriler ve tavsiyeler ortaya atılmıştır. Hutbenin kısa ve öz olması, zamana uygun yazılması, nağme yerine nutuk şeklinde okunması, hatiplerin bu meziyetlere sahip yetiştirilmesi ve en önemlisi hutbenin Türkçe okunması üzerinde durulmuştur (Yaşaroğlu, 2016, s. 95).

Hutbelerle ilgili olan bu tartışmaların Osmanlı Dönemi’nde başlaması, cumhuriyet dönemindeki reformlara zemin hazırladığının göstergesidir. Hutbenin önemi göz önüne alındığında anlaşılabilirliğinin olması sosyal, siyasal ve toplumsal olarak önem arz etmektedir. Osmanlı Dönemi’nde hutbe ile ilgili olarak söylenen ve tavsiye edilen gelişmeler, cumhuriyet döneminde inşa edilmek üzere bırakılmıştır (Doğan, 1998, s. 528).

Millî Mücadele yıllarında, 1922 yılında TBMM’de hutbe konusu ile ilgili cemaat tarafından daha anlaşılır olması gerektiğini vurgulamış, Şeriye Vekâlet’ini bu konuyla ilgili görevlendirmiştir. 24 Kasım 1922 yılında, TBMM tarafından Abdülmecid Efendi halife olduktan sonra, Müfid Efendi tarafından Fatih Cami’sinde Türkçe hutbe okunmuştur (Kılıç, 2017, s. 140-142).

Cumhuriyet döneminde hutbe ile en büyük tartışmalardan biri olan dil sorunu, bugünkü hali ile önce Arapça bir giriş, devamında Türkçe hitabet olarak aktarılması ülke genelinde işlenmeye başlanmıştır (Yaşaroğlu, 2016).

3 Mart 1924 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuş ve hutbeler bir süre daha Arapça okunmuştur. 21 Şubat 1925 yılında TBMM’de Kur’an-ı Kerim’in Türkçe ’ye çevrilmesiyle beraber hutbe konusu ele alınmış, görüşmeler neticesinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından Türkçe hutbe kitabı yazılmasına karar verilmiştir (Yaşaroğlu, 2016, s. 96).

Akabinde bir heyet kurulmuş, A. Hamdi Akseki’nin sorumluluğunda 51 hutbeden oluşan “Türkçe Hutbe” isimli kitap, 1927 yılında neşredilmiştir. Diyanet İşleri Başkanı olan Rıfat Börekçi de Türkçe Hutbe kitabına bir mukaddime yazmıştır. Bu mukaddime hutbenin önemine değinilirken, şekline ve anlaşılır olmasına da değinilmiştir (Kılıç , 2017, s. 145,146).

Bu kitap müftülükler aracılığı ile ülkenin çeşitli yerlerine gönderilmiş, 1928 yılında ikinci baskısı yapılmıştır, dolayısıyla hutbe kitabı ile ilgili kademe halinde bütün ülkeye ulaştığını söylemek mümkündür. Bu sayede TBMM’nin amacına ulaştığı, hutbelerin merkezileştiği ve kontrol altına alındığı söylenebilir (Kılıç, 2017, s. 147).

1936 yılında Türkçe Hutbe Kitabının bir devamı, daha kapsamlı hali sayılabilecek ikinci hutbe kitabı neşredilmiştir. “Yeni Hutbelerim” isimli ikinci hutbe kitabı A. Hamdi Akseki tarafından yazılmış, iki cilt ve 151 hutbeden oluşmaktadır (Kılıç, 2017, s. 147). Ancak bazı hutbeler uzunluklarından dolayı hatiplerin takdiri üzere ikiye üçe bölünebilecek şekilde yazılmıştır, dolayısıyla hutbe sayısı iki yüzün üzerine çıkartılabilir (Akseki, 1937, s. 547).

Yeni Hutbelerim İkinci Kısımda “Son Söz (Hatiplere)” isimli bir başlık mevcuttur, bu başlıkta hatiplere öğütler verilmiştir. Bu öğütlerden bir tanesi cemaatin bilgi birikimine, geleneklerine ve seviyelerine uyum sağlayabilecek hutbeyi seçip okumaları yönündedir, cemaate uymayan huytbenin tesiri olmayacağı ifade edilmiştir (Akseki, 1937, s. 547).

Hatiplerin hutbeyi okumadan bir gün önce prova edip çalışması gerektiği vurgulanmış, bu sayede cemaati etki altına alabilecek bir hitabet olduğuna dikkat çekilmiştir. Hutbelere fazladan kelime ve düşünce eklemenin hoş olmadığını çünkü metinlerde içerik ve şekil bağlamında bir ahenk olduğunu; anlatım biçimi, cümle bağlantıları ve metin düzeninin özenli yazıldığını, bu sebeple metinden kopulmaması gerektiği vurgulanmıştır (Akseki, 1937, s. 548).

Yeni Hutbelerim Kitabının biricik oluşu ve zamanına göre bu kadar detaylı bir hutbe kitabının olmadığından bahsedilmiştir. Toplumun ihtiyaçlarını temele alarak yazıldığını ve bunu yaparken çeşitli islam medeniyetlerinin eski ve yeni hutbelerinin incelendiğini, bazı noktalarda onlardan faydalandıklarını, bu sayede zamana, mekana ve ihtiyaçlara uygun en zengin hutbe kitabı olduğunu vurgulamışlardır (Akseki, 1937, s. 549).

Ancak hutbelerin yazımındaki en büyük kaynağın ayet ve hadisler olduğu ifade edilmiş, üç yüzden fazla ayet ve üç yüze yakın hadisten faydalanılmıştır; ayrıca hadislerin genellikle Kütüb-i Sitte’den alındığı ve sahih oldukları vurgulanmıştır (Akseki, 1937, s. 549).

Yeni Hutbelerim kitaplarının hem vaizler için önemli olduğu, hemde cemaat için ibadet ,itikad, iman ve ahlak konuları üzerinden bir “Din ve Ahlak Kitabı” özelliği taşıdığı ifade edilmiş, hutbelerin yalnızca Cuma ve bayram namazları dışında “*kış gecelerinde köy odalarında*” okunması gerektiği, bu sayede köylülerin camii dışındada bilgileneceği ifade edilmiştir (Akseki, 1937, s. 549).

Allah ve peygamber sevgisi, vatan ve millet aşkı, vatandaşlık ödevleri, bulaşıcı hastalıklar ve korunma yolları, temizlik, çalışkanlık, birlik ve beraberlik gibi konulara değinildiğinden bahsedilmiştir. Hutbelerin anlaşılır

bir dil ile kaleme alındığı, ayrıca hutbelerin sıralama ve düzenleme işlemlerinde özenli davranıldığı belirtilmiştir (Akseki, 1937, s. 549).

Yeni Hutbelerim Hakkında Duyduklarım başlığında, hutbe ve hitabet konusunun cumhuriyete kadar ihmal edilen bir konu olduğu, yıllarca hutbe adı altında Arapça bir metin olduğu, halkın bunu anlamadığı ve Arapça kafiye yazabilmek için büyük hatalar yapıldığı, din dili üzerinden Kamil Miras tarafından yazılmıştır (Akseki, 1937, s. 551). Bu açıklama ibadet dilinin Türkçe olmasının gerekliliği üzerinden bir savunma niteliği taşımıştır.

Hutbelere içerik açısından bakılacak olursa;

Tablo 1. Hutbelerde Sıklıkla Tekrarlanan Konular

	İçerik Alma	Bazında	Yer	Hutbe Başlığı Bazında	Yer Alma
Çalışkanlık		34		2	
İktisat		24		7	
Eğitim / Çocuk Eğitimi		25		-	
Bilim		20		1	
Hukuk		29		5	
Aile		40		7	
Ahlak		45		9	
Savaş		18		3	
Asker/ Şehit/ Gazi		14		3	
Vatan/ Memleket		35		1	
Millet		33		-	
Hürriyet		8		-	
İstiklal		9		-	
İnkılap		3		-	

Şeriat	3	-
Batıl İnançlar	9	1
Salgın Hastalıklar	14	12
İçki Tüketimi	7	3

(Akseki, 1936, 1937).

Hutbelerde sıklıkla tekrarlanan konulara bakıldığında ahlak konusuna 45 hutbede değinilirken, ahlak üzerinde 9 hutbe yazılmıştır. Aile konusu 40 farklı hutbede ele alınırken, konu üzerine 7 hutbe yazılmıştır. Vatan ve Memleket konularına 35 hutbede değinilirken, 1 hutbe konu üzerinde yazılmıştır. Millet konusu 33 hutbede yer alırken, millet başlıklı hutbe bulunmamaktadır. 34 hutbede çalışkanlık konusu işlenirken, 2 hutbe çalışkanlık konusu üzerinden yazılmıştır. Hukuk konusuna 29 hutbede yer verilirken, 5 hutbe hukuk konusu üzerinden yazılmıştır. Eğitim ve çocuk eğitime 25 hutbede yer verilirken, eğitim başlıklı hutbe bulunmamaktadır. 24 hutbede iktisat konusu işlenirken, 7 hutbe konu üzerine yazılmıştır. Bilim konusuna 20 hutbede değinilirken, 1 hutbe konu üzerine yazılmıştır. Savaş ve cihat konuları 18 hutbede işlenirken, 3 hutbe başlığında yer almıştır. Asker, şehit, gazi konuları 14 hutbede işlenirken, 3 hutbe başlığında yer almıştır. Salgın hastalıklara 14 hutbede değinilirken, 12 hutbe salgın hastalıklar üzerine kaleme alınmıştır. Batıl inanç ve hurafeler 9 hutbede işlenmiş, 1 hutbe konu üzerine yazılmıştır. İçki tüketimi ve zararları konusuna 7 hutbede değinilirken, 3 hutbe içki konusu üzerine yazılmıştır. İstiklal 9, hürriyet 8 hutbede yer alırken, inkılap ve şeriat konularına 3'er defa değinilmiştir.

Ahlak, aile, vatan, memleket, millet ve hukuk konularına sıklıkla yer verilmesi yeni vatandaşlık inşasının din üzerinden nasıl işlendiğini göstermektedir. Ülkenin kalkınması için eğitim, bilim ve iktisat konularına hutbelerde yine yoğunlukla yer verilmiştir. Salgın hastalıklar konusu özellikle çocukları korumak temelli işlenmiş, ayrıca hastalıklardan korunma yolları,

aşılama, karantina ve devletin hastalıkla ilgili aldığı politikaya uyum sağlama konusuna yer verilmiştir.

Savaştan yeni çıkan bir ülke olduğu için savaş, cihat ve düşman konularına yer verilmiştir. Şehit, asker ve gaziler konusu dini alandaki mertebeleri işlenmiştir. Ayrıca askerlere, şehit yakınlarına özellikle öksüz kalan çocuklara ve gazilere yardım edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

3.1 Hutbelerde Siyasal Yönetim ve Otorite

Otorite ile ilgili karşımıza çıkan örneklerden bir tanesi, hükûmet kararlarına itaat etmektir. Müslümanlık Hastalıktan Korunmağı Emreder isimli hutbede, *“Bir memlekete sari hastalık geldiği zaman hükûmetin emirlerine, hekimlerin tavsiyelerine son derece itaat ediniz.”* (Akseki, 1936, s. 92). Bulaşıcı hastalıklardan korunma yolları hutbe içerisinde anlatılmış ve hükûmet kararlarının daima toplumu koruduğu için itaat edilmesi gereken kararlar olduğu açıkça dile getirilmiştir.

“Cihan tarihinin bütün devirlerinde Türkler sağlam bünyeleriyle, hayat ve sıhhat saçan, asil, vakur, sevimli çehreleriyle bütün milletler arasında mesel olmuştu.” (Akseki, 1936, s. 133). Bir Türk tarihi övgüsü yapılmış ve cemaate atalarımızı örnek alarak yaşama öğüdü verilmiştir.

Allah’ın Rızı Olduğu Şeyler isimli hutbede, *“Memleket işlerini omuzlarına yüklediğiniz zatlara yardım edin, kendilerine daima doğruyu gösterin. Hak ve hakikati saklamayın ve işlerinde muvaffak olmaları için yerine göre sözünüzle, malınızla, canınızla yardımda bulunun. Emirlerine itaat edin, vergilerinizi vaktinde, zamanında verin.”* (Akseki, 1936, s. 322). Otoritenin anlatıldığı bu satırlarda yönetici olmanın zorluğuna değinilmiş, bu zorluktan dolayı halkın otoritesine yardımcı olması gerektiği öğüdü verilmiştir. Bu yardımların başında itaat etmek, mal ve canıyla otoriteye hizmet etmek, vergi vermek ve hukuka aykırı olmamak gerekmektedir.

Dünya ve Ahiret İçin Çalışmak, Fesat Çıkarmamak Gerekir isimli hutbede, *“Memleketin asayişini ihlal etmeyin, muamelatı beşeriyeyi sekteye uğratacak harekatta bulunmayın. Halk beynine nifak ve şikak sokmayın.*

Bunları kendiniz de yapmayın, başkalarını teşvik de etmeyin, halkı fesada teşvik edip de fesada alet olmayın.” (Akseki, 1937, s. 37). Ülkede asayiş bozacak, hükümete isyan edecek herhangi bir durumun önüne geçmek için dini bir yolla uyarı yapılmıştır.

Savaş yıllarının olumsuz taraflarından bahsedildikten sonra, on yıla aşkın süredir varlığını gösteren Türkiye Cumhuriyeti’nden şu şekilde bahsedilmiştir: *“Hak yolunda çalışarak Allahın büyük lütuf ve inayetine mazhar olan milletimiz, bugün medeniyet cihanında sulhun en kuvvetli bir amili ve en doğru bir nazımı, fazilet ve insaniyetin canlı bir örneği olarak gösteriliyor mu?”* (Akseki, 1937, s. 504). Hem bir cumhuriyet övgüsü yapılmış hem de bunun başka ülkeler tarafından takdir edildiğine de yer verilmiştir.

Aynı hutbede istiklalin tanımı yapılmış *“... mali, idari, adli ve askeri hiçbir hususta yabancı bir milletin hakimiyeti altında bulunmamak her halü hareketinde tamamiyle hür ve serbest olmak demektir.”* (Akseki, 1937, s. 506). İstiklalin önemine yer verilirken, milli hakimiyete de yer verilmiş, başka bir milletin boyunduruğu altına girmenin bir eziyet olduğu ifade edilmiştir. Bu eziyet bireysel özgürlüklerin ve toplumsal hakların olmamasıyla açıklanır.

Yine aynı hutbede Türk kimliği, millet övgüsü yapılmıştır ve bu övgü, ‘bizler şerefle istiklalle yaşamış bir milletiz’ şeklinde başlar *“Garbın göbeğinde cihangirane saltanatlar kurmuş...”* (Akseki, 1937, s. 508) saltanatlar ifadesiyle yalnızca Osmanlı’ya değil, Osmanlı’dan önceki Türk devletlerine de atıfta bulunulmuştur.

“Şu on beş senelik milli hayatımızda gerek irfan aleminde, gerek sanayi, umran, terakki yolunda her akıllı ve insaflı insanın görebileceği itila hamleleri, ilerleme hareketleri hiç şüphesiz ki istiklalin bahşettiği feyyaz bir ruhun eseri kudretidir.” (Akseki, 1937, s. 511). Cumhuriyetin on beş yılda ilerleyişi takdir edilmiş ve bunda milli bağımsızlığın katkısına da ayrıca yer verilmiştir.

İkinci Kısım Hatiplere Son Söz bölümünde cumhuriyetin ilanı ile beraber Diyanet İşleri Yüksek Reisliği imzası ile Türkçe yazılan eserlere vurgu

yapılmış, Allah'ın yardımı, cumhuriyet ve Mustafa Kemal'in lütufları ile de Türkçe pek çok eser yazma niyetlerinde olduğuna değinilmiştir.

3.2 Hutbelerde Cumhuriyet ve Demokrasi

“Mevlid demek, dünyada en büyük, en şerefli ve en feyizli bir inkılab vücuda getiren Hazreti Muhammed Sallallahü aleyhi vesselam Efendimizin doğduğu mübarek gün demektir” (Akseki, 1936, s. 27). İnkılap ifadesinin Hz. Muhammed'in doğumu üzerinden bir güzellemesi yapılmış, inkılabın cumhuriyetin temellerinde olan bir ilke olması sebebiyle de cumhuriyetin din üzerinden meşru bir zemine oturtularak işlendiğini söylemek mümkündür.

Aynı metinde mevlid ile ilgili *“cehalet bulutlarının parçalandığı”, “zulüm namına, istibdat namına yükselen kalelerin temelinden sarsıldığı”* (Akseki, 1936, s. 27) ifadeleri yer almaktadır; mevlidin bir doğuş olduğunu hesaba katarsak, dolaylı yollarla Osmanlı ve cahiliye devrinin birbirine benzetildiğini, cumhuriyet sayesinde cehaletten beskidan kurtulma durumunda olduğunu, bu şekilde dinin millileştiğini görmekteyiz.

Kişi Dünyada Ne Ekerse Ahirette Onu Bıçer isimli hutbede, *“Hani dedeler, hani ecdad, hani emval ve evladına güvenenler! Hani asırlarca saltanat sürenler!”* (Akseki, 1936, s. 116). Ahiret bilinci anlatılırken geçmişe yapılan atıf, artık saltanatın olmadığına ve cumhuriyetin varlığının meşrulaştırıldığına dikkat çekmektedir. Dinin yeniliğe açık olduğunu ve değişimi onayladığını, hiçbir şeyin sonsuza kadar sürmediğini, siyasi iktidarlar üzerinden açıklamıştır.

Tayyarenin Ehemmiyeti isimli hutbede, uçak ve savaş uçaklarının önemi anlatılmış, teknolojiyi yakından takip etme gerekliliğine değinilmiştir. *“Bizim hükümetimiz de bu tayyare işine ehemmiyet veriyor. Bunun ilerlemesi için ne yapmak lazımsa düşünüyor ve yapıyor”* (Akseki, 1936, s. 27) ülke için gerekli olan bir gelişmeye hükümetin de önem verdiğini, ülke çıkarının hükümet tarafında düşünüldüğünü ve eyleme geçildiğini açıklamıştır. Dinin bilim ile ittifak halinde olduğunu ve teknolojik gelişmelerin din açısından da önemli olduğu izlenimini topluma aksettirmiştir.

Sanat ve Hüner isimli hutbede, *Vaktiyle bizde de zamanına göre bir takım kıymetli hünerler vardı... Yazık ki son asırlarda elimizdeki hünerleri kaybetmiş ve böylelikle iğneden ipliğ  kadar herşeyimizi başka milletlerden almaya başlamışız... Fakat Allaha şükürler olsun, şu on sene içinde biz de derlenip, toplandık, birçok fabrikalar kurduk.*” (Akseki, 1936, s. 342-343).  retkenlikte Osmanlı yüzünden geride kalındığına dikkat çekilmiş, cumhuriyet sayesinde bu geride kalınmanın önüne geçildiği ve fabrikalar kurulduğuna değinilmiş, büyük bir cumhuriyet övgüsü yapılmıştır.  lkeye katkısı olması açısından yerli üretime teşvik ve övgü yapılmıştır. Din üzerinden iktisadi olarak modern devlet ve modern toplum inşası yaratılmaya çalışılmıştır.

Allahın Emirlerinde Birtakın Hikmetler Var isimli hutbede, *“İşlamin çağırdığı iman kadar ruhu yükselten, insanı layık olduğu mertebeye çıkaran, insana hürriyet ve istiklal bahşeden bir akide yoktur.”* (Akseki, 1936, s. 214). İşlam’ın a ıklanışında hürriyet ve istiklal ifadeleriyle siyasi jargon kullanılmış, ayrıca cumhuriyet bilincinde yer alan ifadeler ile dini alanda cumhuriyetin meşruluğu alt metin olarak işlenmiştir.

Müslümanlığın tanımı şu şekilde yapılmıştır: *“Müslümanlık izzet dini, hürriyet ve istiklal dinidir.”* (Akseki, 1937, s. 296). Hutbelerde hürriyet ve istiklal kelimelerinin sık tekrarlandığı s ylenabilir. Bu kelimeler cumhuriyetin temel fikirleri olmasıyla beraber, İşlam dinine atfedilmesi de dini ve siyasi jargon açısından önemlidir. Ayrıca İşlam’ın Türk milleti ile örtüşmesi yapılmaya çalışılmıştır.

Sabrın Doğru Manası isimli hutbede, *“Düşmanın hakimiyeti, düşmanın bayrağı altında yaşamağa tahammül etmek, <sabrın sonu selamettir> deyip te beklemek <sabır> değil miskinliktir; hakarete, zillete razı olmaktır.”* (Akseki, 1936, s. 375). Başka bir ülkenin himayesinde yaşamanın zararlarına değinilirken, ayrıca bir cumhuriyete şükür etme bilinci de verilmiştir. Diğer yandan hutbede hakimiyet-i milliye ifadesi desteklenmiştir. Yine İşlam’ın Türklere uyum sağlaması ve Türklerin cihat bilinci altında İşlam’ın koruyucusu olması işlenmiştir.

Şehitlik Mertebesinin Yüksekliği isimli hutbede, “*Tarihin her devrinde milletimizin yarattığı harikalar sayılamayacak kadar çoktur. Bunların en yenisi de İstiklal savaşıdır ki Türk’ün asaletini bütün aleme tanıtmıştır.*” (Akseki, 1937, s. 216). Yine Türk tarihine yapılan bir atıf ve ardından yakın dönemde olan İstiklal Savaşı’nın hatırlatıldığını görmekteyiz. İfadelerin hem milli egemenliğe olan desteğini hem de milli tarih bilincine uygun yazıldığını söylemek yanlış olmaz. Din ve Türk milleti benzerliği özellikle cihat adı altında sıkça tekrarlanmış ve İslam’ın Türklerle özdeşleşen bir din olduğu vurgusu yapılmıştır.

Bir sonraki hutbede yine İstiklal ve Çanakkale Savaşlarına yer verilmiş, düşmanın güçlü ve tam techizatlı olduğuna değinilmiştir. Ancak Türk askerinin cesur ve metanetli olması sebebiyle, savaşı kazandığına dikkat çekilmiştir. Türk askerinin üstünlüğüne ve her koşulda başarılı oluşuna değinilmiştir.

Kızılay Cemiyeti’nin anlatıldığı hutbede Kızılay’ın önemine, kuruluşuna ve yardımlarına değinilmiştir. “*Yurttaşlarımızın ve bütün dünya uluslarının sevgisini kazanmış olan bu temzi Cemiyet, sadece Cümhuriyetimizin kurulduğu 29 Teşrinievvel 1923 ten 30 Nisan 936 gününe kadar yukarıda saydığım işler yolunda (3)milyon (851) bin (641) lira harcamıştır.*” (Akseki, 1937, s. 495). On üç yılda Kızılay’ın yaptığı yardımlara değinilmiş, dikkat çeken önemli bir husus ise cumhuriyetin iyelik ekiyle yazılışının bir sevgi ve sahiplenme duygusu barındırdığıdır.

Aynı hutbenin devamında “*İşte bütün bu yardımlar; göz bebeğimiz olan Cümhuriyet Hükümetimizin bu kıymetli Cemiyete vermiş olduğu bir takım gelir kaynaklarından...*” (Akseki, 1937, s. 495). Yine cumhuriyete iyelik eki kullanıldığını görmekteyiz. Cumhuriyetin din üzerinden de tamamen benimsendiği ve sevildiğini söylemek yanlış olmaz.

3.3 Hutbelerde Yeni/Seküler Toplum Düzeni

Hutbelerde seküler toplum düzeni ile ilgili karşımıza çıkan ilk nokta, hutbenin dili konusudur. Hutbenin halk tarafından anlaşılır olması gerektiği

ifade edilmiş, zamana ve ihtiyaca göre kaleme alınması gerektiği vurgulanmıştır. “*Çünkü dokuz on sene yokluğundan acı acı şikâyet ettiğimiz birtakım şeyler bugün, Allah’a çok şükür, yapılmıştır. O zamandan beri memleketimizde birçok fabrikalar vücuda gelmiş, büyük adımlarla ilerlemeler olmuştur.*” (Akseki, 1936, s. 6). Bu ifadeler din dilinin Türkçeleşmesinin eleştirilmesi yerine savunulduğunu, cumhuriyet reformlarının doğruluğuna vurgu yapılırken, bu reformlardan beklenti olduğunu da göstermektedir.

Kur’an-ı Kerim’in işlendiği bir hutbede “... *putperstliği kökünden söküp atan, mabedlere hakiki mabud duygusunu sokan odur.*” (Akseki, 1936, s. 52). Putperestlik eleştirisi yapılmış, tek yolun Kur’an-ı Kerim olduğu vurgulanmıştır.

Hurafelerin, batıl inançların cumhuriyetin temel eleştirilerinden olduğunu söylemek mümkündür, hutbelerde de bunlarla ilgili uyarılar mevcuttur. “...*evham ve hurafata kapılmayınız.*” (Akseki, 1937, s. 345) ardından çeşitli batıl inançlar anlatılmış, örneğin baykuşun uğursuzluk getirmesi gibi, bunların hurafe olduğunu ve aldırış edilmemesi gerektiği; fal, kehanet, büyü gibi işlerle bir müslümanın uğraşmaması gerektiği hususunda öğütler verilmiştir. Akıl ve bilimin önemine değinilirken, dinin batıl inançlar gibi düşünceler yerine bilim ile bir ortaklık halinde olduğu açıklanmıştır.

Hutbede anlatılan bir kıssanın sonucunda “... *Peygamber Efendimiz, prensiplerine sadık, titiz bir inkılapçı asabiyetle...*” (Akseki, 1937, s. 165). İfadesiyle Hazreti Peygambere inkılapçı sıfatı eklenmiş ve hutbenin devamında insanlığı düştüğü çukurlardan, inkılapların kurtaracağına değinilmiştir. İslam’ın cumhuriyet reformları ile benzerlik taşıdığını ve böylelikle dinin de tıpkı cumhuriyet gibi reformcu olduğunun önemini gözler önüne sermiştir.

Namaz ile ilgili art arda üç hutbe mevcuttur. Namaz ibadeti anlatılmıştır bizim için önemli kısım ise “*Müezzin <Tanrı Uludur> der demez hemen kendinize gelin.*” (Akseki, 1936, s. 226). İfadesiyle dini alanda da Türkçe ezanın, dini dilin Türkçe versiyonunun meşruluğu hutbelerde de alenen

işlenmiştir. Devletin dini ibadetler üzerinden de dini kontrol altında tuttuğunu söylemek yanlış olmaz.

Kardeşlik, Dargınlık isimli hutbede; birlik, beraberlik konularına değinilmiş, faziletli insanın özelliklerinden dini ve içtimai ödevlerini yapan insanlar olarak bahsetmiştir. Hutbeyi “*İşte hakiki Müslüman, işte medeni insan*” (Akseki, 1937, s. 84). Bireyin toplum için yaşadığını ve bu şekilde hem dini hem milli görevlerini yapması gerektiğini vurgulamıştır. Dinin millileştiği ve modern toplumun oluşturulma gayreti gösterilmiştir.

“*Kur’an; Allaha, Peygambere, ailemize, birbirimize, memleket ve millete karşı borçlu olduğumuz şeyleri bizlere öğretmiştir.*” (Akseki, 1937, s. 272). Bu tip ifadeler sıklıkla tekrarlanmakla beraber, bireyin yalnızca dini sorumlulukları olmadığını, ailesine, toplumuna, ülkesine karşı da vatandaşlık vazifeleri olduğunu vurgulamaktadır. Dinin vatandaşlık adı altında milli bir zemine oturtulduğunu söylemek mümkündür.

3.4 Hutbelerde Atatürk ve Atatürk Sevgisi

İki kısımdan oluşan Yeni Hutbelerim kitaplarında Mustafa Kemal konusuna çok değinilmediğini söylemek mümkündür. Özellikle Yeni Hutbelerim Birinci Kısım kitabında İkinci Kısım oranla daha az yer verilmiştir.

Yeni Hutbelerim Birinci Kısım “Kalbin Salahı ve Fesadı Hakkında” isimli hutbede, temiz bir kalbe değinilmiş “*Hülasa: Beden bir memleket, kalb de [kalp de] onun reisidir.*” (Akseki, 1936, s. 159). Burada Mustafa Kemal’in bulunduğu cumhurreisliği makamını halk nazarında meşrulaştırılmış ve onu insanın en önemli organlarından olan kalbe layık görmüştür.

“Askerlik En Büyük Vazifedir” isimli hutbede emre itaatsizliğin hata olduğu şu sözlerle ifade edilmiştir: “*Sallallahu Aleyhi ve Sellem Efendimiz: <Hoşunuza gitse de, gitmese de amirlerinizin emirlerini dinleyin ve onlara itaat edin.> Buyurmuştur.*” (Akseki, 1937, s. 204). Burada “amir” ifadesiyle, bütün otoriteleri koşulsuz şartsız kabul edip emirlerinin yerine getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Asıl amirin ise reiscumhur olduğu aşikardır.

“Ferdlerin de Cemiyetlerin de Hayatı Mücadele İle Kazanılır” isimli hutbede alalen Mustafa Kemal’den bahsedilmiştir. “*Erzurumdan, Sivasdan yükselen BÜYÜK GAZİ’NİN (CİHAD!) Kumandasını işiten millet, onun halaskar hariminde toplanarak kükremiş arslanlar gibi bu müstevlilerin günahkar ordularına saldırmadı mı?*” (Akseki, 1937, s. 504). Milli Mücadele’nin anlatıldığı bu satırların devamında, Mustafa Kemal vurgusu yapılmıştır. Yazı şeklinin büyüklüğü ile de Mustafa Kemal’in büyüklüğüne atıfta bulunulmuştur, ayrıca Mustafa Kemal’in komutanlığına övgü de yer almıştır.

Yine aynı hutbede “*O zamanlar ecnebilere himaye aramak isteyenlere BÜYÜK ÖNDER: <Hayır Efendiler! Memleket, merhamet dilenmekle değil, müdafaa ile kurtarılır> demiş ve milleti müdafaa sevk etmişti.*” (Akseki, 1937, s. 509). Yine yazı şeklinden anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal’in büyüklüğüne atıfta bulunulmuş, ayrıca onun sömürge, manda ve himaye gibi durumları kabul etmeyip vatanı savunma fikrine hayranlıkla yaklaşılmıştır.

Yeni Hutbelerim İkinci Kısım’ın son bölümünde, hatipler için bir dua başlığı bulunmaktadır. Kısa kısa yedi paragraftan oluşan bu dua bölümünün beşinci paragrafında şöyle bir dua vardır: “*Hükümeti Cumhuriyetimizi adli ihsan üzere daim ve devlet adamlarımızı mülkü millet hakkında hayırlı işler görmeğe muvaffak eyle Yarabbi!*” (Akseki, 1937, s. 561). Cumhuriyetin meşruluğu ve devamlılığı, devlet adamlarına halk tarafından verilen vazife, bir dua ile açıklanmıştır.

Mustafa Kemal’in doğrudan işlenmediği ancak dolaylı olarak işlendiği dikkat çeken önemli husus ise hutbelerde sıkça tekrarlanan, özellikle İkinci Kısım’da yer alan “Kemal” kelimesidir. Hemen her hutbede tekrarlanmış, bazen ise tek hutbede iki-üç defa tekrarlanmıştır. “*Biri Kur’an, diğeri bir nümune-i kemal olan Hazreti Muhammedin kendisidir.*” (Akseki, 1937, s. 72).

“*Çünkü imanın kemali, hüsnü ahlak iledir. Hüsnü ahlak kemali imana, suiahlak ise imanın noksanına delalet eder.*” (Akseki, 1937, s. 114). Kemal, kelime anlamı olarak olgunluk ve yetkinlik anlamlarına gelir (Uludağ, 2022). Daha önce de bahsettiğimiz gibi “kemal” kelimesi, cumhuriyet döneminde hem en çok sevilen hem de hiç sevilmeyen bir kelime olarak karşımıza

çıkıştır. Ancak Yeni Hutbelerim kitaplarında sık tekrarı, onun çok sevildiğini gösteriyor dersek yanlış olmaz.

3.5 Hutbelerde Siyasi Hak ve Hürriyetler Otoriteye Bakış Düzen

Mevlid: Peygamberimizin Büyüklüğü ve Doğduğu Gece isimli hutbede “Çünkü, asırlardan beri dimağları ezen, fikirlere çöken zulmetler bugün sıyrılmış, dalalet çöllerinde dolaşan zavallı insanlara hidayet güneşi bugün doğmuş, ezeli aşığı olduğu hürriyete beşeriyet bugün kavuşmuştur” (Akseki, 1936, s. 28) Cahiliye Devri’nin sonunda hürriyete kavuşma anı yukarıdaki gibi işlenmiş, Cahiliye Devri ve Osmanlı benzeşmesi yapılmış ve hürriyetin insanların için önemine vurgu yapılmıştır.

Kur’an Yolu, Hak Yolu isimli hutbede “*Hak ve hukuk ne olduğunu bildiren, adaletin iyi, zulmün kötü, çalışmanın faydalı, tenbelliğin zararlı olduğunu öğreten, yine odur*” (Akseki, 1936, s. 52) ifadeleri ile Kur’an’ın hak, hukuk ve adaletten yana olduğu vurgulanmış halka din üzerinden bir vatandaşlık eğitimi verilmiştir. Dinin, cumhuriyet üzerinden hukuksal boyutu önem kazanmıştır.

Cihad ve Düşmanla Savaşmak isimli hutbede “*Bugün cebhedeki kahramanlar can vergisi veriyorlar, biz de hiç olmazsa mal vergisi verelim.*” (Akseki, 1936, s. 96). İfadesiyle askeri alet ve edevatlar vergi verilmesi gerektiği ve savaştan yeni çıkan bir millet oldukları için vergi verme zorunluluğu öğüt olarak işlenmiştir. Hatta ilerleyen cümlelerde çadır, at ve binek hayvanlarının, kişinin durumuna göre vergi olarak verilmesi gerektiği işlenmiştir. Din, vatandaşlık ve ahlak ile bağdaştırılmış ve topluma bu kurallar aşılarmaya çalışılmıştır.

Yalancılık En Kötü Bir Huydur isimli hutbede “*Fakat bir de yalan yere şehadet etmek mahkemeye gidip de yalandan bu böyledir demek, yalan yere yemin etmek var. İşte yalanın en çirkini, en fenası budur.*” (Akseki, 1936, s. 105). Mahkemeyi kandırmanın eleştirisi yapılmış ve yalan yere yemin edenlerin en kötü insanlar olduğu ifade edilmiştir. Hukukun yüksek bir

mertebede konumlandırılması ve yapılması gereken vatandaşlık ödevleri topluma anlatılmıştır.

Gençliğin Kıymeti isimli hutbede, çalışmanın öneminin vurgusu yapılmış *“Adaletten ayrılmayan hakimlerin yevmi kıyamette nail olacakları mertebe, en yüksek bir mertebedir.”* (Akseki, 1936, s. 111). Memurlara, adaletin koruyucusu olan hakimlere mesleklerini doğruluk ile yapmaları gerektiği ve yozlaşmamaları hakkında uyarı yapılmıştır.

Cana Kıymanın Ağır Cezası isimli hutbede, *“... insanlar için bir takım tabii haklar vardır. Bu haklarda, bütün insanlar müşterektir. Hiçbir ferd bunlardan mahrum edilemez. İşte her bir ferdin yaşamak hakkı da tabii haklardandır.”* (Akseki, 1936, s. 398). Yaşama hakkının anlatıldığı bu hutbede hukuki dil, doğru ve güzel bir şekilde kullanılırken hem dine hem de hukuka aykırı olan öldürme eyleminin altı çizilmiş, hukuk ve dinin ortak paydada hareket ettiği gözlenmiştir.

“Adalet demek, her ferdin hukukunu tanımak, hiçbir kimseye zarar iras etmemektir. Öyleyse, başka insanların hayatına kendi hayatımız gibi hürmet etmek bizim için dini bir vazifedir.” (Akseki, 1937, s. 31) Toplum arasındaki birlik ve beraberliği sağlamak için yazılan bu hutbede, hukuk üzerinden bireysel haklar tanıtılmıştır.

Adalet ve Müsavat isimli hutbede, eşitlik ilkesinin her konu bağlamında işlendiğini görmekteyiz. Din, maddiyat, aile, soyluluk fark etmeksizin her insana karşı adil olma öğüdü verilmiştir. *“Bu adalet düsturu, büyük, küçük herkesi hakkın büyüklüğü önünde diz çöktürüp hakka boyun eğdiriyor.”* (Akseki, 1937, s. 164) Burada etkenlerden çok adaletin, doğrunun büyüklüğüne dikkat çekilmiştir.

3.6 Hutbelerde Birey ve Yeni Ahlak

Hutbelerde sık tekrarlanan konulardan biri çalışkanlıktır. Halka sık sık çalışkan olma öğüdü verilir. *“Dünyada çalışan kazanır ve çalıştığıнын faydasını ahirette de görür”* (Akseki, 1936, s. 20). Çalışkanlığın, bu dünyaya ve ahirete olan faydası vurgulanmıştır ve halka çalışkanlık bilinci aşılanmıştır.

“...ilim ve hüner sahibi olmiya çalışmalı; vaktinde ibadetimizi yapmalı; ahlakımızı güzelleştirmeliyiz. Her insan, halalından para kazanarak, hayır ve hasenat yapmalı; ailesine, milletine ve bütün insanlara faydalı bir adam olmanın yoluna bakmalıdır.” (Akseki, 1936, s. 66). Eğitim, bilim, dini sorumluluklar ahlakın ögesi sayılmış, ayrıca meşru yollarla para kazanarak ülkeye yardım etmenin önemine değinilmiştir, din ahlakın bir alt başlığı olarak yer almıştır.

“Temiz ahlaklı insanlarla oturup kalkan ve temiz muhitlerde yaşayan insanlar; güzel kokular satan bir adamın yanında oturanlara benzer.” (Akseki, 1936, s. 76). Topluma ahlak bilincinin yayılmasının en büyük etkeni olarak, ahlaklı insanlarla bir arada olunması gerektiği öğüdü verilmiştir.

Hutbelerde çalışmanın önemine sık sık değinildiğinden bahsetmiştik. “Arkasında odun taşıyarak geçinmek, dilencilik zilletinden bin kat hayırlıdır...” (Akseki, 1936, s. 155). Burada yapılan dilencilik eleştirisi, kişinin geçimini emek ile sağlaması gerektiğini ifade etmiştir; ayrıca çalışkalığın bir vatandaşlık ödevi olduğu topluma aşılannmıştır.

Somuncu Baba’ya ait olduğu bilinen ve hutbelerde aziz bir Türk şairi olarak ifade edilen kişinin bir rubaisine yer verilmiştir. “Alemin neşeli sabahında/ Göz açandan gider bütün korku/ Her sehar feyzı hak olur taksim/ Rızka manidir ol zaman uyku” (Akseki, 1936, s. 160). Sabah erken uyanmanın önemine değinilmiş ve bu sayede bir Türk şaire de atıf yapılmıştır.

İktisat ve tasarruf ile ilgili art arda üç hutbe yazılmış, iktisatın ve tasarrufun önemine, savurganlığın zararlarına değinilmiştir. Bireyin bunlara dikkat etmesi, toplumu kalkındırır mesajı verilmiştir. “Yakın akrabanızı, muhtaçları koruyun, onların yardımlarına koşun; lakin elinizde ve avucunuzda olanı saçıp savurmayın, israf etmeyin...” (Akseki, 1936, s. 190). Yardımlaşmaya birlik ve beraberliğe değinilirken, bunların yapılışında tasarruflu olmak gerektiği de vurgulanmıştır.

“Biz Türkler; milli ve dini terbiyemiz itibariyle gayetle muktasid, tutumlu bir milletiz.” (Akseki, 1936, s. 193). Tasarrufun, tarihin eski dönemlerinden beri milli ve dini bir davranış olduğuna, Türk kimliğinde önemli işlevi olan

bir öge olduğu vurgulanmıştır; yine İslam'ın Türk milleti ile olan benzerliği halka açıklanmıştır.

“Biz Türkler; alicenab bir milletiz. Cömerdlik bizde fitri bir seciyedir. Beşer tarihinde bununla nam almışsızdır.” (Akseki, 1936, s. 198). Misafirperverlik ve yardımseverlik konularına yukarıdaki cümlelerle giriş yapılmıştır. Türk örfü işlenmiş, tasarruf ve cimriliğin birbirinden farklı olduğu, bu sebeple yardımlaşmanın milli ve dini bir ödev olarak karşımıza çıktığı görülür.

Sanat, ticaret ve ziraat ile ilgili art arda üç hutbe yazılmış, içerik anlamında toplumu bu dallara özendirmek, ülkeyi kalkındırmak, yerli üretim ve tüketim teşviği amaçlanmıştır. “İnsanın elinde bir hüneri olursa dünyada sıkıntı çekmez. Efradı hüner sahibi olan millet kimseye minnet etmez.” (Akseki, 1936, s. 342). Sanatın birey, toplum ve ülke için önemine değinilmiş, sanat ve hüner konusu her anlamda üretici olmakla işlenmiştir. Bireyin hüner sahibi olması sebebiyle, diğer ülkelerle rekabet edileceği vurgulanmıştır.

Ticaret konusu peygamber konusu üzerinden işlenmiş “Ticaret olmadıkça yaşamak ta yolunda olmaz. Hangi millette ticaret ileri gitmişse o millet yükselmiş, şehirleri, köyleri mamur olmuş, ahalisi fakirlikten kurtulmuştur. Ticaret milli hayatın ruhu ve temelidir.” (Akseki, 1936, s. 348). Hem dini hem de milli öğelerle bireyin ticarete özendirilmesi, ticaretin ülkeyi kalkındırabilecek büyük bir işlevinin olması açıklanmış, ayrıca hutbede ticaret etiğinin önemine de değinilmiştir.

“Ziraati kolaylaştıran, ziraatte feyiz ve bereketi ziyadeleştiren yeni usulleri almak ve kabili tatbik mahallelerde bunları tatbik etmek dinimizin emirlerindendir.” (Akseki, 1936, s. 354). Tarımın gelişmesi için teknolojinin takip edilmesine vurgu yapılmış ve yeni tarım aletlerinin kullanılmasına teşvik edilmiştir. Dinin bilim ile olan ortaklığı iktisadi konular üzerinden de işlenmiş, bu doğrultuda dinin etki alanından yararlanılmıştır.

3.7 Hutbelerde Kadın, Kadın ve Aile, Çocuk ve Eğitim

Çalışmanın misyonu olan hutbelerin, Cuma veya bayram namazlarında erkeklere okunduğunu biliyoruz; bu sebeple hutbelerde kadınların çok fazla yer almadığını söylemek mümkündür. Ancak genele göre kısıtlı da olsa kadınlara ve dolaylı yollarla kadınları da ilgilendiren evlilik, aile, çocuk gibi faktörlerin işlendiği söylemek yanlış olmaz.

Yeni Hutbelerim Birinci Kısım'da kadınlardan ziyade, aile ve çocuk konularına daha fazla yer verilmiştir. Birinci Kısım'ın yoğunluğu aile yerine din, iman, vatan ve vatanperverlik konuları üzerinden şekillenmiştir (Akseki, 1936).

Ancak Yeni Hutbelerim İkinci Kısım'da “Aile Hakları, Aile Saadeti Karı ile Kocanın Karşılıklı Vazifeleri, Evlenmek ve Evlad Yetiştirmek, Evlad Sevgisi, Aile Halkının ve Bütün İnsanların Mütakabil Vazife ve Mesuliyetleri, Ana- Baba Hakkı, Anaya- Babaya İtaat” art arda yedi hutbe ile aile konusu temele alınarak, kadınlara yer verilmiş ve Birinci Kısım'a nazaran bu konular üzerinde daha fazla durulmuştur (Akseki, 1937).

Hutbelerde öncelikle kadın konusunun nasıl işlendiğine bakacağız. Birinci Kısım' da kadınların istisnai şekilde işlendiğinden bahsetmiştik. Bu doğrultuda kadın konusu, kadınların özel günlerinden dolayı muaf tutulduğu ibadetler ile açıklanmıştır.

“Emzikli kadınlara da izin vardır. Eğer zayıf olup da oruç tutunca vücudun [vücuttan] düşecek, yahud [yahut] sütü azalıp çocuğa zarar gelmek korkusu olursa onlar da oruçlarını sonra tutarlar. Lohusalar ile aybaşında âdet gören kadınlar; o hallerinde iken namaz da kılamaz, oruç da tutamazlar; Lâkin o halleri geçtikten sonra oruçlarını gününe gün tutarlar” (Akseki, 1936, s. 267)

Dini ibadetlerde, kadınların ibadetlerini hangi durumlarda gerçekleştirmeyeceği konusunda bilgi verici bir aktarımdır. Birinci kısımda bilimin önemine yer yer vurgu yapılmıştır. Bunun için eğitim konusu, mühim konular arasındadır.

“Bundan ötürüdür ki, Müslümanlık ilme en yüksek payeyi vermiş, bilenlerle bilmiyenlerin [bilmeyenlerin] bir olamayacağını [olmayacağını], ilim için belli bir hudud, muayyen bir zaman ve mekân olmadığını bildirmiş, akli ve fikri tekâmülü hazırlayan [hazırlayan] ilimleri öğrenmeyi kadın ve erkek her mü'min üzerine farz kılmıştır (Akseki, 1936, s. 338).

Eğitimin, toplumun her kesimi için çok önemli olduğunu, kadın ve erkek arasında eğitimde bir ayrımcılık olmadığını dinin, eğitimde eşitlik taraftarı olduğu vurgulanmıştır.

İkinci Kısım'da daha önce bahsedildiği üzere, daha fazla kadınlar üzerinde durulmuştu. Özellikle Hz. Peygamber'in kadınlara olan tutumundan bahsedilmiştir.

“Efendimizin bekârlık hayatı bütün mânasile nezih, aile hayatı ise çok muntazam idi. Onlarla gayet iyi geçinir ve onları asla gücendirmez; ev işlerinde kendilerine yardım ederdi. <<Kadınlarınıza iyilik ediniz, onlara kaba muamele yapan kötü insanlardır>>Buyururlardı” (Akseki, 1937, s. 72)

Bu aktarımda peygamberin sünneti üzerinden kadınlara nasıl davranılacağı, kadınlara ev işi gibi görünmeyen işlerinde yardım edilmesi gerektiği, kadınlara gösterilen tavır ve tutumun nazik olması gerektiği vurgusu yapılıyor. *“Efendimiz daima mazlûmların [mazlumların] tarafını güder ve kadınların hukukunu çok himaye ederdi. Son nefesinde bile kadınların haklarına riayet etmeyi tavsiye etmiştir”* (Akseki, 1937, s. 73). Kadınların haklarının korunmasının önemi ve bütün toplumda bunun yer edebilmesinin önemi vurgulanmıştır. 1937'de yazılan bu hutbenin kadınların toplumda daha fazla yer aldığı zamanlara denk gelmesiyle beraber, sünnet ışığında kadınlara davranışların olumlu anlamda evrilmesinin amaçlandığı görülmektedir.

“Zulmün Sonu” isimli hutbede, erkekleri muhatap alarak *“Allaha, kendi nefesine, ailesine ve çocuklarına karşı vazifelerini tam yapmamak zulümdür. Bunlar ister sözle ister isle ne suretle olursa olsun zulümdür”* (Akseki, 1937, s. 189). İfadesi ile kadınların dolaylı olarak vurgulandığını söylemek mümkündür. Ayrıca zulüm kavramı içerisinde, sözlü ve fiziki şiddet gibi unsurların reddedildiğini görebiliyoruz.

İkinci Kısım'da kadınlarla ilgili değinilen başka bir konu ise kürtaj konusudur. “Çocuk Düşürmenin İçtimai ve Ahlaki Zararları” isimli hutbede kürtaj eleştirisi yapılmıştır. Öncelikle kürtajın hangi yollara yapıldığı kısaca anlatılıp ardından bunun halk arasında ne kadar yaygın olduğuna yer verilmiş.

Kürtajın dine ve hukuka aykırı olduğu, özellikle günahı üzerinde durulmuştur.

“Çok teessüfe şayandır ki; bu fena itiyad köylerden ziyade şehirlerde ve münevver zannolunan aileler arasında görünmektedir” (Akseki, 1937, s. 305). Bu ifade ile kürtajın yoğunlukla yapılan noktaları anlatılmıştır.

“Bu çirkin hareketin dini ve ahlaki fenalıklarından başka içtimai, siyasi ve sıhhi cihetlere ait olan zararları da çok acıklıdır. Kim bilir? Bu masum yavru, belki de yarının büyük bir alimi, bir kâşîfî, bir san'atkârı olacaktı” (Akseki, 1937, s. 305). İfadesi ile kürtaj üzerinden ileriki zamanlar ve nesiller hesaba katılmış, kürtajın bireysel bir tutum olmadığı dolaylı olarak topluma etkisi gösterilmiştir. *“Bugün hükümetimiz asırlarca ihmal edilen nüfus siyasetindeki boşluğu doldurmak için çalışıyor. Bütün idare şubelerini faaliyete geçirmiştir. Bu fasılasız mesai karşısında bazı ailelerin bu menfur hareketleri teessüfle karşılanmaz mı?”* (Akseki, 1937, s. 306) bu hutbenin işlenerek yazıldığını, sonlara doğru da amacını açıkça belli ettiğini söylemek mümkündür. Kürtaj konusuna değinmenin aslında bir nüfus politikası olduğu, nüfusu artırmak için camiye gelen vatandaşında bilgilendirilmesi gerektiğini anlıyoruz. Nüfus politikasının camilerde işlenmesi, onun toplumun geneline hitap eden bir politika olduğunun göstergesidir.

Hutbelerde aile konusu, sık sık işlenen konulardan bir tanesidir. Ailenin önemi, nasıl olması ve olmaması gerektiği, dini ve geleneksel normlarla açıklanmıştır. *“Bir aile efradında doğruluk olmazsa onların arasında ülfet, muhabbet, emniyet ve itimat olamaz!”* (Akseki, 1936, s. 103). Doğruluk ve dürüstlüğün olmazsa olmaz olduğuna dikkat çekilmiştir.

“Üçüncü vazife de ailemize karşı borçlu olduğumuz vazifelerdir. Aile vazifeleri denilince evvelâ kadınla erkeğin birbirlerine karşı müteakabil vazifeleri hatıra gelmelidir, ilk aile yuvası zevce zevce ile kurulur. Sonra çocuk gelir, bu def'a ana, babanın evlâda, evlâdın ana, babaya karşı vazifeleri doğar. Ailenin ve cemiyetin saadeti bu vazifelerin güzelce yapılmasına bağlıdır”. (Akseki, 1936, s. 167).”

Toplumun en küçük birimi olan ailede, her bireyin birbirine olan sorumlulukları olduğuna değinilmiştir. Bu sorumluluklar önce aile, ayrıca toplum için gereklidir.

“Biz Türkler; milli ve dini terbiyemiz itibarile gayetle muktasîd, tutumlu bir milletiz. Tarihin eski devirlerinden beri her Türk ailesi masrafını

kazancına uydurmağa, borçlanmamağa çalışır". (Akseki, 1936, s.193). "İktisat ve Tasarrufun Ehemmiyeti" isimli bu hutbede aile konusuna eski Türk tarihinden atıfta bulunulması önemlidir. Tasarrufun bir Türk aile geleneği olduğu ve özümüze ailecek dönmemiz gerektiği anlayışı vurgulanmıştır. "Özümüze ailecek dönmeliyiz" düşüncesi çocuklar ve gençlerin yetiştirilmesi üzerinden şu şekilde işlenmiştir; "*Çocuklarımızı, gençlerimizi olsun atalarımız gibi gürbüz, iradeli, seciyyeli, faziletli görmekle iftihar edelim. Çünkü milletimiz, memleketimiz bu suretle yükselecek ve mes'ud olacaktır.*" (Akseki, 1936. s.134).

İkinci kısımda içki ve alkol bağımlılığı konusu, art arda üç hutbede işlenmiştir. Burada dikkat çeken konu ise alkolün aile kurumuna, çocuğa ve dolayısıyla topluma verdiği zararlarıdır.

"İnsanda akıl, fikir bırakmaz, insanın ahlâkını bozar, malını, mülkünü mahveder, ailesini, ocağını perişan hale getirir". (Akseki, 1937, s. 44).

"İçkinin zararı yalnız içene değil, onun evlâdına, ailesine, mensub olduğu millete de geçer." (Akseki, 1937, s. 54) gibi ifadeler ile alkol bağımlılığı aile ve toplum üzerindeki etkileri işlenmiştir.

"Bilmiş olunuz ki, medeni cemiyetlerde evin ve ailenin çok mühim bir mevkii vardır. Her ev, başlı başına müstakil bir memleket demektir. Bu ufak memleketlerin ve bunlarda yaşayan ailelerin birleşmesinden millet vücuda gelir. Bunun içindir ki ev ve aile ne derece ıslah edilir ve yükselirse onların teşkil ettikleri memleket ve millette o nispette yükselir." (Akseki, 1937, s.255).

"Aile ufak bir cemiyettir. Bu cemiyetin azaları karı, koca, ana, baba ve çocuklardır. İnsan büyük memleketine ve ulusuna ve hatta bütün insanlığa karşı borçlu olduğu vazife ve saygı duygularını evde öğrenir. Bütün sevgilerin, her türlü faziletlerin kaynağıdır.

İnsan büyüklere karşı saygılı, küçüklere karşı şefkatli, bütün insanlar için de hayırlı olmayı hep ana kucağında, baba ocağında öğrenir. Hepsinin esası ailedir.

Ev dediğimiz bu küçük memleketin ve bunun içinde yaşayanların iyi veya fena olmasından en çok mesul olan aile reisleridir. Ailenizin, çocuklarınızın her türlü harekâtından mesulsünüz. Binaenaleyh bir hükûmet reisi gibi evinizin idaresini, aile efradınızın halini ve istikbalini düşünmeniz üzerinize vaciptir." (Akseki, 1937, s.256).

Hanelerin aileye benzetilerek anlatılması, ailelerin toplumu oluşturmaları, ailenin gelişmesinin ülkeyi geliştirmesi, ülkeye olan sevginin ve vazife algısının ailede oluşması anlatılmış ve bu sayede ailenin önemi

vurgulanmıştır. Ayrıca önemli bir diğer nokta ise “otorite baba” benzerliğidir. Hükümeti yöneten kişi ile babanın benzer olması, aile ülke benzerliğini de gösterir. Bu noktada baba figürünün aile reisi olması ise kadının yönetilen bir pozisyonda olduğunun kanıtıdır.

Eğitim konusu göz ardı edilmemekle beraber, sık sık tekrarlanmıştır

“İlimsiz ne din olur ne de dünya. Bunun içindir ki, çocuklarımızı okutmak, onlara dinini ve dünyasını belletmek üzerimize borçtur” (Akseki, 1936, s. 339).

“Çocuklarınızı kendi bulunduğunuz zamandan başka bir zaman için hazırlayın, yaşayacakları zamana göre talim edin, ona göre ilim ve hüner sahibi yapın, kendi zamanınızı düşünmeyin, gelecek zamanı düşünün; çünkü onlar sizin bulunduğunuz zamandan başka bir zaman için yaratılmışlardır”. (Akseki, 1936, s.344).

Ülkenin kalkınmasının çağın ilerisinde bir eğitimle gerçekleşeceği vurgulanmış, çocukların eğitiminin milli bir vazife olduğu anlatılmıştır. Ancak bu milli vazife dini araçlarla anlatılmıştır.

“Çocuklarımıza atıcılık öğretmek, askeri talimler yaptırmakta Peygamberimizin emirlerindendir.” (Akseki, 1937, s.204). Çocukların özellikle askeri alanda eğitilmesi ve bu eğitimin Peygamber öğüdü olduğunun vurgusu, hem milli hem de dini duygularla çocukların eğitilmesi gerektiği belirtilmiştir.

“...çocuklarınıza fena örnek olmayın, çocuklarınızı birbirinden ayırıp seçmeyin, birini nasıl severseniz, diğerini de öyle sevin...” (Akseki, 1937, s.251). Çocuklar arasında eşit davranılmasının tavsiyesi verilmiştir. Ayrıca bir ebeveynin çocuğuna iyi bir misal teşkil etmesi gerektiği, mesaj olarak verilmiştir.

“Çocuklarını okutup güzel terbiye etmek, memlekete terbiyeli ve yüksek ahlaklı evlâd yetiştirmekte ahiret için bir hazırlıktır. Çocuklarını bu suretle yetiştirebilmiş olanlar bunun mükâfatını öldükten sonra da göreceklerdir.” (Akseki, 1937, s.367).

Öncelikle ülkeye faydalı, eğitilmiş ve ahlaklı çocuk yetiştirmenin bir görev olduğu ve tüm bu meziyetlere sahip çocuk yetiştiren ebeveynin hem bu

dünyada hem de diğ er dünyada muvaffak olacağı belirtilmiş. Hutbelerde sık tekrar edilen bir diğ er konu ise hem bu dünya için hem de diğ er dünya için çalışmaktır. İyi bir evlat yetiştirmeyle, bunun sağlanacağına dikkat çekilmiştir.

SONUÇ

Yeni Hutbelerim kitapları değindikleri konular, içerikleri ve kattıkları yorumlar bakımından zamansız bir çizgide yazılmışlardır. Her zamana kolaylıkla uyum sağlayabilecek ve her dönemin sorunlarına bir cevap niteliği taşımışlardır. Ayet, hadis, kıssa ve ananelerle metinleri zenginleştirmişlerdir.

Yeni kurulmuş ilerleme amacı olan bir ülkenin faydalarına göre yazılan hutbelerde yeni birey yeni toplum algısı yüksektir. Bireyleri teker teker hedef alan metinler yazılmış böylece her birey iyi olmayı hedeflerse toplumda iyi olur bakış açısı mevcuttur. Bu noktada hutbelerin “*birey toplum içindir*” düşüncesiyle kaleme alındığını söylemek mümkündür.

Eğitim, çalışkanlık ve ahlak konuları sıklıkla vurgulanırken tüm bunların toplumu dolayısıyla ülkeyi kalkındırma gücü olacağını söylemek yanlış olmaz. Vatandaşın yapması gerekenler bir vazife bilinciyle aktarılmış ve bu vazifeleri yapanlar sevap kazanırlar ifadesiyle hem milli hem de dini vazifelerin yerine getirileceği açıklanmıştır. Dinin ahlakın bir alt başlığı halini aldığı söylemek mümkündür.

Devlet politikalarına da değinilen hutbelerde nüfus politikası, eğitim politikası ve iktisadi politikalar yer almıştır. Özellikle gelecek nesillere vurgu yapılarak onların sağlıklı, eğitimli ve becerikli olmaları için çalışılmasına değinilmiştir. Cehalet konusu sıklıkla eleştirilmiş, çalışkan olma öğüdü verilmiştir. Savaş dolayısıyla yetim ve öksüz çocuk sayısının fazlalığına değinilmiştir onlara yardım etmenin hem dini hem vicdani ve ülkeye faydalı olduğu konuları vurgulanmıştır. Böylece kayıp nesli önleme amacıyla olduğu söylenebilir.

İnkılapların önemine ve gerekliliğine yapılan vurgularda cumhuriyetin toplum tarafından da meşru bir zemine oturtulmaya çalışıldığı görülmektedir. Eğer ki bir sömürge ülkesi olunsaydı düşüncesiyle senaryolar yazılmış halkın otoriteye şükran duyması amaçlanmıştır. Komutan, müdür ve cumhur reis gibi her türlü otoriteye itaat etme konuları işlenmiştir. Mustafa Kemal’e hutbelerde yer verilmiş ve ondan “BÜYÜK GAZİ” ifadeleriyle bahsedilmiştir.

Düşman faktörü dönemin zorluğu sebebiyle sıkça işlenmiş düşmana karşı güçlü olmalıyız mesajı verilmiştir. Askeri kuruma ve askerlere maddi yardım yapılması gerektiği iyi Müslüman ve iyi vatandaş olma görevi olduğu işlenmiştir.

Milli tarihe yer verilmiş atalarımız gibi olalım düşüncesiyle beceri, askerlik, aile yaşantısı konular ele alınmıştır. Ayrıca Osmanlı'dan önceki dönemlere de atıflar yapılmıştır. Osmanlı'nın son zamanlarındaki olumsuz durumlardan bahsedilmiş ve cumhuriyetle beraber yeni düzenin olumlu yanları işlenmiştir. Yeni kurumlar, açılan fabrikalar ve katedilen yol açıklanmıştır.

Birey özgürlüklerine değinilmiş ve hürriyetin önemi vurgulanmıştır. Ayrıca hukuk konusu önemli görülmüş, bireysel haklar genellikle hukuk dili kullanılarak açıklanmıştır. Mahkemeyi kandırmanın hem dinen hem de vatandaş olarak yanlışlığı açıklanmıştır.

Yerli malı üretim ve tüketime halk teşvik edilmiş, tasarruflu olma düşüncesi aktarılmıştır. İhtiyaç sahiplerine yardım edin mesajı verilirken cömert olunması gerektiği vurgulanmış tasarruf ve cimriliğin aynı şey olmadığı işlenmiştir.

İşlenen konular itibariyle devlet eliyle toplumun şekillendiğini ve tamamen devlet fikrine ait cumhuriyet ideolojisinin razı olacağı vatandaş yaratma amacı hakimdir. Siyasetin dini araç haline getirerek yeni bir toplum yaratma çabası ve bunun sağlanabilmesi için din dilinin Türkçeleştirerek uygun bir ortam elde edildiğini söylemek mümkündür.

Hutbelerde dinin, farklı ögeler ile ittifak halinde olduğu söylenebilir. Din; millilik, bilim, hukuk, iktisat ile bir ittifak halinde olarak açıklanmıştır. Bu ifadeler ile “İslam Türklere uyumlu bir din” algısı yaratılmış, bu algı doğrudan ahlak ve kültür ile ilintiliyken, dolaylı olarak din ile ilişkilendirilmiştir. Hutbeler konu ve içerik, özelinde de cumhuriyet rejimi ve din arasında bir köprü görevi üstlenerek topluma cumhuriyet rejiminin öğretilerini aşlamıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2020). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akın, A. (2006). “Osmanlı’da Din Görevlisinin Konumu Üzerine Değerlendirmeler (Bursa Örneği)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8, ss. 65-104.
- Akseki, A. H. (1936). *Yeni Hutbelerim Birinci Kısım*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
- Akseki, A. H. (1937). *Yeni Hutbelerim İkinci Kısım*. İstanbul : Cumhuriyet Matbaası.
- Altınkaş, E. (2011). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydınlar: Kurucu İdeolojinin Seçkinleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 7/14, ss. 114-132.
- Apaydın, C. (2017). “Belgeler Işığında Tekke, Zaviye ve Türbelerin Kapatılması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C.16, S.32, ss. 149-171.
- Arslan, R. (2019). “Atatürk’ün Balıkesir Ziyaretleri”, *Belgi Dergisi*, C.2, S. 18, ss. 1281-1300.
- Ateş, T. (2001). “Kemalizm ve Özgünlüğü”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 2: Kemalizm*. der. A. İnsel, (s. 317-322). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aybudak, U. (2022). *Türkiye’de Devlet Ve Cemaatler Laiklik Sözleşmesi*. Siyasal Kitabevi .
- Aykutalp, A. (2019). “Tek Parti Döneminde Din Devlet İlişkileri Ve Dini Oluşumlar”, *Tarihsel Süreçte Türkiye’de Din Ve Siyaset*. der. A. Çelik, & A. C. Çiçek, (s. 49-67). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.
- Başgil, A. F. (2007). *Din Ve Laiklik*. İstanbul: Yağmur Yayınevi.

- Belge, M. (2001). “Mustafa Kemal ve Kemalizm”, *Kemalizm*. der. A. İnel, (s. 29-43). İstanbul: İletişim Yayınları .
- Bilgin, B. (1983). “Atatürk Ve Din”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.26, S.1-4, ss. 265-273.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Bulut, M. (1999). “Osmanlı Devletinde Dini Teşkilatlanma Ve Yaygın Din Eğitimi”, *Diyanet İlmi Dergi*, C.2, S.35, ss. 101-117.
- Can, M. Z. (2015). “Erken Cumhuriyet Dönemi Kur’an Çevirilerinin Çeviribilimsel Açısından İncelenmesi”, *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, S.49, ss.461-475.
- Cüre, İ. (2021). “Tekke ve Zaviyelerin Kapatılmasından Sonra Türkiye’de Tarikatlar:Cumhuriyet Döneminde Cerrahilik”, *9. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı III*, (s. 103-116). İstanbul.
- Çağlar, İ. (2015). “Taşradaki Madunlar: Erken Cumhuriyet Döneminde Muhafazakâr Muhalefet”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.10, S.1 ss.109-134.
- Çelik, İ. (2005). *Bir Eğitim Kurumu Olarak Tekke ve Zaviyeler*. Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum. (Tez No. 163014).
- Çevik, Z. (2021). *Atatürk’ün Balıkesir Zağnos Paşa Camii ’nde Verdiği Nutku*. Atatürk Ansiklopedisi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturkun-balikesir-zagnos-pasa-camiinde-verdigi-nutku/html>, (Erişim:13.04.2021).
- Çınar, F. (2013). “1924’ten 2000’e Kadar Uygulanmış Olan İmam Hatip Lisesi Öğretim Programlarının Analizi Ve Karşılaştırılması”, *Milli Eğitim Dergisi*, C.42, S.197, ss. 180-208.

- Doğan, R. (1998). “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Yaygın Din Eğitimi Açısından Hutbeler”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.2, ss. 5-51.
- Dokuyan, S. (2021). “Tekkelerin Kapatılması Ve Tasfiye Süreci (1925-1938)”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S.98, ss. 217-244.
- Duman, M. Z. (2010). “Türkiye’de Laiklik Sorununun Siyasal Temelleri”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, C.7, S.7, ss. 284-304.
- Dutar, Ş. (2015). *Cumhuriyet Dönemi Din Politikaları Ve Toplumsal Tepkiler (1923-1960)*. Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar. (Tez No.415568).
- Erdoğan, A. (2021). “Atatürk’ün Kur’an-I Kerim’i Türkçeye Tercüme Ettirme, Hutbe Ve Ezanı Türkçe Okutma Çalışmaları Hakkında İnceleme”, *Erciyes Akademi*, C.35, S.4, ss. 1409-1423.
- Erdoğan, S. S., Taşçı, M. N., & Yıldız, H. (2019). “1923-1950 Yılları Arası Cumhuriyet Halk Partisi Politikalarının Demokrasi Ve Diktatörlük İlişkisi İçerisinde Değerlendirilmesi”, *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C.6, S. 2, ss. 299-312.
- Erkol, M. (2014). *Cumhuriyetin Din Politikası (1923-1939)*. Doktora Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. (Tez No. 383585).
- Georgeon, F. (2009). “Bir Kimlik Arayışı Türk Milliyetçiliği”, *Osmanlı Türk Modernleşmesi*. der. A. Berktaş, (s. 1-22). Yapı Kredi Yayınları.
- Gökçe, Z. Y. (2011). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Kadın Kimliğinin Oluşumu: Kadın Yolu Dergisi’nde Kadının Temsili*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. (Tez No. 317193).

- Gökalp, Z. (2019). *Türkçülüğün Esasları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları
- Gözaydın, İ. (2020). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi* . İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hayes, C. J. (1995). *Milliyetçilik Bir Din*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- HEPER, M. (2006). *Türkiye’de Devlet Geleneği*. Ankara: Doğu Batı.
- Jaschke, G. (1972). *Yeni Türkiye’de İslamlık* . Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kara, H. (2017). “Tek Parti Dönemi Din Politikası (1923-1946)”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.9, S. 19, ss. 111-136.
- Kara, İ. (2019). *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam 1*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kara, İ. (2019). *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslam 2*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Karakaş, M. (2013). “Türkiye’nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.8, S.2, ss. 1-44.
- Kayadibi, F. (2000). “Atatürk’ün Dinî Yönü ve Din Eğitime Bakışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* , C.16, S.48, ss. 675-698.
- Keyifli, Ş. (2013). “Cami İçi Din Eğitimi Ve İletişimi Süreci Olarak Hutbeler”, *Ekev Akademi Dergisi*, S.55, ss.71-88.
- Kılıç, M. (2017). “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet İle Vatandaş Arasında Bir İletişim Aracı Olarak Hutbeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.17, S.35, ss. 137-166.

- Koç, D. (2020). “Öcü Geçmiş, Yüceltilen Bugün Ve Umutlu Gelecek: Türk Kadın Yolu Dergisi’nde Siyasi Söylem”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.39, S.67, ss. 585-609.
- Köker, L. (1993). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köktaş, M. E. (1997). *Din Ve Siyaset Siyasal Davranış Ve Dindarlık*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Köse, Ö. (2020). “Geç Osmanlı Ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Kadınların Var Olma Mücadelesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* , ss. 257-265.
- Kushner, D. (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*. İstanbul: Kervan Yayınları.
- Lewis, B. (2021). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Mardin, Ş. (2021). *Türkiye, İslam ve Sekülerizm* . İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Nazıroğlu, B. (2013). *Vatandaşlık Ve Din Eğitimi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Oba, A. E. (2020). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Öğün, S. S. (2000). *Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik* . İstanbul : Alfa.
- Önder, M. (2012). “Milli Mücadele Yıllarında Atatürk, Dini Yayınlar Ve Din Adamları”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.17, S.1, ss.75-83.
- Özbolat, A. (2012). “Bir Ulus Yaratmak: Erken Dönem Cumhuriyet Romanında Din Adamının Temsili”, *Turkish Studies International*

Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, C.7, S.4, ss. 2473-2483.

Özdalga, E. (2022). *Pulpit, Mosque And Nation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Özkan, K. (2014). “Türk Modernleşmesinde Pozitivizmin Bilim Algısı”, *Belgi Dergisi*, S.7, ss. 923-951.

Özkay, N. (2017). *Nezihe Muhiddin ve Türk Kadın Yolu Dergisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. (Tez No. 502811).

Özkırımlı, U. (2013). “Türk Milliyetçiliğinin Etnisiteyle İmtihanı: Bir Utangaç Aşk Hikayesi”, *Türkiye'nin Yeniden İnşası*. der. F. Keyman, (s. 79-95). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Renan, E. (2016). *Ulus Nedir?* İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Sağ, V. (2001). “Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kadını ve Atatürk”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.2, S.1, ss. 9-23.

Salman Bolat, B. (2014). “1930 Kadınlara İntihap (Seçme- Seçilme) Hakkı Verilmesine Yönelik Tutumlar”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.19, ss. 27-49.

Sarıkoyuncu, A. (2007). Atatürk, Din ve Din Adamları. 38. *ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi* (s. 511-541). Ankara: Bildiriler, Din, Cilt II.,

Sarınay, Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları (1912-1931)*. İstanbul : Ötüken.

Sayarı, B. (1978). Türkiye'de Dinin Denetim İşlevi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* , C.33, S.1, ss 173-185.

- Serter, G. (2020). “1923-1960 Arası Süreçte Türkiye’de Cumhuriyet - Muhafazakârlık Geriliminin Mekânsal Yüzü”, *Siyasal: Journal of Political Sciences (Online)* , C.29, S.1, ss. 113-141.
- Tanfer, M. V. (1999). “Atatürk’ün Din Ve Lâiklik Anlayışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 15, S. 43, ss. 41-52.
- Terzioğlu, Z. (2007). *Basına Göre Türk Kadınının Siyasi Hakları (1930–1935)*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü, İstanbul. (Tez No. 209813)
- Toprak, Z. (1995). “Türkiye’de Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm”, *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*. der. S. Şen, (s. 39-81). İstanbul : Bağlam Yayınları.
- Uludağ, S. (2022). *Kemal*. Tdv İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kemal/html>, (Erişim: 13.05.2022).
- Üstel, F. (2015). “Vatandaşlık”, *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. der. E. A. Gökhan Atılğan, (s. 123-133). İstanbul: Yordam Kitap.
- Üstel, F. (2016). *"Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- Yanardağ, A. (2012). *Atatürk Devrimleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı (1924-1938)*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara. (Tez No. 306384).
- Yaşaroğlu, K. (2016). “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Hutbe Hizmetlerine Genel Bir Bakış”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.2, S.1, ss. 93-107.
- Yellice, G. (2018). “Erken Cumhuriyet Döneminde Türk Kadını Modernleştirme Girişimleri, Türk ve Dünya Basını (1926-1934)”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, C.16, S. 24, ss. 321-368.

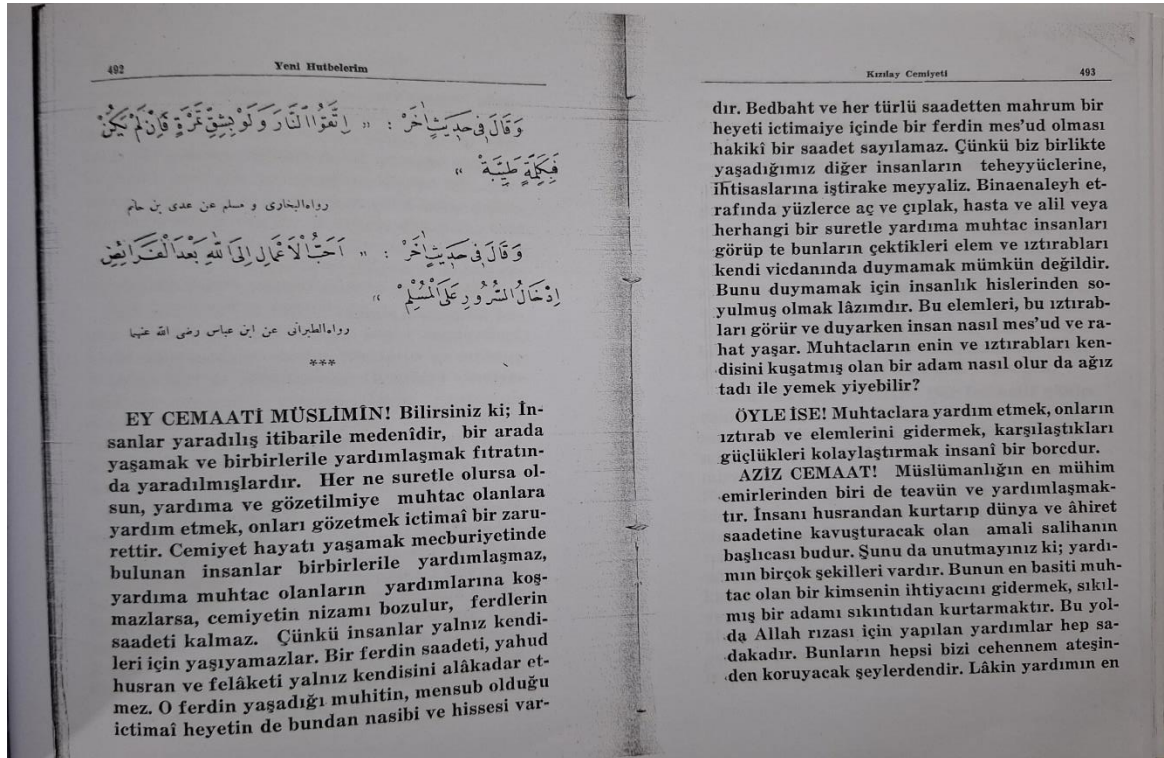
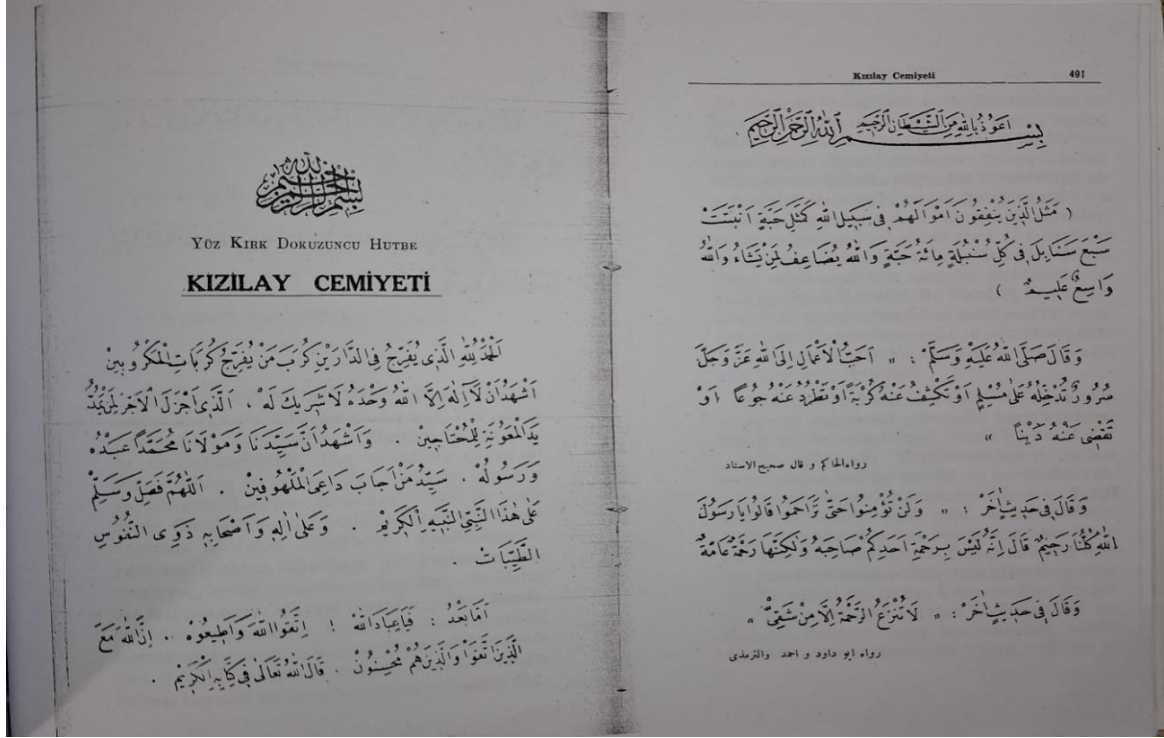
Yılmaz, Ö. (2020). “Anadolu Milli Mücadele Hareketine Tekke ve Tarikat Şeyhlerinin Katkıları”, *Journal Of Analytic Divinity*, C.4, S.2, ss. 148-165.

Zengin, Z. S. (2008). “Osmanlılar Döneminde Yaygın Din Eğitimi Faaliyeti Olarak Hutbeler”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.17, S.1, 379-398.

EKLER

Ek 1: A. Hamdi Akseki. (1937) “Kızılay Cemiyeti”. Yeni Hutbelerim İkinci Kısım. İstanbul. Cumhuriyet Matbaası. s.490-498.

faydalı olanı, ictimai ve menfaati umumî olan-
dır. İnsan bir iş yaparken daima bu ciheti düşün-
melidir. Maksad nasıl olursa olsun bir işi yap-
mak, bir sadaka vermek değil, yerinde yapmak
ve yerine vermeğe çalışmaktır. Bunun için, yar-
dımın en yüksek ve en faydalı şekli hayır mües-
seselerile yapılanlardır. Felâkete düşenlere tam
zamanında yardım edebilmek ve en ufak bir yar-
dım ile ızdırab ve elemelerini gidermek ancak ce-
miyetlerle, hayır müesseselerile olabilecektir.

CEMAATI MÜSLİMİN! Bilmiş olunuz ki; bu-
gün memleketimizde birçok hayır cemiyetleri,
hayır müesseseleri vardır. Bunların en mühim-
lerinden biri de Hilâliahmer (Kızılay) Cemiye-
tidir. Bu cemiyetin memleketimize yapmış ol-
duğu yardımlar sayılamıyacak kadar çoktur.
İnsanlık ve şefkat duygularından doğan ve her
tür türlü övmeğe lâyık olan bu cemiyet, yurdumuz-
da bundan (59) yıl önce kurulmuştur [*].

Bu hayırlı ve insanî müessesenin memleketi-
mize yaptığı hizmetler her türlü takdirlerin üs-
tündedir. Evet savaşta (harbde) yaralı asker-
lerimizin yaralarını saran, barışta: Yangın, su
basması, yer sarsıntısı, kuraklık, bulaşık hasta-
lıklar gibi insanların başlarına gelmekte olan
felâketlerde yardıma koşan hep o muhterem
Kızılay Cemiyetidir. Yurtdaşlarımızın ve bütün
dünya uluslarının sevgisini kazanmış olan bu

[*] Sene değişikçe bir sene ilâve etmeyi unutmamalıdır.

temiz Cemiyet, sadece Cümhuriyetimizin kurul-
duğu 29 Tegrinievvel 1923 ten 30 Nisan 936 gün-
üne kadar yukarıda saydığım işler yolunda (3)
milyon (851) bin (641) lira harcamıştır.

MÜSLÜMAN KARDEŞ! On iki, on üç yıl için-
de sarfedilen bu mühim yekûn nereden gelmiş-
tir bilir misiniz? İşte bütün bu yardımlar; göz-
beğemiz olan Cümhuriyet Hükûmetimizin bu
kıymetli Cemiyete vermiş olduğu bir takım gelir
kaynaklarından; Cemiyete aza yazılanların her-
hangi bir suretle yardımın bulunanların ver-
dikleri ve bir de hususî idarelerle belediyelerin
bütçelerinden ayırdıkları paralardandır. Cemi-
yet yaptığı yardımları bunlarla yapmıştır.

CEMAATI MÜSLİMİN! Her felâketli günle-
rimizde karşınızda daima Kızılay (Hilâliah-
mer) Cemiyetini görürüz. Öyle ise; memleketi-
mizin ve hepimizin karagün dostu olan bu Ce-
miyete kudretinizin yettiği kadar yardım ediniz.
Bugün yapacağınız yardımın, ona vereceğiniz
bir kuruşun yarın, hem de kat kat fazlasile yine
size ve hemşerilerinize geleceğine inanın. Hay-
rın ve sadakanın en yükseği işte bundadır. Kı-
zılay Cemiyetine Allah rızası için para vermek
kadar şümüllü bir hayır, pek azdır. Buna para
veren; asker ve mücahidlere, yetimlere, dullara,
kimsesizlere, düşkün biçarelere, felâkete uğrı-
yanlara yardım etmiş demektir. Hatıra getirebi-
leceğiniz her türlü yardım bunda mevcuttur.

İŞTE SEN, AZİZ KARDEŞ! Hilâliahmere ve-
receğin beş, on kuruş ile bütün bu hayırlara iş-
tirak edeceksin; bütün bunların sevabından bir
hissen olacak. Bu ne büyük ve ne şümüllü bir
yardımdır? Kolayca ve yorulmadan bu kadar
hayra iştirak etmek, düşünülürse insan için en
büyük bir nimet değil midir? İnsan kendi başına
beş, on kuruşla, bir lira ile, hattâ on lira ile, han-
gi yaralı bir askere yardım edebilir? Hangi fe-
lâketzedenin imdadına koşabilir? Bunlar kolay
şeyler midir?

ÖYLE İSE, MÜSLÜMAN KARDEŞ! Felâket-
te kendisinden yardım beklediğimiz bu Cemiyeti
yaşatmak ve onun yaptığı büyük hayırlarda bi-
zim de bir hissemiz olmak için her fırsatta buna
yardım ediniz. Bu hayır müessesesine aza olu-
nuz. Buna aza yazılmak, buna üye olmak, her
kişinin borcudur. İşte en büyük yardım senede
bir lira verip buna aza olmaktır. Buna aza yazıl-
makla hem muhtaclara yardım etmiş olursunuz,
hem de en büyük bir hayır ve sevab kazanmış
olursunuz. Onun yaptığı her hayırdaki, her insanî
işde sizin de hisseniz bulunur.

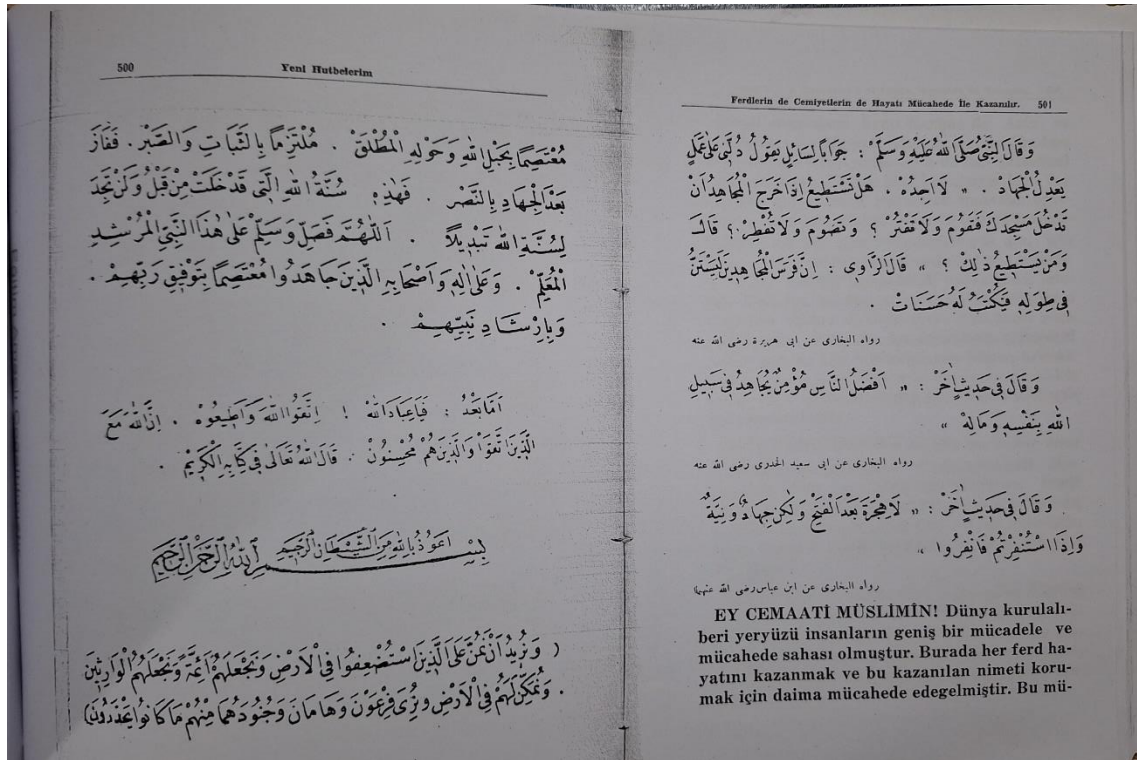
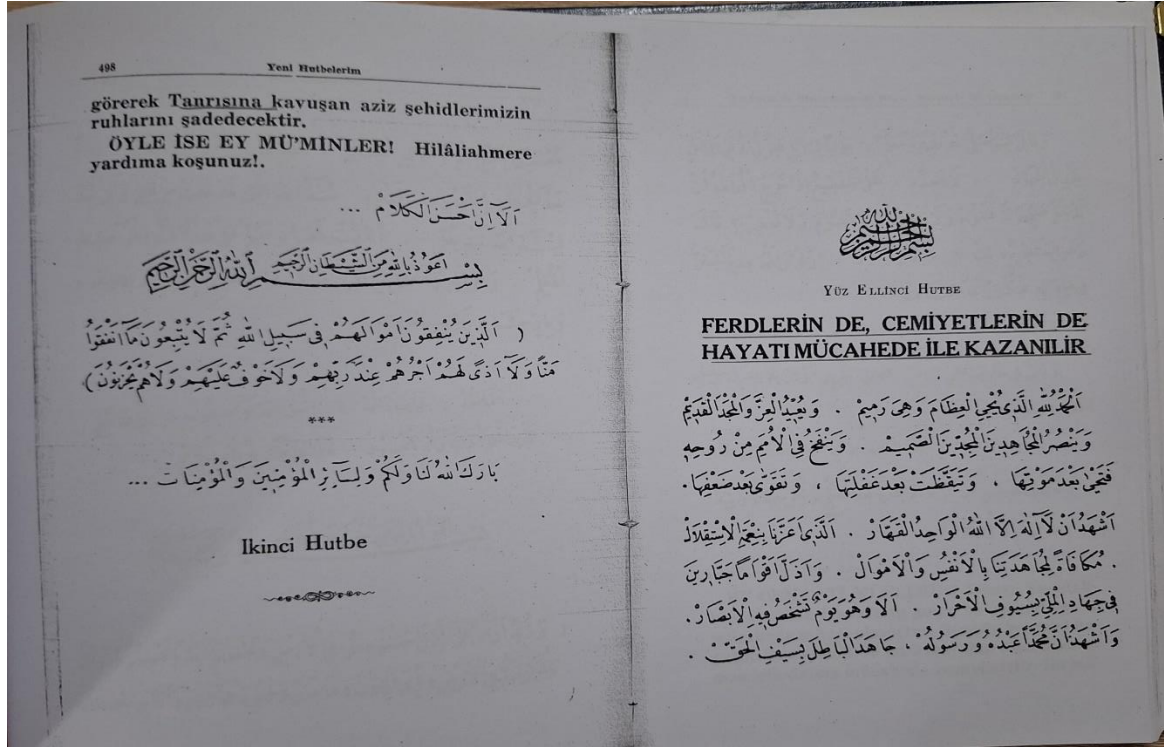
Bakınız Cenabı Hak Kur'anı Keriminde ne
buyuruyor: «Mallarını Allah yolunda, bütün
âmmeğe şamil, bir hayırdaki sarf ve infak edenle-
rin, bu gibi yerlere Allah rızası için para veren-
lerin meselî ve elde edecekleri kârı bir buğday
tanesine benzer ki yere ekilmiş ve her birinde

yüzer taneli yedi başak yetiştirmiştir. Allah, bir
buğday tanesinden nasıl yedi yüz tane bitiriyor
ve hattâ bundan kat kat fazlasını da variyor sa
böyle umumi hayırlara verilen paralara da yedi
yüz misli ve hattâ binlerce misli mükâfat verir.
Allah rızası için, güzel niyetlerle verilen sadaka-
ların, yapılan hayırların namütenahî faydalara,
sevablara sebeb olacağına hiç şübhe yoktur.
Allahın ihsanı geniş ve ilmi herşeyi muhittir.»

Peygamberimiz Sallâllahu Aleyhi ve Sellem
de şöyle buyuruyor: «Ameller içinde Allahın en
sevdiği hayır, bir müslümanı açlık veya borç ve-
ya herhangi bir sıkıntıdan kurtarmak suretile
sevindirmenizdir. Herkese karşı şefkat ve mer-
hamet sahibi olmyanlar, tam mü'min değiller-
dir. Nâsin en hayırlısı, nâsa faydalı ve yardımlı
olanlardır. Şefkatsiz ve merhametsiz olan ancak
kötü ve şakilerdir. Umumi hayırların sevabı öl-
dükten sonra da devam eder.»

Sonra her milletin medeniyet âlemindeki de-
recesi hayır müesseselerile ölçülür. Hiç şübhesiz
ki cihan tarihi aziz milletimizin merdliğini,
kahramanlığını yazarken bu seciyelerinin ya-
nında necib duygularını, şefkat ve merhamet
gibi insanî ve ahlâki meziyetlerini de kaydet-
meyi unutmamıştır. Biz de bu ataların evlâdı-
yız. Hilâliahmeri göklere kadar yükseltmek ve
iki hilâli birleştirmek emin olunuz müslüman
kardeşler; atalarımızın, ve cemiyetin yardımını

Ek 2: A. Hamdi Akseki. (1937) “Ferdlerin de, Cemiyetlerin de Hayatı Mücadele İle Kazanılır”. Yeni Hutbelerim İkinci Kısım. İstanbul. Cumhuriyet Matbaası. s.499-511.

cadelede herkesin muvaffakiyeti ve kazancı kendi sayıne bağlıdır. Bu ezeli ve hiç değişmeyen kanun, ferdler hakkında böyle olduğu gibi cemiyetler hakkında da böyledir. Bir milletin bütün ictimai unsurları cemiyetin varlığı, cemiyetin şeref ve namusu, cemiyetin istiklâl ve itilâsı için birden harekete geçerse, elbirliği, fikir ve vicdan birliği ile çalışırsa o cemiyet kendi yurdunda refah ve saadet içinde şerefle yaşayabilir. Yoksa mahv ve inkıraz muhakkaktır.

Her insan, hattâ her hayvan kendi rızkını aramak için kazanç yollarında yürürken bir rakib ile karşılaşmaması mümkün değildir. Bu rekabettir ki insanları say ve mücadeleye ve böylece terakki ve tekâmüle sevk etmiştir. Hayat mücadelesinin bu cebhesi tamamen meşrudur ve fazilet telâkki edilmiştir. Fakat bu rekabet meşru hududunu aşar ve başkasının hudud ve hukukuna tecavüze sebep olursa o zaman zulmedilmiş olur. Zalimin ise Allahın gayretine dokunması ve o mütecaviz zalimin mahvü harab olması muhakkaktır.

AZİZ CEMAAT! Bu bir âdeti ilâhiyedir ve hükmü umumdur. Ferdler hakkında böyle olduğu gibi cemiyetler hakkında da böyledir. Nice cihanşümül saltanatların, muazzam sevk ve kudretlerin zulmle nasıl yıkıldıklarını, müthiş tarakaları kulağımıza aksederek tarih sahifelerinde görüyor ve işitiyoruz.

Şimdi okuduğum Âyeti Kerime de Aziz ve müntekim olan Hazreti Allahın, bu mazlûmları nasıl himaye ettiği, zalimlerin de feci âkıbetleri haber veriliyor. Cenabı Hak buyuruyor ki: «Yer yüzünde zayıf, hakir görülerek tecavüze uğrayan ve yurdunu, dinini, şeref ve istiklâlini müdafaaya mecbur olan mücahidler yok mu, işte biz bunları o zalimlerin tecavüzünden korumak ve onlara istiklâl bahşederek yükseltmek isteriz!.. Yine biz, bu din ve vatan mücahidlerini o zalimlere fazilet ve medeniyet nümunesi yapmak isteriz. Yine biz, bu zalimlerin çiğnediği topraklara bu hak mücahidlerini hâkim kılmak isteriz. Firavun ile Haman ve bunların günahkâr ordularına, saltanatlarına yıkıldığını gözleriyle göstermek isteriz.»

EY MÜ'MİNLER! Bin üç yüz bu kadar sene evvel Hatime-i Mürselin, Peygamberimiz Muhammed Emin vasıtasıyla bize bildirilen Âdeti ilâhiye budur. Tarihin her tekerrüründe bu âdil ve ilâhi kanunun hükmü cari olarak gelmiştir. Sizin de bunu böyle bilmeniz ve iman etmeniz gerektir.

Mutlak âdil ve muhakkak kahir olan Allahın bu âdetinde şüphe edenler, dünkü istiklâl Mücahedemizin umumî safhalarını gözönüne alarak ibretle biraz düşünsünler, bu Âyeti Kerimenin tebliğ ettiği Sünneti ilâhiyeyi tamamen ora-

da görürler ve hiç tereddüd etmeksizin kabul ve iman ederler. Çünkü hâdise aynile tekerrür ve âkıbet tamamen zuhur etmiştir.

MÜSLÜMAN KARDEŞLER BAKINIZ! Cihan Harbinde mağlûblar arasında bulunan ve silâhdan, her türlü esbabı müdafaadan tecrid edilen milletimiz, zayıf görülerek ana yurdumuz parçalanmak, milletimiz mahvedilmek için garbın umumî baskınına uğramadı mı? Erzurumdan, Sivasdan yükselen **BÜYÜK GAZİNİN (CİHAD!)** Kumandasını işiten millet, onun halâskâr hariminde toplanarak kükremiş arslanlar gibi bu müstevlilerin günahkâr ordularına saldırmadı mı? Bu vatan, bu din ve namus, bu istiklâl mücahedesinin ilâhî mükâfatı, kahraman ordumuzun bu müstevlileri tepelemesi ve memleketimizi bunlardan tamamen temizliyerek tam bir istiklâl kazanması suretinde tecelli etmedi mi? Hak yolunda çalışarak Allahın büyük lûtf ve inayetine mazhar olan milletimiz, bugün medeniyet cihanında sulhun en kuvvetli bir âmili ve en doğru bir nâzımı, fazilet ve insanîyetin canlı bir örneği olarak gösterilmiyor mu?

EVET, AZİZ CEMAAT! Milletimiz böyle uğursuz bir baskına uğramış, memleketimizi baykuşlar istilâ etmişti. Fakat garbın ölmüş zannettiği kahraman Türk milleti, şanlı ve se-

refli bir varlık gösterdi, tam bir istiklâl kazandı. Bu mukaddes toprakların ezeli hâkimi olan milletimiz, Cenabı Hakkın inayetiyle ebedî hâkimi olarak yaşayacaktır. İşte Âyeti Kerimenin, işte Sünneti ilâhiyenin mücahidler hakkında tecelli eden yeni ve canlı bir şahidi.

EY VATANSEVER MÜ'MİNLER! Şunu da iyi bilin ki; Allah Tealânın kahhar kuvveti, ancak vatani uğrunda ve istiklâl yolunda canile, malile mücadele eden şuurlu ve imanlı milletlerin yardımcısıdır. Yoksa miskin ve mahkûm yaşamağa katlanan imansız ve iradesiz cemiyetler, Cenabı Hakkın bu lûtf ve inayetinden daima ve tamamen mahrumdur. Milli istiklâline, millî hududuna taarruz etmek isteyenleri süngü ile parçalamayı göze alamayan milletler her zaman zillet ve esarete mahkûmdur.

Bu cihetle gerek Kur'anı Kerimde ve gerek Ehadisi Nebeviyede Allah uğrunda vatan sevgisiyle, istiklâl aşkile mücadeleye terğib ve teşviki ihtiva eden pek çok vesaya vardır. Bir kere Resulü Ekrem Sallâllahu Aleyhi ve Sellem Efendimizin huzurunda bir Sahabe: «Ya Resulâllah! faziletçe cihada muadil olabilecek bir hayra, bir ibadete delâlet buyursanız, demişti. Resulü Ekrem Efendimiz, cihada muadil olabilecek bir ibadet yoktur ki sana haber vereyim» buyurmuşlar ve sonra ilâve ederek: «İslâm mücahidleri sefere çıktıklarında sen de mescidine kapa-

nıp hiç uyumayıp usanmadan, durup dinlenmeden namaz kılabilir misin? Aynı zamanda sen bütün bugünlerde hiç iftar etmeden mütemadiyen oruc tutabilir misin?» diye sormuşlar, o Sahabe cevaben: «Ya Resûlallah! Buna kimin gücü, kuvveti yetiştir» demiş.

Şu halde Allah yolunda cihad kadar, vatan uğrunda savaş derecesinde yüksek bir ibadet bulunamıyor demektir. Ravî Ebu Hüreyre Radıyallahü Anh demiştir ki: «Süvari bir mücahidin otlamak için iple bağladığı atı, sefere gitmek hevesile şahlanıp kösteklendiği yerde ileri, geri koşması yok mu? İşte mücahid atının bu hareketleri de mücahidin defteri âmaline yazılan hasenat cümlesindendir.

AZİZ CEMAAT! İstiklâl ne demektir? Bunu biraz izah etmek isterim. İstiklâl demek; mali, idarî, adlî ve askerî hiçbir hususta yabancı bir milletin hakimiyeti altında bulunmamak, her halü hareketinde tamamlı hür ve serbest olmak demektir. Böyle istiklâline sahip olan bir millet istediği gibi ordusunu, donanmasını, hava kuvvetlerini tanzim eder, memleketin hududlarını tahkim eder. Mahkemelerini kurar, memleketini dilediği gibi idare eder. Bütün bunlar için devletin ihtiyacı nisbetinde vergi tevzi eder. Binaenaleyh askerî kuvvetlerini dilediği gibi tanzim edemiyen, mahkemeleri ecnebi murakabesi al-

tında bulunan, memleketin idaresinde, mali işlerinde serbest hareket edemiyen bir millet istiklâl şerefinden mahrum demektir. Hakimiyeti altına girdiği milletin tamamen esiridir. Allah esirgesin! Bu ne musibettir? Hiç ordusuz, kuvvetsiz, mahkemesiz, adaletsiz, dahili inzibatsız, idaresiz millet mi olur? En ibtidai milletlerin bile kendilerine göre bir idare nizamı, vaktin icabına göre bir müdafaa şekli, derece idraklerine göre bir tevzii adalet sistemi vardır. Bu mahkûmiyet, bu istiklâlden mahrumiyet bir milleti, böyle en ibtidai kavimlerden de aşağı düşürür. Gördünüz mü istiklâlin millî şerefini, saadetini!.

EY MÜ'MİNLER! İstiklâlin ferdlere bahşettiği nimetler, saadetler de vardır. Bunları da bildireceğim: Müstakil bir milletin her ferdi şahsî hürriyeti haizdir. Başkasının hürriyetine dokunmaksızın herkes, her filü hareketinde serbesttir. Herkes bütün ictimai haklarından kana kana istifade eder. Hiç kimsenin başkaları üzerinde tahakküm etmeğe hakkı yoktur, her ferd kanun nazarında müsavidir. Herkes canından, malından, ırzından ve namusundan tamamen emindir. Devletin bütün teklifleri, vergileri herkes hakkında müsavidir. İşte bunlar birer nimet, birer vesile saadettir ki her biri ayrı ayrı birer cihan değer. Bu nimetlerden ancak ve yalnız istiklâline sahip olan cemiyetin ferdleri istifade

eder. Mahkûm olan milletler Allahın bu nimetlerinden tamamlı mahrumdur. Mütarekeden sonra yer yer yad ellerin işgal ve istilâsı altında kalan vatan parçalarındaki vatandaşlarımız, bu nimetlerden mahrumiyetin ne derece acı olduğunu daha iyi takdir ederler. Ecnebi hakimiyeti altında bulunan bir milletin ferdleri şahsî hürriyetinden, ictimai haklarından tamamlı mahrumdur. Hiç bir vatandaş kendi malından, canından, ırz ve namusundan emin değildir. Her zaman kakra, her saat malı, canı, ırzı tehlikeye maruzdur. Hattâ müsteavlî milletler o kadar zalim, o kadar gaddardır ki hayvanlar için tanıdıkları haklardan bile mahkûm milletleri, mahrum edecek derece haşin hareket ediyorlar.

EY MÜ'MİNLER! Şimdi siz söyleyiniz, bu hayyat mıdır? Böyle insanlık mı olur? Hayır cemaat! Böyle insanlık, hususile böyle müslümanlık olmaz! Mukaddes dinimiz bize şeref telkin eden, izzeti nefis talim eden, istiklâl ve hakimiyet öğreten bir dindir. Milletimiz de şerefle, istiklâlde yaşamış zaman zaman garbın göbeğinde cihan-girane saltanatlar kurmuş bir millettir.

Mazisi mefahirle dolu olan bir millet, dininden günün beş vaktinde izzeti nefis öğüdü alan bir müslüman, dünyanın herhangi bir köşesinden gelecek bir hücumdan çekinir mi? Dinimiz yurda yanbakan gözleri çıkarmayı, uzanan her eli hemen yakalayıp parçalamayı emrediyor.

Hazreti Kur'an bize: «Sakin ha mü'minler! Kafirlerin hakimiyetini kabul etmeyiniz» diye izzeti nefis talim ediyor.

EY MÜSLÜMANLAR! Azgın düşmanlar karşısında vatancüda olarak Medineye hicret eden Peygamberimiz Hazreti Muhammed Sallallahü Aleyhi ve Sellem Efendimiz, Mekkeyi fethettiği gün Haremî Şerifte irad ettiği bir hutbesinde şöyle buyurmuşlardır: «Eshabım! Artık bundan sonra hicret yoktur. Düşmandan korkup kaçmak ve bu mukaddes vatan toprağını bırakıp çıkmak yasaktır. Bundan sonra cihad vardır, buraya yanbakan gözleri sıdırmak, uzanan hain elleri kırıp parçalamak vardır. Eshabım! Siz, her ne zaman devlet tarafından cihada, vatan ve istiklâl mücadelesine çağırılırsanız hiç durmadan hemen icabet ediniz. Bundan sonra hicret demek, düşmandan kaçmak demektir ki bu kat'iyyen yasaktır. Bundan sonra buradan iki suretle çıkılabilir: Birisi cihad, öbürüsü ilim tahsilî gibi meşru bir sebeble.»

İşte vatan ve istiklâl müdafaaı hususunda dinimizin bize gösterdiği yol budur. İstiklâl harbinde millî hareketimiz de böyle başlamıştı. O zamanlar ecnebilere himaye aramak isteyenlere **BÜYÜK ÖNDER:** «Hayır Efen-diler! Memleket, merhamet dilenmekle değil, müdafaa ile kurtarılır» demiş ve milleti müdafaa sevk etmişti. O zaman hak yolunda, vatan uğrunda gene, ihtiyar, kadın, erkek hepsi bir-

den mücahedeye girişince, Cenabı Hakkın aziz ve müntakim kudreti erişti. Şanlı bir zaferin nurlu sabahında ufkumuzdan olanca parlaklığı ile istiklâl güneşi doğdu. Vatanın bu temiz topraklarına nur saçmağa başladı. Çok şükür, bugün hepimiz onun feyzinden, onun nimetlerinden ferdi ve ictimai istifade ederek mes'ud bulunuyoruz.

EY CEMAAT! İyi biliniz ki her nimet bir külfet mukabilinde kazanılır; her hak, bir vazife ile iktisab edilir. Bugün medeniyet cihanında iftihar ile başımızı kaldıran, meserretle yüzümüzü güldüren bu milli istiklâlimiz bizden bir takım vazifeler ister ki bunlar onun gıdasıdır, hayatını idame eden en mühim birer hayati cevherdirler. Bu melike istiklâl bunlarla beslenir, bunlarla büyür, istiklâlin bu hayati unsurlarının en başında vahdet, tesanüd, bağlılık gelir. İstiklâl, manevî bir varlıktır ki hayatını ve bütün kudret ve kuvvetini bizim birliğimizden, gönül hoşluğ ile birbirimize bağlılığımızdan alır. Vatanın saadet ve selâmetine, milletin itilâsına elbirliği ile çalışmamızı ister. Fitneden, nifakdan, ayrılıktan son derece nefret eder.

İstiklâl, milli bir kudrettir ki; o, irfan, san'at, ticaret, umran, terakki yollarında bizim hiç durmadan çalışmamızı ister. Cehli, ataleti, hele geriliği hiç hoşlanmaz. Yeryüzünde mahkûm,

istiklâlden mahrum herhangi milletin tarihine bakılsa görülür ki, bunlardan herbiri ya nifak ve şikakla birbirinin boğazına sarılırken, yahud okumamazlığın, tenbelliğin belâlı uykusu altında iken düşmanın baskınına uğrıyarak istiklâlini kaybetmiştir.

İstiklâl milli bir ruhtur ki, onu faziletkârlık yükseltir. İrfan ve terakki yollarında yürürken dinî, ahlâkî, ictimai vazifelerimizi tamamilen ifa etmemizi ister. O ruh, dinsizliği, o ruh ahlâksızlığı, ictimai ve milli vazifelerden kaçmayı hiç sevmez.

Şu on beş senelik milli hayatımızda gerek irfan âleminde, gerek sanayi, umran, terakki yolunda her akıllı ve insafî insanın görebileceği itilâ hamleleri, ilerleme hareketleri hiç şübhesiz ki istiklâlin bahşettiği feyyaz bir ruhun eseri kudretidir.

EY CEMAATİ MÜSLİMİN! Şu gül gibi memleketimizde hür ve müstakil olarak yaşamak, canımıza, malımıza, ırzımıza sahip olmak istiyorsak Aleyhissalâtü Vesselâm Efendimizin gösterdiği yolda yürüelim, dinî ve milli bir duyguyu ile birbirimizi candan sevelim. Elbirliği ve ruh birliği ile memleketimizin itilâ ve inkişafına çalışalım. Cenabı Hak Tefvîkâtı İlâhiyesine mazhar buyursun.